

meddobje

P O E Z I J A: VLADIMIR KOS (JAPONSKA), SKICA OB MOSTU (229); * VINKO RODE (ARGENTINA), SER (Kosteljansko) (323)

D R A M A T I K A: MARKO KREMŽAR (ARGENTINA), RAZPRAVA (157).

E S E J I I N R A Z P R A V E: AVGUST HORVAT (ARGENTINA), NEKATERE NEGOTOVOSTI V PRIČAKOVANJU TRETJEGA TISOČLETJA (232) * ANDREJ FINK (ARGENTINA), NOVA SVETOVNA UREDITEV (242) * LEV DETELA (AVSTRUJA), LITERARNI KAŽIPOTI (VI) (256) * JOŽE RANT (ARGENTINA), ZANIMIVA SLOVENSKA KNJIŽNA NOVOST (266) * DANILO ŽOLGAR (ARGENTINA), SOCIALIZEM IN SOCIALNOST (303). * KATICA CUKJATI, TONE RODE, VINKO RODE, TINE VIVOD (VSI IZ ARGENTINE), KAJ JE Z NAŠO IDEOLOGIJO (OKROGLA MIZA) (307).

L I K O V N A P R I L O G A: ALEKSA IVANC (KORZIKA).

XXX-1996

entresiglo

M E D D O B J E

Splošno kulturna revija

Entresiglo

Revista de cultura general

Letnik/Año XXX.

1 9 9 6

Št./Nº 3-4

Izdaja SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA - Propietario: Acción Cultural Eslovena

Ramón L. Falcón 4158, (1407) Buenos Aires, Argentina.

Uredništvo / Directores: VINKO RODE (glavni urednik/director general),
Lev Detela, Tone Brulc, Odbor SKA.

Načrt za ovitek: arh. Andrej Horvat

Revija izhaja štirikrat na leto. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji.
Spisi s psevdonimom se objavljajo, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo
ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 160. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan 10/1996

Registro Nacional de la Propiedad Intelectual Nº 259299.

Tisk tiskarne / impreso en: Editorial Báraga del Centro Misional Báraga,
Colón 2544, (1826) Remedios de Escalada, Buenos Aires, Argentina.

IZHAJANJE MEDDOBJA DENARNO PODPIRA MINISTRSTVO ZA KULTURO
REPUBLIKE SLOVENIJE.

CORREO
ARGENTINO
586

CONCESION 7806

TARIFA REDUCIDA

RAZPRAVA

(Drama v treh dejanjih, s predgovorom,
brez zagovora.)

OSEBE

PRISOTNI:

RUDOLF FERJAK: tožilec.

NEŽA: pometalka.

JAKA: varnostnik.

OLGA JERAN: študentka zgodovine.

PETER DOLINAR: mlad pravnik, ki nadomešča
očeta;

UROŠ VALIJANT: upokojeni ljudski sodnik, ki
nadomešča višjega od sebe.

JOŠT STOJAN: nekdanji uslužbenec notranje upra-
ve, ki je nenadomestljiv.

MILIVOJ BEVEC: študent literature, ki nadomešča
starega advokata.

SONJA ZOBEC: vdovela dama.

ODSOTNI:

METOD DOLINAR: nekdanj sodnik, zdaj minister.

ŠTEFAN JERAN: rajni narodni heroj.

NATAŠA JERAN: herojeva žena, ki je mnogo ljubila
in malo upala.

JURIJ JERAN: herojev brat, Olgin oče, mož brez
vloge in značaja.

VERA KOS JERANOVA: njegova žena, ki je vlogo
odigrala.

TONE KOS: Verin bratranec, ki ga že dolgo ni.

SEBASTIAN BEVEC: slab zagovornik, nekdanj
strokovnjak za propagando.

ŽIGA ZOBEC: preveč zgovoren mož.

PREDGOVOR:

(Pred zaprtim zastorom. Dvorana v poltemi, oder rahlo osvetljen. Pramen luči spremlja nastopajočo osebo. Na desni strani stopnice iz dvorane, od koder prihaja zamišljeno tožilec Rudolf Ferjak, temno napravljen, rahlo osivel mož z očali, ki si jih kasneje večkrat sname. Ko prekorači sredino odra, se nenadoma ustavi in ostro pogleda po dvorani.)

Ferjak: Kaj mislite? Bi láhko bil nedolžen kdo, ki je za krivega ga prepoznalo ljudstvo? Čeprav vam na obrazih berem neodločnost - je dvom popolnoma odveč, ker... ljudstvo se ne moti. Zméde se sicér lahkó, mordá za kratek čas, in v zanesenosti trenutka. A vseh teh štirideset let..? Je javno kdo ta čas nasprotoval obsodbi? Tu in tam morda kak tip, ki rad bi opravičil s tem še lastno krivdo. A od ljudstva ni glasu. Režim medtem se je razsul na kose... v noč izginil. Novi parlament je zdaj potrdil obtožbe in obsodbe - z molkom.

Slišim prav?

Nekdó bi menda vedel rad, kaj pravijo zdaj njihovi pristaši.... No, večina kar molčí previdno. Še na škofa je spomin nadležen. Naj ostane pokopan na tujem. Vendár... zakaj potem zahrbtno šepetanje? Zakaj skrivaj, iz mraka kažejo na nas... na nas, ki v zmedi tej edini smo dosledni? Spoznali smo, da bil je kriv, tako kot vsi, ki smo takrat jih obsodili. V skladu s tem, do danes, branimo ta svoj korak - zavestno! ... In véndar zadnje čase, vedno bolj pogosto občutim, prav pri tleh prikrito ost nemira. Odpor je to slabičev do - herojev; vreden le hladnega prezira. Meni vsaj je jasno, da novi red junakov ne prenese. Zdaj zakóne pišejo tako, da prijajo meščanom. A heroj, kot znano, vzvišen je nad vsa pravila igre. Je presilen, da

ostal priklenjen bi v povprečnežev kalupe.
Povzpel se s svojo je močjo nad nihanja
drhali... Bron nesmrtnosti, heroj, prejel
je že od zgodovine.

Vendar niso redki,
ki tega nočejo sprejeti. Njim enakost
poceni je izgovor za povprečje, radi
bi opravičili svoj strah s previdnostjo
in še naprej enačili modrost z izdajo.
Slabiči...

Ker zahtevam sam od sebe in
od drugih, da stvari razčistijo se prav
do dna in so od nekdaj že krivice mi
odvratne, sem pristal, da vnovič obnovimo
proces, prav isti kakor lani.... Krivda naj
dokaže se - ponovno! Res, obtožencev
ne bo... A ti so že takrát za nas bili
predvsem - simbol. Simboli pa, kot nam je znano,
ostajajo nesmrtni. Naš proces zato
ni nikdar dokončan. Razprava je potrebna,
in to kot strokovnjak vam pravim, vedno znova.
Prav kakor prednik moj pred leti sem dolžan
doseči zdaj obsodbo. To tožilčeva
je pač naloga. Tudi v tem primeru naj,
tako kot vedno, sodijo obtožence
ljudje, ki so zgrajeni še v zvestobi ljudstvu.
Le oni so poklicani za končno sodbo.
Storili bodo to brez preobilice
besed, a ostro... in pravično.

(Ferjak odide za zaveso na levi, po sredi ustopi pometalka Neža, stara, živahna ženska, z metlo v roki in cunjjo za prah čez ramo. Nagovori občinstvo, ko konča, izgine za zaveso od koder je prišla.)

Neža: Ste radovedni, kaj? Vesté, nič novega
ne bo. Jaz že vse vem. Bilá v sodni sem
dvorani tisti dan, - tako, kot zdajle vi.
Predstavljala sem ljudstvo. Smrt zahtevali
takrat smo zanj in še za druge izdajalce.
Mar je kaj manj zaslužil... če je res izdajal?
Če pa bi bil obtoženi slučajno le

nedolžen...? Kar pa ni verjetno, no... potem sem kriva jaz. Pa ne le jaz! Kričali vsi smo: "Smrt!" Zato prejeli smo tovariško pohvalo. In nagrado tudi. Zdaj proces je v zgodovini; z njim zapisana sem vanjo - čeravno brez imena - tudi jaz. Saj véste: le množica brezimna je oblast, ki vsem pravično sodi. No, za mene dvoma ni. Zakrivil je izdajo, pa čeprav je bil ljubljanski - škof.

Jaz nisem farška, jaz že ne!
No ja, seveda kot otrok sem tudi jaz hodila tja... v Marijin vrtec..., tudi k nunam... pa nikdar več potem! Sem sama svoja, že od mladih nog. Zato, če vedela bi, da ni kriv, postavila bi se po robu vsem. Tovarišem na Ozni rekla bi v obraz: "Pri miru ga pustite. Zmešan je od vere, sicér pa ni slab mož." Jaz vedno sem bila odkrita. To je čista zguba, tudi če si ljudstvo. Prav zato pometam danes tla, ki drugi jih smetijo...

Vi, kaj menite?

Mar ne bi na pomoč mu prišli verniki?
In pomagači bi zagnali krik in vik,
- čeprav potem bi šli za mesec, dva v keho,
ko bi verjeli, da je škof zares nedolžen?
Nikogar ni bilo. Zato je kriv, vam rečem.
Njegove pa je sram. Saj sram celo je koga
med vami tu, ki spet se radi kažete
pri maši. Pravite, da ni vas sram? Če vas
ni sram njegovih del, potem bi morali
se sramovati sami sebe. Ni izhoda!
Ha, ha... Če on je kriv, ste tudi vi sokrivi,
ker niste obsodili ga, ko bil je čas.
Če pa bi bil, denimo, vendarle nedolžen,
ste krivi, ker preplašeni pustili ste
ga na cedilu. Čudno ni, da gledate
tja doli v tla. Sramota je na vas, tako
ali drugače.

Vprašate, če sram je mene?
Me res slabó poznate. Mene ni biló nikoli sram. Sem včasih marsikaj počela, uživala in plačala kar treba. Prav gotovo pa, da nisem od sramu rdela... To sem pustila že v nunski šoli... predno postala del sem ljudskih mas. Ponosno je zvenelo to nekoč... Seveda, danes je drugače. Biti ljudstvo pa še vedno je bolj varno. Sodiš danes ene, včeraj druge.... in jutri je lahko, sam vrag ve kaj... Le nas nihče ne sodi.

A dovolj klepeta. Moram počistiti, za silo. Malo v kot in malo kar... pod preprogo. Se mudi. Vsa leta nisem še nikdar manjkala na tej razpravi. Zdaj seveda, nam ni treba več kričati: "Smrt zločincem", saj mendá... vesté, da kot ostali, je tudi on že mrtev?

(Odide. Takoj nato se zastor odpre.)

PRVO DEJANJE

(Slabo razsvetljena dvoranica. V sredi, nekoliko proti desni večja miza in za njo pet obrabljenih, a vidno boljših stolov. Ob steni pult, lesen podstavek in nekaj navadnih stolov. Stoli so v neredu tudi drugod po dvoranici. Ozadje je v polmraku, prav zadaj mizica s telefonom. Glavna vrata so na levi zadaj, desno spredaj je stranski vhod, ki vodi v notranjost stavbe in v Ferjakovo stanovanje. Okna so zaprta s polknami, ne nudijo razgleda ne svetlobe. Skozi glavna vrata vstopata Olga Jeran in Peter Dolinar. Oba mlada, videti izobražena, nahlo radovedna. Peter išče stikalo za luč, med razgovorom se mu posreči prižgati le žarnico, ki visi s stropa.)

Olga: Nikogar ni, vse prazno...

Peter: Bodo že prišli.

Olga: Tako sva, Peter, ljubi moj... še malo sama...

- Peter: Navadno so, kot pravi oče, strašno točni...
- Olga: Gotovo so že vsi neznansko stari... Jaz bojim se, Peter, dni, ko bom postala stara...
- Peter: Oh, Olga moja draga, ti boš večno mlada... Potrpi čisto malo, kmalu bodo tu. Odpraviva formalnost te razprave... in sva prosta. Tudi ti, saj danes ni predavanj.
- Olga: Saj veš, da sem. A kaj tačas? Te stare tožbe, pa monologi starcev...
- Peter: Niso sami stari.
Na primer, jaz sem drugi rod. Po vojni rojen, brez traum in predsodkov.
- Olga: Že vedó, da ti očeta nadomeščaš?
- Peter: Stari je sporočil, da je uradno zadržan. Prej, kot sodnik, ni nikdar manjkal. Zdaj, ko je minister... pa seveda je drugače... Druge so skrbi, obveznosti so druge. A navada je, da sin nadomesti očeta, kadar ta ne more.
- Olga: A o meni... ne vedo ničesar...
- Peter: Ne skrbi! Če bi kdo sitnaril... mu povem, da si študentka zgodovine. Stare zgodbe edino so, kar te zanima.
- Olga: Ni lepo, da se norčuješ. A povej, čemu ves ta teater? Mislim, da le stari iščejo razlogov za pogovor o nekdanji slavi. A čudno, da zato pripravljajo "razprave"?

(Med razgovorom vstopi Neža, z vedrom, s cunjo in z metlo. Obstoji, si ju ogleduje in vpraša.)

- Neža: In vídva tam?! No, kaj počneta tukaj?
- Peter: Mídva?
Le čakava...
- Neža: To ni čakalnica... ne park.
In... prostor je zaseden. Lahko noč. Obema!
- Peter: Kdo ste... če ne zamerite, gospa?
- Neža: Kako?
Gospa? Tovarišica sem bila - in bom.
Pometam, da bo ta svinjak podoben čemu.
Ko pridejo tovariši, bo vse nared.
- Peter: A, vi ste pometalka... Neža? Oče moj,
mi pravil je o vas. Sodnik, Metod Dolinar,
minister zdaj. Morda ste slišali o njem?
- Neža: Metod? Seveda ga poznam. Kako ga ne bi!
Saj res, minister je, zdaj ga šofer prevaža...
- Peter: Na potovanju je. Službénó. Jaz sem sin,
ga nadomeščam.
- Neža: Sin!? Glej no... In kaj je ona?
- Peter: Seveda, naj predstavim: gospodična Olga.
Prišla je z mano.
- Neža: Kaj? Pa ne, da bo za ljudstvo?
Takrat bila sem ljudstvo, veste, tudi jaz;
in to je vse do danes, tukaj, moja vloga.
- Olga: Ne bojte se. Tja v kot se vsedem, da ne bom
motila. Čisto tiho bom.
- Neža: Nikar ne misli!
Da bi molčala? Tu ne moreš biti tiho.
Gledalcev ni. Vsak zase nosi svojo vlogo.

Tu ni, kot je drugje. Nikjer ne manjka riti, ki glasne so le tam, kjer nihče jih ne sliši. A takih tu med nami ni. Ti, gospodična, ne boš zdržala dolgo tiho, če kaj vem. Zdaj pa lepo v kot... da še pobrišem stole.

Olga: Je malo čudna... Kaj?

Peter: Čudaška je, zares.
O njej vedo starejši mnogo smešnih zgodb.

Olga: Mar ni že malo kásno? Mórda, jih ne bo...

Peter: Naenkrat bodo tu.

Olga: Zares? Kar vsi naenkrat?
Saj, Peter, ti mendá ne jemlješ tega resno?

(Sunkoma se odpro glavna vrata. Vstopi varnostnik Jaka, čokat mož srednjih let v športnem suknjiču. Kasneje postaja razvidno, da nosi pod suknjičem revolver. V roki ima prižgano cigareto. Med pogovorom se ozira in raztreseno kadi.)

Jaka: Kdo je odprl vrata? Manjka pet minut.

Neža: Ne vprašaj mene. Vrata? To je tvoja stvar.
Saj veš, da moja skrb so - prah, smeti in metla.

Jaka: Za varnost odgovoren sem, ne le za vrata.
Jih spet Ferjak, prekleti pustil je odprta.
In kaj ta dva? Kdo sta? Kaj delata na odru?

Neža: Kar vprašaj ju! Pa prej ugasni tisti čik!
Je prepovedano kaditi tu, saj veš.

Jaka: Za mene ne!

Neža: Za tebe, jasno, varnostnik,
postava ne drži! Kdo pa pometa čike?

Jaka: Kdo sta?

- Peter: Očeta nadomeščam, bivšega sodnika. Zdaj minister je, Metod Dolinar. Izročil mi je ključe od dvorane; sem kar sam odklenil...
- Jaka: Peter ste? Vaš oče me je ravnokar obvestil. Dokumente prosim. Kdo ste pa vi?
- Olga: Jaz? Petra spremljam.
- Jaka: Ni dovolj. Tu spremljevalcev ni. Vsak zase odgovarja. Še enkrat, gospodična, vprašam vas, kdo ste?
- Peter: Res, spremlja me. Je zanesljiva, brez skrbi. Študira zgodovino.
- Jaka: Ni je na seznamu.
- Peter: Seznamu? Kakšnem?
- Jaka: To je moja stvar in vas ne briga. Gospodična, zapustite prostor.
- Peter: Ti, Olga, kar lepo počakaj. Jamčim zanjo.
- Jaka: Kako se piše?
- Olga: Jaz? Jeran sem, Olga.
- Jaka: Jeran? Vas je morda povabil Valijant? Sodnik, ... če ga poznate?
- Olga: Komaj po imenu.
- Peter: Jaz dobro ga poznam. Ne skrbi. On bo stvar uredil.
- Jaka: Prav. Ko pride, naj odloči on. Trenutek še... Imate kako torbico?

Olga: Saj vidite, da ne. Zakaj?

Jaka: Notranja varnost...
Rutina...

(Jaka in Neža se odmakneta. Jaka stika po prostoru, hkrati posluša pogovor; Neža čisti.)

Peter: Olga, veš, že oče je omenil,
da včasih malo razdražljiv je kdo med njimi.
Bajé so to posledice iz časov vojne.

Olga: Da tale je surov, pa že ni vojna kriva.
Ni eden starih. Moj papá, saj ga poznaš,
je tudi vojna generacija, pa ni
nič čuden.

Peter: Čuden ni, pa tudi ne odprt.
Kot pravijo, večina se sprosti, ko so
med sabo, v ožjem krogu. Srečanja, kot to,
razvežejo jezike jim, kar brez pijače.

Olga: Prav njihova zaprtost me nagnila je
študirat zgodovino. Zdaj, po letih branja
pa vem le malo več ko prej. Zares sramota.
Nihčé ne govori. Spomin zapušča ene,
medtem ko je resnica zapustila druge,
da lažejo ti brez sramu. Res, neverjetno.
Kakó izmišljotino ločim od resnice?
Ko pa ne vem, kdo laže. Kar arhivov je,
ki so dostopni meni, so počiščeni.
Ne boš verjel, da našla dokumente sem
napisane "post factum" in po naročilu.
Ostanejo nam le ljudje...

Peter: Ljudje? Kot vir
so zgodovinski ali pa kot sodne priče,
po mojem mnenju, vedno najmanj zanesljivi.

Olga: Kot vzameš. So edini vir, ki nosi v sebi
dogodkov večno sled, prikrito prav v globini.

Laž nosimo pod kožo ali pa na njej.
Resnico pa, nasprotno, čuvamo nekje
na sredi svoje biti. Res ne vem zakaj.
Za ene, rekla bi, da se boje... A drugi?
Razlogov ni, da bi se bali.

Peter: Bali? Česa?

Olga: In če spomini zanje so nekak zaklad?
Kot pravijo, некоč so zakopávali
ljudje zaklade prav globoko; kdaj celo
so pozabli, kam.

Peter: Nobene škode. Vsaj
po mojem mnenju je spomin veriga, ne
zaklad.

Olga: Oh Peter! Brez spomina nismo nič!
Za vas, ki pravo ste ločili od pravice,
resnica je zaklad le, če je skrita. Nam,
katerim zgodovina je poklic, resnica
postane dvakrat vredna, ko si jo odkril...

Peter: Spomin varljiv je in resnica - relativna.
Študentka si, zato sanjariš.

Olga: Jaz? Sanjarim?
Naloga moja bo iskati po globinah,
odkrivati raztresene drobtinice
resnice in skrbeti, da se ne izgubé.
To delo lepše je od pustih paragrafov.
Ko bi zlató iskala, se potapljala
bi v morje za zakladi..., če iskala krivce,
bilá bi detektiv. Razmišljaš, iščeš, sklepaš...
odkriješ. Ne le ti, ves svet se okoristi.
Bogat izkušenj si, če ne denarja, in
polagoma vse bližji si resnici, ki
jo slutiš pod kopreno prašno.

Pravijo:
"Resnica ni koristna." Jaz pa menim, da
je dragocena, a se je bojimo. Strah
nas je ker slutimo, da je za njo... skrivnost.

Peter: Skrivnosti ne prenesem.

Olga: Peter, ti živiš
zaprt v nerealnem, črno-belem svetu.
Obzorje tvoje neha se na meji čutov.
Skrivnost pa je brezmejna in neskončno pestra.

Peter: Podobno... kot je tvoja domišljija, Olga.

Olga: Mordá. Ne mogla bi živeti brez poltonov,
somraka, zarje, luninega modrega
srebra... oblakov sivih, roja drobnih zvezd
na nočnem nebu... šepetanja vetra in
dreves... pa velikih in nemogočih sanj.
Gotovost, manj privlačna je od dvoma; kot
utež svinčena obleži na duši. Dvom
pa kakor kruta je ostroga konju.

Vem,
bilá bi slab jurist. Saj še iz zgodovine
diplomi nisem kos. Preveč je zanimivih,
odprtih še vprašanj... Celo... kak pravnik mlad
morda je malo kriv, če se dekle raztrese...

(Med zadnjimi besedami je slišati pri vratih rožljanje ključev. Olga obmolkne, ko se vrata odpro. Vstopijo: Uroš Valijant, dobro ohranjen star gospod, skoraj ob njem za spoznanje mlajši Jošt Stojan, moč krepke postave in gibčnega nastopa, za njima Milivoj Bevec, ki je nekako Petrovih let. Stojan ostane pri vratih in potegne iz notranjega žepa ploščato kovinko z žganjem, naredi kratek požirek; to ponovi nekajkrat do srede tretjega dejanja, a se mu alkohol ne pozna. Ostali stopajo počasi proti sredi odra.)

Valijant: Saj je odklenjeno! Za vruga vendar! Kaj
pa tale sejem tukaj? Jaka! Kaj je to?

Jaka: On je Dolinarjev, očeta nadomešča.
Dekle je z njim. Sumljiva. Stika za arhivi.

Valijant: Tvoj oče mi je že sporočil, da ne pride.
Tako, da dobrodošel, Peter. Jaka, kaj
si rekel? Tale, za arhivi stika? Tukaj?
Tu ni arhivov, gospodična. Ste v zmoti.

- Olga: Glej, Peter. Bevčev Milivoj je tam. Gospod,
bojim se, da je varnostnik slabo razumel,
ko je od daleč na ušesa vlekel. Le...
študentka zgodovine sem...
- Valijant: Tako? Lepo.
Sodnik sem, Uroš Valijant. Predsedoval
bom danes obravnavi. Zdaj pa vi povejte,
kako ste prišli sem in kdo ste, gosposdična?
Ti, varnostnik!
- Jaka: Tovariš?
- Valijant: Čik ugasni! Veš,
da tu se ne kadi.
- Olga: No, jaz sem Olga in
prišla sem s Petrom. Pišem se Jeran, poznam
pa tudi Milivoja, ki je z vami. On
slavistiko študira, jaz pa zgodovino.
Saj tudi vi preteklost obravnavate,
kot pravi Peter.
- Valijant: Kaj? Jeranova ste rekli?
Pa ne, da hčerka ste...
- Olga: ... zdravnika, Jurija
Jerana. Ga poznate? Zdaj je že v pokoju.
- Valijant: Nečakinja heroja, Štefana Jerana...
Slučaj... Kdo bi si mislil... In kako gospa,
no, vaša mama?
- Olga: Z njo imam... bolj malo stika.
Odkar razšla sta se s papánom..., jaz živim
pri njem... in ona zdaj na kliniki se zdravi...
- Valijant: Je že tako na svetu. Nismo vsak dan mlajši.
Posvečate se zgodovini, kakor slišim.

Svetujem vam, da greste raje brskat po arhivih. Tu jih ni. Razprave niso le vprašanje zgodovine. Kak vidik, za nas juriste zanimiv, za vas je brez veljave.

Stojan: Jeranova? Je Štefan... bil vaš pravi stric?

Valijant: Ti, Jošt, pobrigaj se, da lahko koj pričnemo. Dolinar!

Peter: Da, gospod sodnik. Želite prosim?

Olga: Hej! Zdravo, Milivoj! In ti, v tejle družbi? Vesela sem, da vsaj še eden je študent, kot jaz, med temile... No ja, morda bo še zabavno v tem muzeju. Slišiš! Kdo je tisti?

Milivoj: On? Jošt je, Stojan. Valijantova zvesta senca. Pri notranji upravi bil je prej v službi, kot pravijo, je eden od najbolj zgrajenih...

(Medtem odpelje Valijant Petra malo stran in ga zaupno sprašuje.)

Valijant: Pripeljal si Jeranovo. Kaj veš o njej? Je zanesljiva? Jamčiš zanjo?

Peter: Brez skrbi.

Valijant: In... sta si dobra znanca? Jaz poznam družino, a hči lahko je iz drugačne gline.

Peter: Sva
si več kot dobra znanca.

Valijant: To zaprt je krog.
Si res prepričan, da bo znala biti tiho?

Peter: Pod tem pogojem je prišla. Besedo bo držala...

(Milivoj in Olga se približata. Olga se nagajivo vmeša v pogovor. Valijant jo vključi, ne da bi se zmenil za njeno opombo.)

- Olga: Kaj? Še vedno ga sprašujete o meni?
- Valijant: Veš, da tvoja spremljevalka je sorodnica heroja Štefana Jerana?
- Peter: Saj vedno govori o svojem rajnem stricu.
- Valijant: Potem pa, če želite gospodična, kar ostánite. Ni vrag, da ne bi našli vloge, primerne za nečakinjo prijatelja heroja.
- Jaka: Pazi Uroš! Nič izjem. Naj se zaveže, kot je treba.
- Olga: Jaz? Zavežem? Kaj...?
- Jaka: Kot vsi, da boš molčala.
- Peter: To že ve.
- Jaka: Da ve? Povedal si ji tudi ceno za izdajo?
- Olga: O čem mi govorite?
- Valijant: Kar se tu dogaja zaupno je in... Jaka pač je varnostnik...
- Olga: Že vem, že vem! Sem Petru obljubila in bom tiho. Nisem klepetulja.
- Valijant: Dobro. Prav. Tovariši, tovarišice! Mir! Kdo manjka?
- Neža: Tožilca ni.
- Valijant: Ferjaka? Saj stanuje tu.

(Skozi stranska vrata na desni, vstopi Ferjak.)

Ferjak: Da manjkam jaz? Vsem dober dan. Do zdaj na vašo točnost čakam....

Stojan: Daj, no! Bil si skrit za vrati in poslušal... Rudi. Večni boš tožilec... nezaupen.

Ferjak: Zgodaj sem prišel, a ne, da mlatim prazno slamo. Mislim, da smo vsi, ki bomo. Danes nas je nekaj manj kot lani. Treba spet bo razdeliti vloge.

Valijant: To stvar prepusti meni. Ni lepo, da ti, zastopnik ljudstva, nisi točen, zvest navadi. Če že v državi, zunaj, se sistem spreminja, za nas to ne velja. Tu vlada disciplina.

Ferjak: Pravila, Uroš, smo postavili si sami. Lahko jih spremenimo ali zberšemo, če kaže. Jaz zakonu služim, ne navadi.

Milivoj: Gospod, sodnik... Tovariš.... Valijant!

Valijant: Želiš?

Milivoj: Če boste menjali zdaj vloge, oprostite, Le svojo znam... Sem dobro se pripravil nanjo...

Valijant: Že v redu, Milivoj. Tvoj oče, tudi ni prenesel, da bi menjali mu vlogo...

Milivoj: Hvala.

Valijant: Ti Rudi, si in boš ostal tožilec. Prav? Dolinar, no... minister, zdaj je zadržan zato bo Peter, sin njegov, za ljudskega sodnika. Drugega seveda. Lahka vloga. Ob meni boš sedel in vprašal kaj, če te bo volja... Vraga! Manjka Zobec!

Stojan: Pod zemljó,
je zdaj - kot veš...

- Neža: Spet eden manj od starih.
- Valijant: Res...
Saj zadnje čase je bil kar otročji... Šel...
je brez nasledstva. Jošt, kar ti ga nadomesti.
Še priče! Jaka, Neža, vidva bosta priči.
Ne gre drugače. Trdnih prič je vedno manj...
Brez prič pa ni procesa. Novih prič bo treba.
Zapiši, Jošt... za drugo leto.
- Stojan: Uroš, dva
sodnika zadostujeta, če ne že eden.
Saj stari Zobec bil je coklja... in še "raglja"...
po vrhu vsega. Ni ga škoda. Uroš, ti
boš vodil, Peter naj sedi ob tebi. Priče,
prevzamem, kot navadno, - jaz. Ob njih, saj veš,
se lahko ves proces sesuje.
- Neža: Jošt odreja,
za delo smo pa drugi.
- Stojan: Tiho bodi, Neža.
Sodnik, soglašáš?
- Neža: Kaj pa tale tu?
- Valijant: Ah, Olga.
Naj bo za ljudstvo.
- Neža: Protestiram! Jaz sem ljudstvo,...
bilá in bom, do konca!
- Valijant: Vraga, saj si ljudstvo
in kadar treba - priča. Jošt namignil bo,
kako in kdaj.
- Olga: Kaj dela ljudstvo na razpravi?
- Stojan: Ljudstvo? Nič. Stoji in ploska, končno pa
ogorčeno zahteva kazen, tudi - smrt,

če treba. Ti le Nežo glej. Izkušnje ji
ne manjka.

Olga: Raje bi le gledala, od daleč.
Gospod sodnik...

Stojan: Nihčé ni tukaj križem rok.
Prevzeli boste vlogo táko ali táko.

Olga: O tem odloči naj sodnik... in ne vi - Stojan.

Valijant: Na žalost, gospodična, ne bo šlo... Tu vsi
smo skupno odgovorni za potek procesa.

Olga: Pa vsaj lahkó med tem kaj vprašam? Ne poznam
navad in ne libreta.

Valijant: Če bo res potreba....

Olga: Procese obravnavate povojne dobe.
Vsaj to povejte mi, kateri je na vrsti?

Neža: Kateri neki. Kot navadno - proti škofu...

Ferjak: Razprava proti škofu in voditeljem
reakcije je vredna vedno novega
pretresa.

Neža: Ti! Izdaje smo jih obtožili,
kar vse po vrsti, - ne reakcionarstva!

Peter: Je
vseéno..., vendar vsako leto isto?

Ferjak: Isto?
Nikoli ni enako. Vedno je drugače
Obtožnica izredno je bogata na
odtenkih, ki povzročajo debate.

Neža: No,
da vedno je dovolj prepira, to drži,
a sodba - je pa kar enaka.

- Valijant: Jaka, ti
postavi pult pa... še podstavek, kamor gresta.
- Peter: In tole?
- Milivoj: Za tožilca pult... podstavek zame.
Tožilec in branilec in sodnik seveda,
osrednji so stebri - razprave.
- Peter: Oče tvoj
je bil za zagovornika na tem procesu?
- Milivoj: Pri tem slučajno ne, a v tistih časih je,
saj veš, po službeni dolžnosti bil branilec
zločincem vojnim, izdajalcem, kvizlingom
vseh vrst...
- Neža: Tako uspešno vodil je obrambe,
da je zadela vse po vrsti - ostra kazni!
- Milivoj: Ko je pred leti zbolel glavni od branilcev,
od takih za politične razprave, so
očetu rekli, naj ga nadomesti... ker
je še iz tistih časov. Zdaj boleha... in
poslal je mene...
- Olga: Da bolan je...? Upam, ne
nevarno.
- Milivoj: Leta so... Srce... Spomin slabi...
- Olga: Ti, Milivoj, že dolgo sodeluješ tu?
- Milivoj: Od lani.
- Olga: Neverjetno! Da imaš prostorček
ob leposlovju še za kako drugo strast!
Ti, knjižni molj, pa tu, med samimi juristi.
- Milivoj: In ti? Ne reci, da si v svojem delu... Veš,
če literat ne črpa iz življenja, slog

postane mu papirnat in pisanje prazno.
Verjemi, tale vloga tu je kot nalašč
za mene.

Le pomisli. Odrešenjski mit
nadéli revoluciji so - davno pred
izbruhom - prav umetniki besede. Mnogi
gojijo skrbno ga, priznajmo, vse do danes.
Kar vémo o pričetkih vstaje, oni so
posredovali prvi in najboljše. Več
nam povedo kot tvoja zgodovinska stroka.
Pomisli, kakšen bi bil svet brez nas! Ne dvomi,
neznansko dolgočasen, pust in neosveščen.

Olga: Ste kakor sol. Zelo potrebni v majhnih dozah,
z veliko žlico... pa, oprost, ste težkó
užitni...

Valijant: Vprašam se, če tudi mi v mladosti
bilí smo, kakor ta, zaljubljeni v besede?

Neža: Še vprašaš! Uroš, vsi živeli ste na luni,
sanjarili o svetu, ki gradili smo
ga mi... prav s temile rokami! Dobro veš,
kakó. Pa ne, da zdaj še tebe je spomin
zapustil?

Milivoj: Sem prepričan, da brez nas, ki smo,
kot pravite, zaljubljeni v besede, bi
se manj pisalo, malo bralo, časa bi
ne trátili v debatah, delali kot stroj
bi vneto, a ob tem bi kmalu pozabíli,
kako se misli z lastno glavo. Zdaj, ko vrag
že jemlje vse od kraja, svet rešujemo
ljudje peresa, (k tem prištevam skromno - sebe),
čeprav le z upom utopije. Ob potresih
prisluhne ljudstvo nam za hip, a kmalu vse
pozabi.

Peter: Kar pomeni, da je ljudstvo modro.
Spomin preživ lahko nevaren je za zdravje.

Milivoj: Seveda se ne strinjam s tabo, Peter.

Stojan: Uroš,
ustavi že... čvekača!

Olga: Mene, pa zabava.

Valijant: Zabava? Nič zabavnega ne vidim. Tu,
na temle mestu, mene tak cinizem žali.

Milivoj: Gospod sodnik, to ni bil moj namen. Priznam,
da pisci smo v besedah včasih zaneseni,
celó praznino skušamo zaviti kdaj
v nejasen slog, učen... zabeljen s tujimi
izrazi. Vendar kljub napakam, kdo jih nima,
pisatelji so vedno bili narodu,
rezerva - zlata. Tu in tam pa smo lahko
- priznam - zavora.

Verjemíte, zdaj se res
ne šalim. Duše ljudske utrip zaslutim vse
jasneje, ko mi je zaupana, na primer,
kot tukaj sredi vas - branilca šibkih... vloga.

Peter: Če dovolite, prosim! Mi lahko poveste,
po kakšnem pravu bomo pravzaprav sodili... ?

Stojan: Dovolj besed.

Ferjak: Ti Peter, ne boš sodil nič.
A mi smo zvesti revolucionarni praksi.

Peter: Še vedno? To je zastarelo...

Ferjak: Motiš se.
Prevrat nikdar ne mine. Le ponikne, in
s površja zgine... Tvoja generacija
se vara, da je vse že strašno daleč. Vse
pozablja... in ne ve ničesar. Žalostno
je to. V duhu revolucije ste zrasli,
od nje živite... hkrati pa se delate,

kot da je ni bilo... in ni nikjer. Pa vеди,
da vsi smo prepojeni z njo! Ti tudi, Peter.
Med nami giblje se nevidna,... je kot duh
prisotna. Čutiš... veš, da nismo nikdar varni.

Jaka: Nihčé ni varen! Moč je, ki varuje ene,
a ista moč za druge je - nevarna.

Stojan: Jaka,
pri tem ne misli, da si ti, morda, izjema.

Jaka: O, vem, da ne! A tudi tvoja kri je rdeča!

Peter: Sem pravnik. Jus je stroka hladnega razuma.
Brez čustev. Prav zato nam pórok je za varnost.
Ne vérujem v duhove in v prikazni... v tem
stoletju!

Stojan: Tepec.

Milivoj: To, kar rekli ste, Ferjak,
- ne Stojan ali Peter - res je čudovito!
Kot čista poezija! To nekdanji je
še revolucionarni duh globoko skrit
med nami. Pristen, neokužen, je edino,
kar človek zdrav lahko še mirne duše ceni.
Posmeh je to papirnati birokraciji!
Je intuicija v borbi z zlom. Mar ni
to veličastno? V svetu suhih paragrafov
vzdržujemo prav mi v temle krogu seme
še neokužene pravice.... brezprizivne...
dokončne, strašne... kot usoda...

Olga: Zanimivo.
Potem je ta pravica nezmotljiva?

Stojan: Je!
Ne zmoti se, ker ni nad njo ničesar več.
Po njeni sodbi ni priziva.

Milivoj: O misterij
človeškega prevrata! Revolucija -

prodor duha v materialni svet. Triumf
človekove pesti nad formalizmi,... slast
poja neobzrdane moči...!

Peter: Daj, nehaj.
Si mar pozabil, da med nami bil prevrat
posledica je vere znanstvene v snov
in ne v duhá?

Milivoj: Ti Peter si racionalist.
Ne bo ti dan vpogled v resnično stvarnost. To
zazná, še bolje - sluti lahko pesnik in
morda - kak teolog. A ti se bavijo
z drugačnimi vprašanji.

Le pomisli, snov
ni zmožna ne laži in ne prevare, sama.
Zato ji človek je potreben. Zmedo zmožni
ustvariti smo le ljudje. Živali ne,
in ne drevesa... niti skale. Mi ljudje,
edino mi, sposobni smo prevrata!

Stojan: Vraga!
Prekleti cepec! Glej, kako zijajo vate!
Pisún. A vedi, da o revoluciji
ne veš ničesar... To krvav je posel kljub
branilcem kakor ti in... kot je bil tvoj stari.

Jaka: Še dobro, da zapušča ga spomin.

Valijant: Dovolj!
Prižgite luči! Stojan, zgani se, ti veš
kje so stikala. Nočem teh prokletih senc!

Neža: No, kaj pa zdaj?

Valijant: Tam, mar ne vidiš, je nered!
Luči le tukaj, spredaj! Jasno...

Vsi na mesta!
Ti, Jaka! Daj, napravi mir. Pričnimo.

(Stojan in Jaka nakazujeta vsakemu svoj prostor.)

Neža: Jošt,
sem v kot pa ne! Ne boš porival ljudstva v kot!
Takrat smo mi bili oblast, da veš! Udbaš
prekleti, vedeš se, kot da sedél bi še
na notranji upravi...

Valijant: Pusti jo..... Začnimo.
Pričenjamo razpravo proti možu, ki
zakrivil je zločin izdaje. Ljudstvo je
zavajal proti toku zgodovine - v mrak.
Predlagam zdaj, da počastimo s kratkim molkom
spomin na nje, ki dali so življenje za
svobodo ljudstva.

Neža: Uroš! Ti, sodnik! Tovariš!

Valijant: Kaj hočeš, Neža, spet.

Neža: Zmišljuješ se, na novo.
Metod začenjal je s pozdravom: Smrt fašizmu!
Sledila je obtožnica takoj... brez molka.

Valijant: Zdaj vodim jaz.

Neža: Med molkom... naj se spomnimo
le naših ali, v novih časih... zdaj, še onih,
ki sami smo jih spravili takrat... na varno?

Jaka: Ne nori, baba zmešana. Si res od vraga!

Neža: Zakaj? Mar niso mrtvi eni kakor drugi?
Le tiho Jaka. Tudi ti si spravljal jih
na lepše. To zna vsak. A mi smo delali
heroje!

Jaka: Gobec babji!

Valijant: Neža!

Milivoj: Kaj? Kako?

Peter: No, dajmo spet...

Ferjak: Če govori simbolično...
lahkó drži...

Stojan: To nima zveze...

Olga: Neža, saj
med vojno Jaka bil je skoraj še - otrok.

Jaka: Otrok v dobri šoli... Prav ima Ferjak.
Ko pride čas, prevrat zamenja le orodje.

Stojan: Ne moreš biti tiho, strela!

Jaka: Molči ti!
Minili časi so, ko si lahkó odrejal...
kako in kdo naj pade. Zdaj so drugi na
krmilu...

Stojan: Dobro vem, kdo vse stoji za tabo,
ti, varnostnik. Imam arhive. Če se kaj
zgodí... podstavki spodleteli bodo njemu
in marsikomu še - pod stolčkom ali pa
pod spomenikom.

Olga: Rekli ste: 'Arhive'? To
me pa zanima. Stojan...

Valijant: Olga, mir! Pričnemo!

*(Preseneti ropot pri glavnih vratih. Nekdo močno trka in kljuka.
Ko Jaka končno odpre, vstopi Sonja Zobec, starejša gospa, ki se trudi,
da bi bila videti mladostna.)*

Ferjak: Hudiča! Kdo pa zdaj ropoče tam pri vratih?
Poglej, za vraga, varnostnik, kdo rogovili.
Ne bo miru?

Valijant: Poglej kdo je.

Zobčeva: Sem prav prišla?

Jaka: Kdo ste?

Zobčeva: Me ne poznate? On, pozna me... Uroš.
Sem Zobčeva. Zdaj vdova. Mož je bil sodnik
takrat... saj veste. Uroš, zdravo! Moj poklon.
Ste že začeli?

Valijant: Sonja? Kaj pa ti počneš
na temle kraju?

Zobčeva: Možu, revčku mojemu,
sem obljubila tik pred smrtjo... saj veste...
pred tragičnim odhodom... da ga bom, če treba,
že jaz nadomestila. Naj bo miren. Vedno
bila sem radovedna, kaj počnete tu
skrivaj. In vsako leto! Nekaj vem, seveda.
Povedal mi je mož in rekel, naj ga kar
nadomestim, ko bo odšel... no ja...
saj veste... kamorkoli... v zgodovino... Saj...
tako se reče zdaj, kajne?

Milivoj: Gospa, tako
kot pravite in nič drugače...

Olga: ...če je bil
zaslužen mož....

Milivoj: Pa tudi če bi bil kdorkoli.
Kot znano je, pekla ni več, nebesa so
zaprta, vice pa so kar med nami. Res
je zgodovina nam edino zatočišče.
Če včasih so učili, da ljudi bo sodil,
nekje na pragu večnosti pravični Bog,
katerega prednamci so odpravili
za vedno, zdaj na zgodovinarjih leži
naloga, da odločijo, kdo bil je dober,
in koga naj krivic, izdaj obsodi - stroka.
Tako odločala boš Olga ti nekoč,
če komu je usojen spomenik - ali pozaba.
Ko jaz na vrsto pridem... milo sodi.

Olga: vsaj malo bodi resen. Prosim,

Zobčeva: Hvala za pozdrav!
Kaj ni Metoda? Uroš, vodiš ti razpravo?
Moj rajni, dobri Žiga, kot sodnik, je bil
pred tabo... Pač usoda.. Kam naj sedem?

Jaka: Oh, kar med ljudstvo. Če je glásna kakor Žiga...

Neža: Ti Jaka. Ljudstva res nikoli ni preveč.
A Sonja? Veš, ob meni že ne boš sedela!

Valijant: Kaj spet sitnariš, Neža. Strela jasna! Sonja,
tukaj sedi, glej in tiho bodi.

Zobčeva: Uroš,
kako pa govoriš! Ne boš mi pravil, kdaj
naj usta odprem. Sem žena ljudskega sodnika.
Ti Neži ukazuj, če hočeš, meni ne.
Hudiča vendar, dobro veš, da sem
ugledna dama, ne kdorkoli!

Neža: Sonjica,
ti mene kar lepo na miru pusti. Sem
poznala te, ko si še z Lahi se pečala.

(Stojan se približa Jaku in ga zaupno sprašuje, medtem ko Zobčeva vleče na ušesa.)

Stojan: Lahko pred smrtjo, ob nesreči... bi še kaj
govoril?

Jaka: Zobec? Nemogoče. Niti on!
Z lobanjo počeno, z možgani na volanu...

Zobčeva: Ubogi, ljubi Žiga. Pravili so mi
da bil je v hipu mrtev. Tovornjak, pettonski
divjal je kakor vrag. Od rajnega moža
le malo je ostalo. Prej pa rad spomine
obujal je z menoj, mi pravil je stvari
in... razne zgodbe...

- Stojan: Že vemó, da Žiga je preveč govoril. Tudi ti.
- Olga: Bo ta gospa, sodila? Vdova ljudskega sodnika? Teh že davno ni nikjer.
- Valijant: Kdor sodil enkrat je po volji množic, nosil bo pečat - do smrti.
- Zobčeva: In ta?
- Stojan: Nečakinja je Štefana Jerana.
- Zobčeva: A tistega,... ki likvidirali ste sami?
- Olga: Kako? Kaj govorite?
- Peter: Rekli ste... gospa...?
- Neža: Spet rezgeta, kobila...
- Valijant: Kaj blebečeš, Sonja!
- Zobčeva: Kako prostaško. Jaz ne blebetam, da veš! Le kaj se delaš? Uroš, dobro veš, da sami poslali ste ga v ... trinajsto brigado; kot takrat ste temu rekli.
- Stojan: Zdaj imaš hudiča.
- Olga: Gospod sodnik, jaz hočem, da gospa pojasni.
- Neža: Kaj naj pojasni, tale? Saj je že vse jasno.
- Peter: Spet kak nesporazum... in teče čas...
- Ferjak: Zdaj meni ponehalo je potrpljenje. Vpričo vseh izrekla je obtožbo. Javno. To je stvar tožilstva. Moj resor. Kaj rekli ste, gospa?

Milivoj: Če se ne motim, to ni na programu...

Stojan: Uroš!
Napravi red! In ti Ferjak, ne brskaj po grobovih... starih.
Naj jo vržem ven?

Valijant: Na cesto,
pospremi jo lepo.

Olga: Če ta gospa odide
in ne pojásni se vsa stvar, zahtevala bom javno preiskavo.

Valijant: Prosim, mirno kri!
Primere take poravnamo med seboj.
Kot pravi Peter, gre za kak nesporazum.

Ferjak: Bodite mirni. To razčistim jaz.

ZASTOR

DRUGO DEJANJE

(Isto kot prej. Valijant skuša obvladati položaj, ureja papirje na mizi.)

Valijant: Predlagam, da se vrnemo k nalogi dneva.
Ob koncu pa naj Zobčeva pojasni, kar že misli, tistim, ki so prizadeti. S tem prihranimo na času.

Peter: Kdo pri tem, po vaši presoji, bil bi prizadet? Jaz ne bi rad ostajal.

Neža: Vsak ve sam, a ljudstva to ne briga.
Pričnimo že z razpravo.

Ferjak: Žal, jaz ne soglašam.
Izjava Zobčeve gospe... in vdove res

morda ni ljudstvu mar. Tožilca pa zanima.
Kaj rečete, gospa?

Zobčeva: Mordá... slabo sem se
izrázila. Saj jaz ne vem ničesar... razen
kar slišala sem od moža... že dolgo tega.
Tovariš Valijant, lepo te prosim, - nadaljaj,
kot da mene ni. Mi žal je, da sem zamudila...

Peter: Zakaj se zdaj opravičuje? Kaj je rekla?

Olga: Da strica Štefana so umorili sami.

Peter: Nesmisel. Vsi vemó, da padel je v boju.
Je narodni heroj.

Neža: Seveda, padel je.
A od čigave krogle, to je druga stvar.
On tam, ve vse, a je ukazal biti tiho,
ker - po njegovem - naše ljudstvo še ni zrelo.
Medtem bolj varno je pustiti stvar pri miru.

Milivoj: To mene se ne tiče... tudi ne razprave...
Sodnik! Lahko odidem?

Stojan: Tak je, kakor oče.
Ko se stvari zapletejo pa hitro rep
med noge. Slišiš, mladi Bevec, oče tvoj
ni vedno bil betežen. Bil je zraven...

Valijant: Pojdi,
če hočeš....

Milivoj: Zraven? Kje? Povejte, kje je bil...?

Jaka: Kje neki? Daj, no daj, saj vsi so zapleteni...

Stojan: Le tiho, Jaka, ti si bil takrat v plenicah.

Peter: Nesmiselni prepiri..

- Olga: Peter?! Za umor gre!
- Peter: Umor? Saj vsem se blede...
- Milivoj: Oče moj... Kje bil
je zraven!?
- Olga: Valijant! Povejte! Kaj takrat
se je zgodilo s stricem, Štefanom Jeranom!
Je res, kar pravi tale, Zobčeva... gospa?
- Valijant: Jeranova ste... Olga. Hčerka Verina...
Pisala se je Kos... kot še dekle, potem
je vzela Jurija Jerana, tvojega
očeta.
- Olga: Kaj ima opraviti pri tem
papá...? In moja mama!
- Valijant: Le spomin je to
na daljne čase... Dobro sem poznal oba.
Zdaj mama, Vera, pravite, da v bolnici
se zdravi?
- Olga: V domu, reva je, za onemogle.
- Neža: Le kakšnem domu! Bejži no! V norišnici
imajo jo zaprto. Nora je... zapita,
da sama sebe ne pozna.
- Olga: Kaj veste vi!
- Neža: Kaj ne bi vedela, saj sva bili nekoč
tovarišici... še v brigadnem štabu. Ona
imela svoje zveze je, no, jaz pa svoje.
- Olga: Kaj namigavate?
- Valijant: Bolezen, je bolezen.
Nihče ji ne uide.... Olga... Čudna so

naključja... Ni razloga, a spominjate me na Natašo... saj ste slišali o njej?

Olga: Nataša? Žena strica Štefana? Bila je... moja teta. A umrla je, ko sem bila še čisto majhna. Nisem je poznala. Seveda so mi pravili o njej. In vi, ste jo poznali?

Stojan: To bilá je ženska! Pravim... Za njó smo kar zijali vsi od kraja. Ona, pa grela posteljo... samó je njemu.

Valijant: Vera, na vašo mamó mislim, je bila mendá, še od otroških let, Natašina najbližja prijateljica. In po njej Nataša je prišlá v stik z Jerani, Štefana spoznala, se poročila... Dobro sem poznal oba. Natašo in moža.

Olga: Res? Strica Štefana? Papánovega brata?

Valijant: Da, oba.

Neža: Njo bolje. Kaj skrivaš. Vsi vemó, da z njo si imel otroka!

Olga: Otroka? Kdaj?

Valijant: Študentovska ljubezen je bilá od kraja,... vsa romantična in njej ostala dolgo je nerazodeta. Ko sva se kasneje našla spet med partizani, v gozdovih in nevarnostih... je oživela... Potem prišel otrok je... ona je hotela, za vsako ceno, da živi. Sad najine sreče... Nataši res ni manjkalo poguma... le moči... Ko ni več zmogla, reva, morali

smo jo pustiti... sámo, a na varnem skrito,
pri zanesljivem kmetu v neki... hribovski
kmetiji... Ženska je skrbela zanjo... Tam
rodila fantka je... ni dolgo živel. Revček...

Olga: In... stric? Ko zvedel je o tem...?

Valijant: Ah, Štefan...
takrat je bil že mrtev.

Jaka: Hitro, brez zapletov.
Ločitev idealna! To so bili časi!
Si dedca fental, pa je mir pri hiši.

Valijant: To
je podlo, Jaka!

Peter: Ne prenesem več! Saj le
pogrevajo sentimentalne stare zgodbe..

Milivoj: Ne boste rekli, da ste revolucionarji
imeli, sredi vihre, čas za takele
predsodke stare, kot poroke in ločitve?
V času svobodne ljubezni ste živeli
odrešeni pravil zakona, prosti vseh
bolezni ljubosumja in zavisti. Last
osebna vam bilá je le obrabljen pojem.
Saj revolucija vas je rešila spon
formalnih, vam sprostila je zatrta čustva...
Kajne, Ferjak, da z Valijantom takrat sta to
osebno doživela? Le povejta zdaj,
kako živeli ste tovariško....

Ferjak: Nikoli,
kaj takega ne bo mogoče med ljudmi...

Neža: Ne veš, Ferjak. Za ene ja, za druge ne.
Jaz nisem bila ne izbirčna ne sebična!
Ta Uroš, pa jemál je vse zares in to
se zdelo je Nataši imenitno. V kloštru,

iz lastne izkušnje vem, so vzgajali prestrogo. No, ona pa, kot da hotela živa bi v nebesa. Verouk je znala kot nobena... Potem, ni čudno, če še sama sebe ni več razumela. Ko po eni strani je za Štefana, moža, skrbela, pa po drugi hotela je imeti s temle, Urošom, otroka. Reva.

Mene, veste, Bogu hvala, se nunska vzgoja ni prijela.

Valijant: Štefan bil takrat je že v brigadi, na terenu.

Neža: Uroš, ti pa pri roki. Vedno klepetala je o tebi. Dobro vem, ker rade smo takratlušljale z njo in z Vero.

Olga: Z Vero? Z mojo mamo?

Neža: Seveda. Prva leta smo hodile skupaj, vse tri, pobožno k nunam v šolo. Oni, ostali sta do konca skupaj, jaz - ne dolgo. Potem sta vzeli vsaka svojega Jerana. Kar kmalu, Vera, tvoja mama, Jurija; Nataša pa je poročila Štefana, kasneje, tik pred vojno. Taka žlahta! Veri prav láchko je bilo skovati vso zaroto.

Valijant: Spet klatiš, Neža, tja v en dan! Zaroto? Kakšno?

Neža: Saj že takrat bilo je jasno, koliko je ura... vsem. Kaj bi se sprenevedal zdaj.

Olga: Dovolj! Pri miru pusti mojo mamo, Neža! Bi radi zamolčali, kaj biló je s stricem? Pričeli ste... končajte.

Stojan: Likvidirali smo ga.

- Olga: Se pravi, umorili?
- Stojan: Bil je sojen!
Na smrt obsojen. Likvidacija bila,
je... ne umor.
- Peter: So ga sodili po zakonu,
to je - po revolucionarnem pravu?
- Valijant: Točno.
Na tem je bil, da nas izda.
- Olga: Kaj? On, heroj,
da bil bi izdajalec?! Smešno.
- Valijant: Res, težkó
nam vsem biló je razumljivo, še takrat.
Imel je zvezo z 'belo gardo'.
- Peter: No, uštel
se je. Ni bil edini.
- Olga: Ne verjamem vam!
- Valijant: Pomagale družinske so vezi. Imel
je stike s Kosom, ki pri belih je menda
bil oficir na postojanki. Tone Kos,
bratranec tvoje mame, Vere. Že pred vojno
imel močan je vpliv na Štefana Jerana.
- Olga: To prvič slišim.
- Valijant: Tvoj papá in mama, Vera,
prepričala sta končno Štefana, da je
z Natašo šel v partizane.
- Milivoj: Narodni
heroj, je delal z belčki? Ta je dobra!
- Olga: Mama,
imela naj bi bratranca na oni strani...

jaz... strica? Čudna reč. Da moja starša sta odšla takrat v hribe skupaj s Štefanom, z Natašo, pravili so mi, a Toneta mi nihče ni omenjal... Če je vse to res... Oba sta moja strica. Smrt obeh... mi je nejasna... Eden slaven je, pozabljen drugi... Zdaj pravite, da kar oba sta izdajalca? Povejte! Koga naj izdal bi Štefan? Stik s sorodnikom še ni izdaja. Vse zveni kaj neverjetno.

Stojan: Neverjetno!? Prav nasprotno. Prevara tudi danes ni redkost med znanci. Le kjer zaupaš, tam mogoča je izdaja. In Štefanu zaupali smo vsi.

Valijant: Prav v tem nastala je težava. Vsem je bil poznan kot zvest tovariš, dober borec... Če tedaj bi javno bil kolaboracije obtožen, bi marsikdo težko verjel. Preveč je bil priljubljen.

Milivoj: In zato pospravili ste ga... na tiho.

Olga: Le zakaj so vsi ves čas molčali? Da Štefan bi izdajal? Mamin bratranec, pa da bi domobranec bil... povrhu častnik...

Ferjak: Takrat, jeseni, drugo leto vojne, so bile le Vaške straže, ne še - domobranci.

Peter: Vseeno. Vsi so izdajalci. Važno je pri tem le to, če sodbo potrdili so z dokazi.

Valijant: Vse dokazano.

Olga: To ni mogoče. Povejte, s kakšnimi dokazi?

- Valijant: Vprašajte
le svojo mamo...
- Neža: Uroš, rekla sem ti že,
da Vera je znorela. Kaj naj punca njo
sprasuje? Ti povej do konca, kakor veš,
če nočeš, da bom jaz!
- Olga: Uboga mama... kaj
ima pri tem?
- Valijant: Prav ona nam prinesla je
dokaze.
- Olga: Kakšne?
- Valijant: Vse... o stikih s... Tonetom
in z belimi v vasi.
- Ferjak: Uroš, to pa dvomim!
- Valijant: Poslušaj Rudi. Teh stvari ne veš, ker bil
takrat si še drugje in ne med nami v štabu.
- Ferjak: Bila sva skupaj s Štefanom v hudih bojih.
Življenje tvegala oba. Poznal sem ga
in vem, da to kar pravite, je svinjska laž.
- Valijant: Pretreslo nas je vse, ko so odkrili...
- Ferjak: Kdo
je vodil preiskavo?
- Stojan: Jaz.
- Ferjak: Ti res si bil
pri VOSu, Jošt. Kaj si odkril?
- Stojan: Potrdil sem,
kar Vera je sumla. Skraja nihče ni

verjel. Zato so naročili mi, naj bom pozoren nanju. Štefan pisal je navadno Nataši, ženi. Včasih pa prinesel je kurir še kaj za Vera. Pošto sem prebral, po službeni dolžnosti. Našel sem, nekoč, v pismu Veri - list za Kosa. Vtis imam, da ni bil prvi. Čakal sem, kaj bo. A Vera, je sama izročila svakov list komandi. Zaslišali so jo. Brez vsakega pritiska je potrdila vse, kar že iz pisma je bilo razvidno. Ona ni bila sumljiva. Medtem ko Štefanova krivda je bila dokazana in jasna.

- Zobčeva: Žiga je že dolgo sumil...
- Ferjak: Sumil! Sumil! Kaj je pisal Štefan... Kosu?
- Stojan: Le majhen list, a bil je zadnji člen verige. Potrdil je, kar právila že prej je - Vera. Zasliševanja so bila izredno tajna. O stikih pa ni bilo dvoma.
- Ferjak: Štefana poklicali so na zagovor?
- Stojan: Ni bila navada.
- Ferjak: Kaj, če Štefan vabil Kosa je med nas?
- Stojan: Preveč zagrizen belček bil je... Kos.
- Ferjak: Ne bolj, kot dober, zvest tovariš bil je Štefan! On, držal je besedo... Več ko enkrat sem zaupal mu življenje... Tebi, Jošt, ga ne bi. Prekleti tepci! Vera naj bi zvohalo, kaj dela Štefan, ki je bil med nami borci, ne kje na varnem kakor ona! Misliš, da

če res bi mislil na izdajo, prav pri Veri
poskušal najti bi pomoč. In še po pismu!
Kaj, prav za prav, je pisal?

Stojan: Kot se spomnim, je
naročal Tonetu, na Kosa mislim, naj
mu sporoči, če strinja z nekim se... z načrtom.
Kaj sta pripravljala, pa ni biló razvidno.

Zobčeva: Mordá ne tebi, Stojan, a moj mož je pravil...

Ferjak: In komu si poročal, ko si našel tisti list?

Stojan: Naravnost na komando. Urošu pa koj
nato.

Se spomniš? Varnost je bila takrat
še tvoja stvar.

Valijant: Res, k meni so poslali te,
a nisem jaz odločal.

Ferjak: Kdo tedaj?

Valijant: Jaz ne.
Zaradi mojega odnosa do Nataše,
težkó presojal bi zadevo nepristransko.

Olga: Umili ste si roke. Kot Pilat.

Valijant: Vso stvar
zaupali so Zobcu.

Peter: Kdo je tisti "so",
na vrhu?

Zobčeva: Vidiš, Uroš, sam si ravnokar
priznal, kako je bil pomemben rajni Žiga.
Zaupanje užival je brezmejno. Njega
so spraševali za nasvet! Ob koncu, pa
pustili ste ga brez priznanja. Zdaj

imajo drugi višje funkcije in boljše,
seveda pokojnine - vdove...

Stojan: Reva uboga...

Zobceva: Le tiho, Stojan. Dobro veš, da mož moj rajni
še tebi včasih dajal je ukaze. On
je nekaj bil!

Stojan: Vsak cepec lahko ukazuje,
če eni naročijo mu, kaj naj ukrene,
nečeden posel pa bo zanj opravil drugi.

Zobčeva: Ne boš ti zdaj...

Valijant: No, nehaj že!

Zobčeva: Ne bom! Moj Žiga
naredil je načrt! Kar res, je res.

Olga: Načrt?
Pojasni.

Zobčeva: No, kako eliminirali
bi izdajalca, pa predstavili ljudem
na mesto njega bi - junaškega heroja.
Saj končno to edino jih je še skrbelo.

Peter: Pa so obtoženca sodili po predpisih?
Prisotni trije so bili sodniki in
tožilec, zagovornik? Je odločila
pri tem večina?

Valijant: Jasna stvar. V tem primeru,
ne upal bi odločati en sam.

Olga: In vendar,
bilá je ena sama priča - moja mama.

Valijant: Edina ne. Tovariš Stojan je dokaz
potrdil.

- Zobčeva: Punca, veš, takrat dobil si strel s pol toliko dokazov. Žiga pravil je, kako je šlo na hitro. V revoluciji za dolge raziskave res ni časa in razpravljanja so kratka.
- Milivoj: Kot razujem, ste stvari opravili kar hitro... po domače.
- Jaka: Mar je potem kaj bistveno se spremenilo?
- Peter: Pravila so potrebna. Manj formalnosti, kot praviš, Milivoj, to že. A brez organov pristojne oblasti - ne gre.
- Neža: Oblast smo mi!
Takrat tovariši sodili so ostró,
za vsak slučaj, a sodbe so izrekli
v imenu ljudstva! Kdo naj danes jim še kaj očita? Ljudstvo je sodilo!
- Milivoj: Peter, prej
lahko sem rekel kaj nestvarno, pol v šali.
A kar poslušam zdaj, je kakor težka móra,
čeprav ne manj resnično, kakor... poezija...
- Peter: Za mene prej in zdaj je vse izguba časa.
- Olga: Da moja mama... bi dejansko Štefana
obsódirala na smrt, izrabila naj bi
zaupanje njegovo. Ne verjamem. To
izdaja bi bila, vse hujša, podla bolj
kot tista, nedokazana, ki naj bi jo
zagrešil stric. Zakaj sorodniku bi to
storila? Bratu svojega moža? Zakaj!?
- Valijant: Ker se je odločila za dolžnost, zvestobo.
Družinsko vez je podredila boju za
svobodo... in pravico.
- Neža: Daj no, Uroš daj.
Ne bodi smešen. Kaj pravica in svoboda!

Nataši je pomagala, da vdova bi postala... zopet prosta! Dobro veš, da je takrat že čakala otroka... s tabo. On, njen mož je bil odveč..., obema.

Valijant: To ni res!

Neža: Morda ni res, a prav do zdaj smo vsi verjeli, da ti imel si prste vmes. Saj ni biló težko. Takrat je Štefan bil le eden borcev, ne kak heroj. Imeli pa ste smisel za pravico. Vzeli ste življenje móžu, a po smrti ste mu dali slavo. Spomenik ima. Kaj hoče več? Saj mnogim drugim pustili niste niti groba... na domačih tleh!

Valijant: Dovolj! Za vraga! Tu si šla čez mejo! Neža! Pomisli predno zineš, vrag v babji koži! Očitaš mi stvari, kot da bi bil zločinec!

Neža: To ravno ne. Zaljubljen bil si do ušes.

Valijant: Res, rad sem jo imel... Natašo. Srčno rad... Edino njo... sem ljubil. Spremlja me vse dni..., do danes.

Neža: Uroš, ni skrivnost, da prav zato se nisi ženil... in živiš kot samotar. Da z Verino bi pomočjo poslal moža nadležnega tja, med heroje... čudil bi se malokdo. A če ni res, ni res... pa konec. Veš, Olga, babje čenče so lahko nevarne; ko pridejo na cesto med ljudi, ne zveš nikoli več, kje so doma. Ne spraviš jih nazaj pod streho. Se množijo kot uši.

Valijant: To laž si je nekdo izmislil.

Milivoj: Vsako laž
si najprej kdo izmislil.

Valijant: Neža pa ponavlja
kar sliši... tja v en dan...

Zobčeva: Ne skrbi vendar, Uroš.
Naj res je ali ne, vsaj tebi se je kar
lepo izteklo. Škoda le, da je potem
Nataša vse pokvarila... ko se je šla
neumnica - obesit.

Olga: Kaj? Nataša, tetka...,
da bi življenje si vzela sama? Sonja!
To spet je ena vaših čenč. Pojásnite!

Zobčeva: Kaj nisi vedela? Saj ni nikaka tajnost.

Olga: Zakaj... naj bi storila tetka samomor?

Zobčeva: Kako, lahko ti vsak od nas pove. Zakaj,
pa bo najbolje vedel Uroš. Njega vprašaj.

Valijant: Povedal sem, da morali smo jo pustiti,
pri nekem dobrem kmetu...žena zanjo je
skrbela. Hajka je bila, jaz nisem mogel
ostati... kot bi rad. Bilá je v stiski...sama...
Otrok se je rodil, a kmalu... je umrl
in ona je odšla za njim...

Neža: Ni čudno, saj
je res ostala zapuščena. Ti odšel si,
potem, ko ste ubili ji moža - gotovo
je tudi ona slišala kaj govorijo -,
nato še smrt otroka... Zunaj zima...
Prav v srcu si predstavljala je še, po moje,
da jo zadeva božja kazen... grešnico;
saj veste, taki so ostanki nunske vzgoje...
Ti Uroš, si zapustil jo tik pred porodom.
Za njo je "hajka" pomenila strašno malo,
ko je na poti bil otrok.

Kot pravila
kasneje je kmetica, reva nekaj dni

je le jokala. Neko mrzlo jutro pa zavila mrtvega otroka je v odejo, z lopato v roki, ko se je danilo, brez solza, odšla z mrličkom je v naročju kar čez zasnežene njive proti gozdu sama. Skopala grob je v zmrznjeno zemljo. In križ lesen zabila je v gomilo. Našli so jo na večer. Visela je na veji tik nad grobom...

Valijant: Nehaj, prosim, Neža, grebsti po boleči rani, ki še vedno je odprta. Skeli in krvavi, in krvavela bo z menoj... do smrti.... Mrtvi vedno so med nami. Ponoči čutim, da molčé strmijo vame... da blizu so... in vedno bliže... Nočem zdaj še tvojih opominov...!

Neža: Skašljaj se že, Uroš. Vsi brskamo in vsak po svoje krvavi. Nihče še ni ušel spominom. Molk nikomur olajšal ni srca. Zato jaz raje, veš, nalašč kdaj kako bridko zinem...

Valijant: Da molčim....?
Moj molk je molk tesnobe. Nisem bil ob njej, a čutim vsak trenutek njene agonije. Od žalosti, samote, razočaranja, je šla v smrt. Ne mine dan, da ne bi vprašal se vedno znova: kaj sem storil... kje pogrešil, opustil... kaj, da sem izgubil njo... in sina? Ti, Neža... misliš, da...? Ah, nič ne misliš...prav tako kot vsi...

(Preseneti telefon, ki prične zvoniti v ozadju. Valiant, se ozre na Ferjaka, a predno spregovori, se oglasi Stojan. Ferjak stopi k telefonu, a hitro opravi.)

Stojan: Kdo ve, da tu smo zbrani?

Valijant: Rudi,
poglej, saj ti si tu doma.

Stojan: Pa... ne govóri,
če nisi prav gotov, kdo je na oni strani.

Ferjak: Ferjak pri telefonu... Da, takoj pokličem.
Seveda.... Zdravo.

Uroš, zate.

(Ostali molče slede pogovoru, eni nestrpno, drugi radovedno. Ferjak odloži slušalko. Valijant je hitro pri telefonu, medtem ko se Ferjak počasi vrača k skupini. Valijant postaja nemiren, več posluša kot govori. Potem pokliče k telefonu Jako, in odide zamišljen na svoje mesto ob mizi. Med ostalimi steče pritajen nato pa vedno glasnejši razgovor.)

Valijant: Valijant.... Slišim....

Olga: Stric Štefan in Nataša... in stric Tone.. vsi...
del moje so družine. Vendar... kar o njih
sem vedela... je vse zlagano.

Valijant: Tukaj je,
z dekletom... Brez skrbi... Poslušam...

Olga: Molk... je bil
strašnejši še od njihovih laži. Papá
skrivnost in bolečino je prenašal leta...
sam zase... v srcu. Skrival ju celo pred mano.
Zakaj? Papá, nesrečni... moj...

Valijant: ... O čem? Kako?
Ne bo mogoče... pravim...

Zobčeva: Olga, dragica....
o teh rečeh tvoj oče vedel je prav malo.
Zdravnik, saj veš... se ni zanimal.

Valijant: Prav. A vse
do neke mere.

Zobčeva: Bil je strašno mlad, naiven,
ves čas v skriti partizanski bolnici

in poln idealov. Kaj naj vedel bi,
kako takrat so na komandi delali
heroje... On o tem ni zvedel nikdar - nič.

Valijant: ...Kaj praviš? Koga naj pokličem?... Tukaj je,
seveda..... Srečno!

Jaka! Pridi. S tabo hoče.

Zobčeva: Jaz vem, ker pravil mi stvari je rajni mož...

Olga: Papá in mama vkup odšla sta v partizane.

Jaka: Haló?... Jaz, Jaka..... Jasno.

Olga: Le kako, da sta
potem bila vsak zase... kakor praviš?

Zobčeva: Šla,
lahkó sta vkup. In kaj? Potem vsak svojo sta
opravljala nalogo.

Jaka: Kaj? Seveda.... Brez
skrbi bodite...

Neža: Olga, tvoja mama, Vera,
bilá je samostojna ženska, res od vraga.
Če Jurij, tvoj papá, je bil bolj mirne sorte,
pa njej ni manjkalo smodnika.

Jaka: ...Že razumem...

Zobčeva: Takrat je Vera funkcijo imela, važno,
ne spomnim se natančno... kakšen čin...

Jaka: ...Razumem.
Le meni prepustite. Zdravo.

Zobčeva: Te stvari
mi pravil Žiga je, moj rajni, ki takrat
je bil, kot vsi vemo, visoka še... živina.

(Jaka se vrača od telefona. Ker ne reče nič, spregovori Valijant.)

Valijant: Ah, si končal. Še kako naročilo, Jaka?

Jaka: Nič važnega.

Peter: Ne bo nihčé povedal, kdo je klical in zakaj?

Valijant: Tvoj oče vprašal je, če si prišel... Zanima se... kljub temu, da je nujno zadržan.

Peter: Še vedno, kakor, da sem pet let star.

Milivoj: Veš, starši so prav vsi enaki.

Peter: A moj je še posebno tečen. Vedno rad bi vse nadzoroval,... namesto drugih mislil. Obnašal se je vedno... kot minister...

Milvoj: Kaj se hoče. Vsakdo nosi breme svojega očeta... in še lastno...

Valijant: Skušajmo na kratko, bi rekel, vsaj simbolično, opraviti razpravo, ki je razlog našega sestanka.

Olga: Jaz hočem vedeti prej vse o stricih in o - mami. Pol resnic in pol laži pa sem do grla sita.

Valijant: Prišla si kot spremljevalka. Zato ne moti nas in čakaj da končamo.

Olga: Saj nisem jaz pričela. Bolj kot mrtvi škof in papež, pa še partija in vaša ta razprava, zame važna je... družina. Kaj so skrivali pred mano?

Valijant: To bila so dolga, za mnoge težka leta. Tvoja mama ni

prenesla dela z ranjenci,... in ne samote. Njo akcija je vlekla. Sprva v brigadi, potem smo dodelili jo komandi. Ko so se kasneje, v snegu, boji zaostri, vrnila se je k možu in ostala tam v bolnici do konca...

Olga: ... in pričela piti?

Valijant: Mogoče res. A jaz je nisem srečal več, odkar odšla od nas je spet nazaj v Rog.

Milivoj: Ganljiva zgodbica, ki ne pojasni nič. Kako je Vera zvedela za zvezo, ki naj Štefan bi imel z onim domobrancem..., karkoli je že bil? Saj pravite, da le prav malo ste lahko razvideli iz lista.

Stojan: Vsa stvar ni smela v javnost. Tudi ne detajli. Morála bi trpela. Stik med Štefanom in Kosom pa je bil dokazan. Bil prikrit je... brez vednosti komande.

Ferjak: Vraga, kaj naj bi poročal Štefan,... kómu? S Kosom vendar sta bila v svaštvu. Če bi dali mu priložnost prepričan sem, da bi vso stvar pojasnil.

Stojan: Kos,
je bil sovražnik.

Ferjak: Ti tovariš! Če ste ga res likvidirali na tej osnovi... to napaka je bila... še več, zločin. Prokleta, saj ste bilí večina šolani ljudje!

Valijant: Jaz nisem sodil, ne odločal.

Zobčeva: Nekaj pa si prav gotovo vedel. Mož moj, rajni Žiga...

Stojan: Hudiča! Boš pustila že pri miru dedca!
Si klepetulja butasta... kot bil je on...
Ti Uroš, si za odločitev vedel.

Valijant: Zvedel,
za sklep in sodbo sem... naknadno.

Ferjak: Le kako,
da tudi tebi ni prišlo na misel? Vera,
prav láhko past nastavila bi svaku, da
napisal bi kak list za Kosa. Ne pozabi,
da vsi, Nataša, Štefan, Vera, Kos bili
so si v sorodu. Res, nekdó med njimi je
izdal nekoga. Kdo in koga in zakaj?
Vprašanje je... odprto.

Valijant: Rudi, le sprašuj...
Natašo pa pri miru pusti. Ona je
brez krivde in ni vedela o tem ničesar.
Kljub najinemu razmerju... Štefana je še
cenila in po svoje ga... imela je
nekako rada. Tega ni tajila. Na
kaj takega bi ona nikdar ne pristala.

Neža: Že res, da ona ne. Zato pa Vera je
bilá precej manj tankovestna. Hladnokrvna.
Če treba pihnniti bilo je včasih koga,
se roka njej ni tresla. Vsi smo se je včasih,
bi rekla, skoraj malo bali.

Olga: Moje mame!?

Neža: No ja, ne rečem, da bila bi slaba ženska.
A značaj! Odločna, hladna, pač - zgrajena.

Valijant: Veš, Olga, ne poslušaj Neže. Ta ne ve,
kaj govori.

Olga: Ne ve? Vsi veste, tudi Neža!
Za mojo mamo gre. Med nama ni biló

nikoli prav pristrčnega odnosa. Ni me razumela... jaz pa nje ne. Dobro vem pa da trpi... in z njo trpi moj oče in z obema - jaz. Da, tudi jaz. Zato če mati resnično zagrešila bi zločin, mi to povejte! Matere ne bom sodila, ne dejanj, katera je storila...

Upam le,
da če spoznam resnico, lažje bi morda počasi mamó razumela... Ni mogoče ljubiti prav nekoga, ki ga ne razumeš. Edino jaz še vedno gledam v njej... človeka. Očetu ni vseeno, on trpi molčé, a gleda proč... medtem ko jaz jo vsak dan vidim, kako živi v svojem, nepoznanem svetu bolnikov... umsko zamegljenih... Mreže so na njenih oknih... Skozi nje strmi v nebó, ... ko češem ji razmršene lase... Ne vem, kaj naj ji rečem... ker ostajam brez besed ob njej, ki se vklenila je v bridkost spominov... Zaprta v vašo je preteklost temno! Sama. Kako naj se približam mami, če je ne poznam? Zato ne grem od tu doklér ne zvem, kaj skrivate med sabo!

Milivoj: Olga, mislim, da razumem bolje te od teh. Ferjakova dolžnost pa je, da ti pomaga.

Ferjak: Uroš, ti verjetno si edini, ki lahko stvari pojasniš. Bil takrat zares si slep in gluho... ?

Valijant: Preveč bilo je vsega... Moral si verjeti. Zaupali smo... vodstvu. Položaj le njim je bil pregleden. Véndar o zaroti, kot nekdó je prejle sumil, dvomim. Vera je ob tem dogodku sama stala pred izbiro: družinska vez na eni pa lojalnost do tovarišev na drugi strani. Šlo je za

življenja. Zgodovina potrdila je,
da prav je odločila.

Peter: Oprostite. To
se vleče v nedogled. Pričnimo že z razpravo,
simbolično če hočete. Meni se
mudi, imam opravke...

Jaka: Svež primer ima
pred nosom, pa bi rad pogreval staro...

Olga: Peter?
Odšel bi rad, a prej bi še igral sodnika?
A meni ni - za igro.

Peter: Veš, zakaj smo tu...

Olga: Ne vem ničesar! Ne, zakaj sem tu, ne komu
bi láhko še verjela... Zdi se mi kot, da
zašla sem... in da niti tebe nisem prav
poznala... Vse je tuje... in...ne vem več, kdo -
je kdo!

Milivoj: Pomiri Olga se, globoko dihaj...
Sva kar oba na istem. Kjer sem mislil, da
me várujejo stene, vidim iznenada,
kako zavesa se odpira. To, kar smo
od malega poznali kakor trden zid,
zdaj vidim, da je le papirnata kulisa.
In mislim tudi jaz, da skriva se nekje
za njo skrivnost, ki nismo jo poznali. Nič
ne boj se. Zdaj vsaj veva, da potrebno je
iskati, kaj preteklost skriva. Treba bo
poguma, ker odkritja so lahko boleča.
Mordá je res, kar so učili včasih, da
resnica je pogosto neprijetna, vendar
na nek način... odrešujoča.

Peter: Le oblast
lahkó odreši ali pa kaznuje. Prav

zato potrebni sodni so procesi. Drugo, vsaj zame, je izguba časa.

Jaka: Kaj, po tvoje, najvažnejši je del razprave, mladi pravnik?

Peter: Kaj? Mene vprašaš?

Jaka: S tabo govorim. Povej, kaj misliš?

Peter: Ne razumem....

Jaka: Vsaka obravnava, če hočeš, da je svojega imena vredna, določi - najprej krivca, ga obsodi, da nato je eksekucija - mogoča. Ta predstavlja, končno, višek sodnega procesa.

Milivoj: Modrost, ti taka! Ko ubit si, si pač kriv; in amen.

Stojan: Jaka, pazi na besede.

Olga: Nekaj... kar je omenil, Jaka... Moja mama res lahko bi povzročila, da je Štefan bil obtožen. Obsodila pa ga ona ni, ne umorila! Valijant, če vaše so roké resnično čiste, kdo tedaj je sodil, odločal...? Kdo ga je ubil?!

(Stojan premišljeno spravlja v žep pločevinko iz katere je ravnikar naredil kratek požirek.)

Stojan: Ustrelil sem ga jaz. Povelje pa mi je sporočil Zobec, od téle mož, naravnost iz komande. Štefan je padel sredi boja. Ni trpel. Zadet je bil naravnost v tilnik. Jaz izpolnil sem ukaz. Odločali so drugi.

- Zobčeva: To drži.
Moj mož mi je povedal...
- Jaka: Sonja, zadnji čas
je bil, da dedec je utihnil!
- Zobčeva: Bil je zraven,
ko so odločali o...
- Valijant: Tiho!!! Sonja, tu
končajo se spomini! Nehaj!
- Olga: In zakaj
naj bi končali ravno zdaj?
- Stojan: Zato, ker stvar
postaja zdaj - nevarna.

ZASTOR

TRETJE DEJANJE

(Isto kot prej. Prisotni so pod vtisom Stojanovega svarila, o katerem ne upajo razpravljati. Skupina je razbita na posameznike, ki si ne gledajo v oči. Ferjak, nekoliko negotov, skuša napolniti neprijetno praznino.)

- Ferjak: Pozornost prosim! Spravimo stvari v red.
Na bistveno se omejimo. Gre za eno od tragičnih napak, ki jih napravil je tedaj, v imenu revolucije, med nami nepredvidljiv človeški element.
- Valijant: Potrebno
je razumeti problematiko ljudi in časa. Večkrat smo takrat - kot Vera - znašli se v strašnih, nam povsem neslutelih precepih. Vemó za njeno odločitev. Drugega

izhoda ni imela. Štefana mordá
bi lahko posvarila... a pri tem je treba
pomisliti, da tudi ona ni bilá
brez... nekih primitivnih nagnjenj.... Vsi vemó,
da s Štefanom... gojila ni... prijateljskih
odnosov. Končno je mogoče, da bi res
na odločitev vplivala prikrita želja
Natašo oprostiti vseh vezi... zakonskih...
Predsodek, zasejan verjetno v šoli...

Neža: Uroš!

Valijant: Kaj?

Neža: Hodiš spet kot mačka okrog vrele kaše.
Povej odkrito. Vera Štefana ni mogla.
Od nekdanj že bila je nanj - sicer na tihem -
lahkó bi rekla... strašno divja...

Valijant: Pretiravaš.

Olga: Od nekdanj... divja?

Ferjak: In... čemú?

Neža: Še prej, od doma.
Brez zveze s tem, kar govorimo. Kaj naj rečem?
Razumete, kako je to... ko mlada kri
vzkipi... stvari srca so zapletene... Ona
bi rada njega... Štefan pa je gledal le
Natašo. To seveda se godilo je
že davno; predno sta se vzela z Jurijem,
njegovim bratom, in očetom tvojim, Olga.

Valijant: Podrobnosti sentimentalne, ki stvari
ne spremenijo. Končno, kar je rekla Vera,
še Stojan je preveril. Tudi on morda
ni storil vsega, kar bi moral. Rázlog za
dopisovanje skrivno - ni bil raziskan
do kraja. Vendar sum je bil utemeljen,

če upoštevamo razmere. Kaj naj bi takrat imela skupnega še... Kos in Štefan?

Zobčeva: Ta dva pa res si nista bila tuja! Že od nekdanj dobra znanca sta bila po Veri, recimo, skoraj svaka. Tudi to ni res, da ne bi vedeli, zakaj sta si pisala. Skrivaj seveda. Le kako drugače? Če je eden belček, drugi partizan... pa še oba sta imela svoje čine...To ni špas. Moj mož mi je povedal...

Valijant: Kaj je pravil spet ta tvoj nesrečni mož?

Jaka: Ni znal molčati, šema. Če bil bi tiho, se morda ne bi zaletel...

Zobčeva: Kaj hočeš reči, Jaka?

Ferjak: Sonja. Ti povej, kar veš.

Zobčeva: Vsegá ne morem... nismo... vendar sami... Moj mož mi je povedal marsikaj... a gre za njeno mamó... konec koncev... treba je obzirnosti... vsaj malo, pa čeprav je nora. Bolezen njena, veste, ni od včeraj... Že med vojno - ni bila edina - segala je rada po pijači. Govorila je takrat vse vprek. Kot pravijo, ni Štefanu nikoli čisto odpustila, da izbral je drugo. Prav zato se je, kot pravijo, zapletla z...

(Stojan posluša od strani, postaja pozoren. Seže po pločevinko, a je ne odmaši do konca, nato jo prične samogibno zapirati, jo hitro vtakne v žep in ostro prekine Sonjo.)

Stojan: Molči, baba... si s hudičem! Strela! Kaj nimaš pojma, kje je meja?

- Zobčeva: Prav, že prav...
Moj Žiga ni bil prav diskreten... a je vendar še marsikaj obdržal zase. Vse do meje... O Štefanu pa rad je kaj omenil... jasno, le meni... in - zaupno.
- Olga: Sonja! Če kaj veš - povej! Brez namigavanj! In obzirnost tvoja je slabša od klevete. Hočem le resnico, usmiljenje mi škodoželjno že preseda!
- Peter: Lepo te prosim Olga, ne razburjaj se po nepotrebem...
- Olga: Tebi, Peter, ni potrebno, a zame je dolžnost. Razumi!
- Valijant: Zdaj ni časa!
Vrnimo spet se k naši temi...
- Milivoj: Kakšni temi?
Slučajno spomni se še kdo med nami, tu zakaj smo zbrani? Zase lahko rečem le, da ne razumem skoraj nič... in da še to mi je odveč. Se mi upira. Naj Ferjak povzame vse, kar je pomembno, da bo mir. Potem se poslovimo in gremo domov.
- Ferjak: Govori, Sonja.
- Zobčeva: Naj bom kratka, ker je vse že daleč, skoraj brez pomena... Milivoj, tvoj oče, stari Bevec, sprva je predlagal, da Štefana zaslišijo in posvarijo. Za likvidacije ni bil nikoli vnet. A ko biló je sklenjeno drugače, je tovarišem predlagal, da prihranijo naj fantu, če že mora umreti, vsaj sramoto. 'Namesto izdajalca si ustvarimo heroja', je predlagal stari Bevec, vendar podrobnosti izvedbe padle so - na Žigo.

- Milivoj: Ne mešajte v vaše zgodbe še očeta!
Saj veste, da kot advokat je vedno bil
le, zagovornik... Branil je ljudi, ne sodil!
Med revolucijo pa služil je, kot vem,
pri propagandi.
- Stojan: Nehaj! Če tvoj stari bi
opravljal le tak posel, ne bi bil povabljen
med nas, v tale krog, pa tudi ti bi zdaj
ne stal med nami.
- Valijant: Milivoj, ti si premlad.
Bojim se, da nas mladi rod ne more več
pravilno razumeti... kakor mi ničesar
storjenega več spremeniti. Je, kar je.
Pri mladih vse izgublja smisel... tudi mi.
Imate prav. Končajmo. Tudi jaz sem sit.
Dovolj. Pojdimo.
- Olga: Prosim, ostanite tu.
Ferjak obljubil je, da vse bo raziskal,
pojasnil. Čakam. Če ne zvem od vas,
drugje bom poiskala... vse. Če treba bom
odšla na policijo. Prosim vas... gospod,
vsaj vi, ki ste sodnik... ne zapustite zdaj
me sredi zmede...
- Peter: Draga Olga, prosim te,
osebne dvome pusti za potem. Vse to,
kar tebe tare, stvar je psihiatra, ne
sodnika. Pojdi, vendar... greva!
- Stojan: Gospodična,
svetujem vam, da ne omenjate nikomur,
kar tukaj govorimo... ali da grozite,
kot rekli ste..., med nami s policijo. To
ni šala, gospodična Olga. Verjemite,
postane vam lahko - nevarno.
- Olga: Ni me strah!
Ne boste me izsiljevali.

- Stojan: To ni moj namen. Nevarnost, gospodična, je... drugje.
- Ferjak: Nevarnost!? Vraga! Kakšna? Jošt, poskrbi, da od tu nihče ne bo odšel. Zakleni vrata!
- Stojan: Saj si fest fant, Ferjak, a meni ti ne boš dajál ukazov. Nisi Valijant. Le on odreja tukaj.
- Ferjak: Jaka?
- Jaka: Name ne računaj. Nikogar ne poslušam, razen šefa. Ker ga ni, mi dal je navodila. Pazi sam, Ferjak, da kdo ti ne uide...
- Ferjak: Uroš, zdaj bo tudi meni potrpljenja konec!
- Valijant: Prosim, samo škandala ne. Sprašuj, kar te je volja, a drži stvar v nekih méjah. Pamet rabi! Ne bom dovolil, niti tebi, da bi šel čez mejo... temeljne lojalnosti. Razumeš?
- Ferjak: Lojalnosti? Le kakšne, Uroš? Meje bom določil sam.
- Valijant: Ne Rudi. Jošt bo gledal, da nikogar ne zanese. Tudi tebe! Si razumel!? Stojan, nate se zanesem. Pazi!
- Milivoj: Do zdaj nikoli nisem videl, koliko med nami je nevidnih mej. Sem butast bil, raztresen ali slep? Naenkrat meja tu... in meja tam... in kdo bo pazil... koga? Hej? Se nam je vsem zmešalo?
- Stojan: Tisto ne, a ko si vozil po koléšnicah globokih, lahkó

brezbrižno si zijal v zrak. Nič nisi videl.
Zakaj bi brigal se za meje? Ko zavil
pa enkrat si na stran, takrat - zadeneš vanje.

Jaka: Le en korak s poti, pa zapletén si že
v bodečo žico. A po dveh... recimo, si
na minskem polju. Tretji pa... raznese te,
da zgineš... in te ni.

Ferjak: Povejte, radi bi
kaj dopolnili, Sonja?

Zobčeva: Dobro veš, Ferjak,
da marsikdo med nami tu ve več kot jaz,
saj po večini ste tovarišija stara,
ki zbirate se leta na sestankih in
na teh, kot pravite, simboličnih procesih.
Pri Štefanovi smrti pa menda so vsi
imeli prste zraven, kot mi pravil je...

Ferjak: Seveda, Žiga. Že vemo! A zini že
o čem in kaj! Za vraga!

Zobčeva: Pravil je, se spomnim,
da Štefan ni bil zanesljiv, kot zvedeli
so iz gotovih virov. Treba ga bilo
je spraviti... no ja... komanda je prišla
od zgoraj... Bevec rad napravil bi heroja...
seveda ni imel idej. Pa, Milivoj,
oprosti... kar je res, je res. Za te stvari
moj mož je bil pripraven. Brž naredil je
načrt. A kdo prepričal Vero je, da naj
pomaga past nastaviti Jeranu... ni
nikoli zvedel...

Olga: Past? Kako?

Zobčeva: Preprosto, draga.
Za likvidacijo priljubljenega borca,
kot bil je Štefan, že vemo, da treba je

dokazov. Te je preskrbela tvoja mama. Je svetovala Štefanu, naj spravi ženo, Natašo, brž, čimprej nazaj, domov, na varno. Poslala mu je vest, da Uroš... tale...tu, mu ženo zapeljuje... Štefan ni bil gluhi in slep. Pograbil brž je Verino ponudbo, da Tone Kos, njen bratranec, pri tem pomaga, seveda le če ona najde zvezo. Mislim si, kako mu je pisala: "Štefan dragi, reši prijateljico mojo, svojo ženo, vseh zalezovanj, nadleg, ki reva jih prenaša od Uroša... in mnogih drugih. Brž, domov jo spravi..." Žiga vseh podrobnosti ni vedel. Je dvomil, da bi Vera vse pisala sama. Po moje, sumil je kdo ji je vodil roko. Jaz mislim svoje, pa sem raje tiho. Žiga, gotovo bi zaupal slej ko prej mi vse, pa revež je odšel prehitro...

Jaka: Nekaj let
prepozno.

Zobčeva: Kaj si rekel, Jaka?

Jaka: Nič.

Olga: Je res,
prav vse...? Poslušaj, Sonja, koliko pri tem je tvoje fantazije?

Zobčeva: Ne verjameš? Olga,
povedala sem vse, kar vem. Jaz nisem kriva. Saj rekla sem, da Vera ni bila edina..., opravil vsak je del naloge. Uroš pa je stal ob strani. Ni naredil nič. Le čakal je tiho na izid.

Olga: Grozota! Vsak na svoj
način ubijal je nedolžnega človeka...
Uboga mama... Reva... Kakšna teža... Vi...
pa ste molčali...

Neža: Praviš, da je bil nedolžen?
Ne skrbi. Vsak je malo kriv. A nekateri so včasih malo bolj kot drugi... Nekaj je brez dvoma mož zakrivil, ker drugače bi ne prišlo prav iz vrha navodilo za sprehod v trinajsto brigado. To ni kar tako..., takrat je mrgolelo izdajalcev...

Milivoj: Povejte, je moj stari res verjel, da kriv Jeraj je bil izdaje?

Valijant: Kaj verjel je kdo, ne vem. To vsak je vedel zase. Rečem le, da dobro je opravil... svoje. Le poglej kako je Štefan slaven, spomenike mu preštej, razprave in proslave... Je heroj.

Milivoj: Ubogi oče... cunjo ste napravili iz dobrega moža...

Valijant: Nihče ni silil... nas.

Stojan: In kaj naj bi tvoj oče storil? Ni imel izbire. Bil je notri... Ko sprejet si v krog, nazaj ni več poti. Izhod mogoč je le po Štefanovi poti. Ven ne moreš več, čeprav bi hotel. Zakon revolucije je tak. Drži za vse...

Ferjak: Jeraja ste ubili;
izmislili si krivdo. Te krivice ne opere propaganda. Ni izgovorov.

Valijant: Ne delaj se nedolžnega, Ferjak! Ti sam si bil tožilec - strog in neizprosni - ko po vojni... po osvoboditvi, dobro veš, procesi niso bili manj iz trte zviti.

Ferjak: Takrat sodili smo fašiste, izdajalce, sovražnike napredka, farje, ne pa svojih!

Valijant: Kdor je zapustil linijo, ni več bil "naš".
Postal je izdajalec. Té zadelo je,
kar vsi vemo, da jim pripada: smrt. Tako
bilo je prej... in še potem... Le Jaka vprašaj.

Jaka: Naj mene vpraša? Bolje, da me ne.

Ferjak: Ne boš
morilca zdaj primerjal z mano! Kaj si nor!

Olga: Morili ste... in moja mama je tedaj
izdala... strica Štefana - v smrt.

Valijant: Ferjak!
Seveda bom primerjal. Še kako! S krvjo
gradili smo nov svet! Za vsako ceno! "Nov
naj zraste red - iz ognja in krvi," smo rekli.
Potem si branil ti prav isti "novi" red
z obsodbami, s procesi.

Rdeča... in lepljiva...
je kri ljudi, naj teče po asfaltu, travi,
po kaki hosti ali po dvoriščih ječ.
Prelivali smo jo in ti, Ferjak, ne misli,
da boljši si kot mi. Na istem čolnu smo.
Heroji vsi, če ne, morilci! Kar izberi!
Da veš. Takrat ni Štefan bil nič manj nevaren
od belčkov ali... škofa, ki smo ga sodili.

Ferjak: Za novi red sem marsikaj naredil, res.
Kot mnogi mojih let sem sanjal o svobodi,
iskal pravico. Z revolucijo sem upal,
da bomo ju dosegli... za vse čase. To
sem hotel - ne korita! Ni biló vse prav
pri nas. Nikjer ni vse v redu... Vendar to,
kar ste storili Štefanu - je podlo!

Valijant: Ne
obsojaj! Ti, tožilec, malo pozno je,
da bi postajal tankovesten.

Peter: Kar biló,
je že minilo. Komu je še mar?

Valijant:

Se motiš!

Povej mi - pravnik! Je mogoče, da sodnik
ne bil bi odgovoren za obsodbe svoje?
Nikdár več nisi prost preteklih odločitev.
Dogodki se odmikajo po koledarju,
na dnu srca pa vedno sveže so prisotni.
Kar je biló, storjeno je - za večne čase!
Da tebe se ne tiče, praviš? Strašna zmeta.
Preteklosti so sence težke... temne, dolge...
da jim nikjer ne vidim konca...

Ferjak:

Uroš, res...

preteklost nam ne nudi upa, ne tolažbe.
Občutim na ramenih trdo breme časa.
Bojim se, da gradili smo s krvjo, z nasiljem
nek novi svet - za nas.

Neža:

Kaj hočeš zdaj? Pa ne,

da molil boš kesanje? Mene to ne mika.
Preveč spominja na pokoro...

Ferjak:

Ko je dvom

me glodal, trdovratno upal sem, da kri,
ki smo prelili jo, rodila bo sadove,
da vendar... ni izgubljena. Zdaj ne upam več.
V mladostni krutosti sejali smo vetrove,
na starost, čakal sem, da videl bom vihar!
A ni viharja... Le praznina mrzla v duši...
Praznina, ki nam ruši vse, kar nekdaj smo
gradili v sanjah. Razvaline... vidim.... Vem.
Zabloda je bila, da hkrati ko verjeli
smo slépo v lastno moč, prikrivali z lažjo
drug drugega smo zmote in slabosti.

Grem.

Ne vábite me več med se. Ne morem več...
Ah, gospodična Olga. Radi mene láhko
na policijo javite vso stvar... če ne,
pokličite televizijo... Ni mi mar...
... Ostajam praznih rok... ko vem, da mrak prihaja...
Rad véroval bi.... v novo.... utopijo...

(Ferjak odide proti svojemu stanovanju, skozi stranska vrata na desni.)

- Milivoj: Hej!
Počakajte! Ferjak! Ferjak... Odšel je. Strela.
In zdaj?
- Stojan: Trenutna depresija. Bo minila.
- Jaka: Tako ali drugače...
- Valijant: Pusti ga, naj gre.
Saj tudi jaz odhajam. Konec je, za danes.
- Milivoj: In ti? Si zadovoljna, tu, na pol poti,
ko glavnega še ne vemo?
- Peter: Kaj vendar hočeš?
- Milivoj: Naj ona se odloči. Olga tebi zdi
se prav, da vse se tukaj neha?
- Olga: Kdo je bil,
ki vlekel je za skrite niti? Kdo igral
se je z usodo, sodil brezobzirno, mrzlo...
odločal o življenju in o smrti? Kdo
igral se s srci je ljudi...?
- Neža: Igrali pa
se nismo! To pa ne. Mi, ljudstvo, jemljemo
stvari za res! Ne kot Ferjak, ki zdaj naenkrat
postavil rad bi vse na glavo!
- Olga: Valijant! Stojan!
Povejta, kdo je odgovoren za zločin...!?
Kdo je takrat... odločal?
- Valijant: Isti kakor danes.
- Jaka: Zadosti, Valijant! Tu je meja.
- Valijant: Ti hudič,
ne boš določal meje - meni!

- Jaka: Dobro veš,
da bom, če treba... tudi tebi.
- Valijant: Meni ne!
Jaz nisem Žiga! Ti ne veš še, s kom imaš
opravka!
- Jaka: S tabo, ki si bil... a nisi več.
Ti pazi. Žigo je pogubil jezik. Glej,
da zdaj ne bo še tebe.
- Stojan: Jaka. Greš predaleč...
- Zobčeva: Kaj praviš? Žigo je povozil tovornjak!
Prometna je bila... nesreča.
- Valijant: Vprašaj Jaka,
če ve, kdo bil je za krmilom tovornjaka,
pa še, če ve, kdo mu je plačal.
- Zobčeva: Svet križ božji!
Jaz raje nič ne vem... Ne, Jaka, kar molčite!
Kajne, nesreča, Uroš, je bila?
- Valijant: Jaz bil
sem proti! Smrt mu je odločil...
- Jaka: Drži gobec!
- Valijant: Ne bom! Za vraga ne! Prokleta! Tebi ne!
Dovolj sem molčal! Zdaj sem sit! Zakaj naj sam
bi nosil težo? Dobro vem, da z molkom sem
nezvest postal Nataši... in otroku. Vem,
da kriv sem, ker sem ob krivicah stal molčé.
Resnica je, ubil nisem nikogar... a
priznam, da gledal sem drugam, ko oni je
pripravljaj žrtvam zanke! Ne, res nisem sam
prijel vrvi, ne vlekel zanjo... in če sem
slučajno zvedel, da bo spet odločal o
življenju ali smrti, skril sem se... poslušal

zaklenjen v sobi simfonije... divjo glasbo.
Ničesar nisem slišal..., vendar vedel sem...
in storil... nič. Umival sem roké si vse
življenje... v lastni krvi..., ki nevidna teče
že dolga leta mi..., od njune strašne smrti...,
iz razdrobljenega srca...

Kasneje prav
zato ni mar biló mi za trpljenje drugih.
Kot kapljo v morju naj utópil bi bridkost
še svojo, v splošni bolečini. Krivda moja,
izginila naj bi v močvirju krivd! Zaman.
Trpljenje ne zbledi in rajnih klic - ostane...
Ubogal sem... in bal sem se! Razumete!?
Vse skozi sem se bal... edino njega. Vse
življenje. Zdaj dovolj strahu je, bolečine...
Ne bo se, satan, skrival več za mojim hrbtom!
Preveč pométli zanj smo pod preprogo. Olga,
je čas, da zveš, da tvoj stric Štefan bil pošten
je mož, tovariš zvest. Izdajal ni nikogar.
Če kdo, zasluži on herojsko čast! Ubit
je bil, ker bil je... veren.

Rekli so, da ni
politično več zanesljiv. Res, ni bil moder.
Razkazoval je rožni venec, kot bi bil
medalja. Sem posvaril ga nekoč na samem.
Smejál se je in ni verjel. Potem sem molčal.
Od kraja iz strahu... potem pa iz koristi.
Prisegam pa, pri duši svojega otroka,
da nisem jaz odločal! Eden le med nami
stoji dovolj visoko, da zares odloča.
Tokrat je isti bil, kot danes!

Varnostnik
zločinski... Jaka! Reci šefu, da me ni
več strah! Ne boš teroriziral me ne ti
ne tvoj minister...

Jaka: Dosti.

Stojan: Pazi!

*(Jaka potegne izpod suknjiča revolver in ustrelí. Valijant pade
smrtno ranjen. Stojan, ki se je počasi pomikal Jaku za hrbet ima*

tudi naenkrat v roki pištolo; ustrelil ga v tilnik. Oba strela sta skoraj istočasna. Jaka je v hipu mrtev. Valijant zastoka. Stojan stopi k njemu, in ga nagovori stoji, Olga poklekne k umirajočemu, dvigne mu glavo, da lažje diha. Zobčeva vrešči, Neža vpije nanjo. Vsi so zbegani.)

- Stojan: Uroš,... tokrat
sem bil prepozen... Žal mi je... tovariš. Tale...
dobil je, kar zasluži.
- Neža: Bog nebeški! Kaj
pa zdaj?
- Zobčeva: Je mrtev? Mrtev! Mrtva sta oba!
In kaj bo z nami?
- Neža: Sraka! Bodi vendar tiho!
- Olga: Me slišite? Gospod sodnik... pogledajte... vas
boli? Pri miru... le pri miru... Brž, rešilce!
(Hoče vstati, pa jo Valijant zadrži z gibom roke.)
- Valijant: Prepozno. Pridi bližje... Vera... tvoja mama...
ni kriva... ni hotela... kriv je on...
- Olga: O kom,
mi govorite? A, ne mučite se zdaj...
- Valijant: Metod je bil... in... ona delala je zanj...
ljubila...ga, verjela... ni slutila... Slišiš...?
Trpela je... uboga... Ooo... Nataša... Milost...
- Olga: Je mrtev?
- Stojan: Mrtev. Škoda je moža.
- Milivoj: Zdaj smo
pa v zosu. In kar dva... Rešilci so brez smisla.
- Olga: Ste slišali? "Metod", je rekel...

Peter: Kdo je... ta
Metod?

Stojan: Ne delaj, Peter, se neumnega
še bolj kot si.

Peter: Mar mojega očeta mišliš?
On vzvišen je nad takimi stvarmi.

Stojan: Oblast
ima. Zakaj pa misliš, da nihče od teh
z besedo hotel ni na dan? Tvoj stari
ni vedno bil minister. Glavne niti pa,
kar pomnim, držal je krepko v rokah. Takrat
je v partiji že marsikaj odločal, s časom,
seveda, vedno več. No, Jaka zadnja leta
je služil samo njemu.

Peter: Tega ne verjamem.

Olga: Uboga... moja mama...

Stojan: Zdaj ni časa za
solzé. Pripelji Sonjo, Neža! Mirno kri.
Poslušajte, za vraga vendar! Mir sem rekel.
Zapomnite si zdaj, da tukaj nič... se ni
zgodilo. Čisto nič.

Milivoj: In ona dva? Jaz stavim,
da drugega sta mnenja..., tam na tleh.

Peter: Na vsak
način... preprečiti je treba zdaj... škandal.

Stojan: Le hladno kri in vse bo v redu. Že nocoj
ubogi Válijant bo doma, v copatah in
na svojem starem naslonjaču. Zjutraj ko
ga najdejo... bo jasen - samomor. To ni
problem.

Milivoj: In Jaka?

(Olga se zamišljeno obrne in odide počasi k mizici s telefonom).

- Stojan: Olga, kam?
- Olga: Ferjaka bom poklicala. On mora biti zraven.
- Stojan: Prav.
Je hladnokrvna... kakor Vera v starih časih.
- Milivoj: In Jaka? S kroglo v tilniku, težko bi storil, recimo, samomor.
- Stojan: V njegovem poslu ni redkost, da kdo čez noč izgine. Svojcev nima. Ne bodo ga iskali, še manj našli. No, minister tudi bo naredil svoje...
- Milivoj: Da
Dolar bi pomagal... stvar prikriti?
- Stojan: Saj
si slišal Petra: 'Le škandala ne'. Očeta, ministra bo skrbelo isto. Vse lepo ostalo skrito bo med nami.
- Peter: In če kdo...
recimo, tu od nas ne bil bi tiho?
- Stojan: Ti
boš molčal.
- Peter: Nisem sebe mislil.
- Milivoj: Morda mene?
- Stojan: Študent? Ne boš govoril. Oče ti umira. Nemir lahko je zanj usoden.
No, kasneje pa Milivoj bo tiho, ker bi bil obtožen sokrivde tudi on.
- Milivoj: Kaj? Jaz sokriv? Zakaj?

Stojan: Recimo, da se stvar razve. Bo kdo verjel, da zbrani smo za nek proces o mrtvem škofu? Beseda nas, ki smo zgrajeni, težja je od tvoje. Kaj, če ti ubil si Jako v jezi? Odkril... recimo si, kaj bil njegov je posel... in čustvena narava te pognala je iz tira... To je le primer, ne jemlji resno. Lahkó pa si zapomniš, fant, resnico, da veriga počí le na najšibkejšem členu. Tak člen si v tem primeru - ti. A brez skrbi, ne bomo te pustili na cedlilu. Vse bo šlo lepo. Če misli kdo drugače, naj se spomni, da ima brez nas le eno pot iz te zagate... Tam sta vzorca.

Milivoj: Že razumem.
In Olga? Tej ne boš zamašil ust.

Stojan: Bo tiho.
Ob nori materi ne bo pogrevala zdaj starih zgodb, ki bi uničile ji še "papána", kakor pravi. Sonja, ti pa še posebno pazi. Tu sta dva mrliča, ker je eden le za hip izgubil živce. Zini besedo le in boš, neutolažljiva vdova, odšla za svojim klepetavim možem.

Zobčeva: Jaz...
ne vem ničesar. Ti prisežem.

Stojan: Sonja! Ti
si láhko zadovoljna. Tale... je povozil, recimo, likvidiral tvojega moža.

Zobčeva: Saj varnostnik je bil! Nebesa sveta! Zdaj pa to...

Neža: Če hočeš, Stojan, jaz popazim nanjo.

Stojan: Poskrbi, Neža, ti poznaš svoj posel. Zdaj poročala boš meni. Tudi tebi gre za vrat.

Milivoj: Ta Jaka, kdo je bil?

Stojan: Nihčé. Par let
Dolinarju je služil..., kot sem Valijantu
od nekdej - jaz. A danes sva oba se bolj
slabó obnesla.

Milivoj: Stojan, vi, ste mirni? Nič
se ne bojite?

Stojan: Kóga? Jaz? Zapisnike
imam..., arhive. Vsak bo prej pomislil, predno
bi proti meni mignil s prstom.

*(Olga se vrača od telefona. Med pogovorom je bila obrnjena proč,
da je ni bilo slišati.)*

Milivoj: Olga! Si
poklícala Ferjaka?

Olga: Sem.

Stojan: Povedala
si, kaj se je zgodilo?

Olga: Sem.

Stojan: Prekleta! Kaj
je rekel vendar, Olga? Pride? Kje...

Olga: Ferjak,
poklical je rešilce in na policijo.

Stojan: Si nora? Sta znorela! Klicat policijo...

Peter: Jaz grem! Vsak čas so lahko tu. In ti mrličí...
Kako prikriti vso to kri?!

Stojan: Brž! Stran od tu!
Vsi! Hitro! Brž sem rekel. Neža, Sonja, Peter!

Ko pridejo, naj najdejo dvorano prazno.
Ne smejo nas dobiti tu! Kaj čakaš, Olga!

(Olga stoji sredi odra. Govori jasno, s poudarkom, a skoraj monotono.)

Olga: Prepozno, Stojan. Bolje, da počakaš... Peter...
Prihaja že... Vsak čas bo tu...

Stojan: Prihaja? Kdo?
Za vraga! Čas beži!

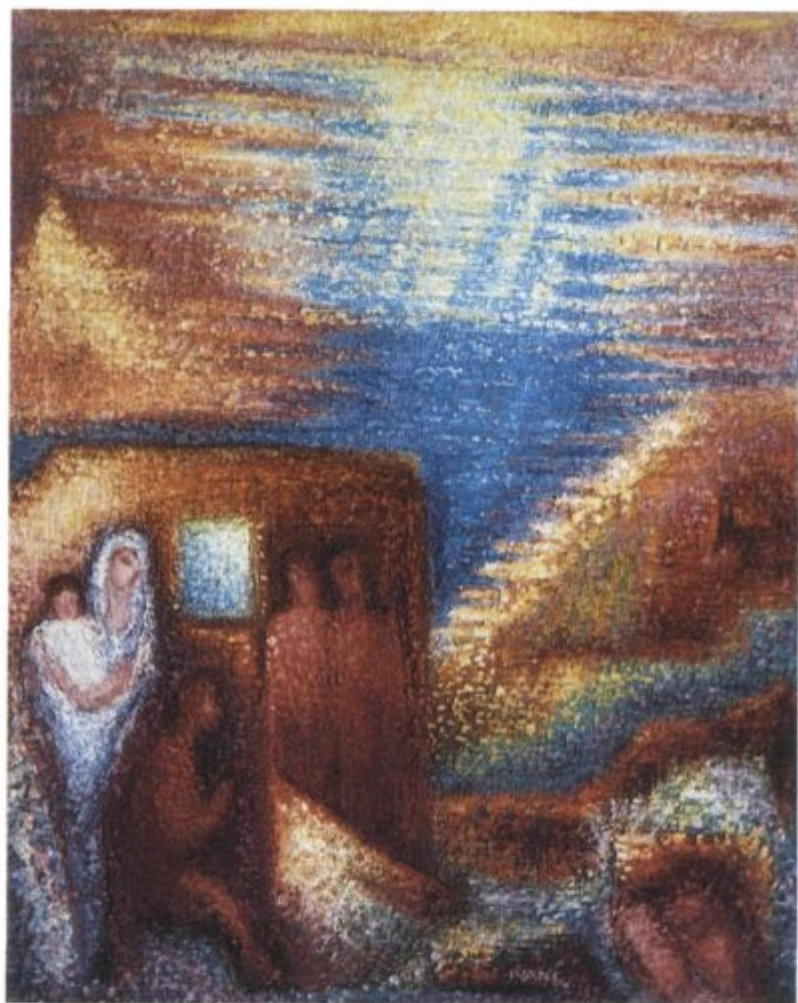
(Sunkoma se odpro stranska vrata, skozi katera je odšel Ferjak. Vsi se zdrznejo in zro vanje, a ne vstopi nihče.)

Olga: Na pragu je - tožilec.

ZASTOR

K O N E C

Jeseni leta Gospodovega 1995.

Aleksa Ivanc-Olivieri: "Življenje v neskončnosti" - Olje.

SKICA OB MOSTU

Jesen prihaja. Kraj mostu jo čakam.
Oblaki bel so cvet v modrine listih,
s čebelo srkam med iz njih v tihoti.
In kjer sedim, se veter mi pridruži.

Ves prašen je in diha topel zrak.
Z morjá prihaja z vonjem vlažnih lis -
naberejo se mu na dolgi poti.

Kot vsako leto zabrazdá po luži
z vprašalnim znamenjem
"Kaj novega?".

Saj ve, da vinotok bilance dela.

"Ne čudi se, če zdim se ti ozdravljen
od drog zaupanj
do politika..."

"Hm!" dahne veter
v krila, čisto bela
metulja, ki se spušča v otok trav.

"Ne kolnem ga... Usmiljenja je vreden.
Voditi mora množico življenj,
kjer se, sovpadajoč, razhajajo."

"Hm!" dahne veter
v polža dolgo sled.
Nekje se zdrzne zrak od žvrgolenja,
zgubljenega v molčečnosti gozdov.

V oblakov cvetu je še zmeraj med.

"Poznaš podmeno o politiki?
Da vsa pod srajco je
umazana..."

"Hm!" dahne veter
v križ na mokri gredi,

"ne strinjam se, kot se ne strinjaš ti.
Kot pesem je politika -
ustvarja!"

In ker zdaj veter več ne godrnja,
dodam: "Ustvarja -
lažje v lesku zla."

Jesen prihaja. Že se pogovarja
z goró v daljavi.
"Zbogom, morski veter!"
Na padle liste pade še šepet.

NEKAJ VEČNO ZELENEGA

(V slogu japonske tánka-pesmi.)

Ni vsem narodom
dano, kar je dano nam:
da naš ljubi Dom
sveža krona mučencev
krasi na vsakem tramu.

V LETALU NA POTI NAZAJ

(po obisku Slovenije, iz južnega Celovca preko Dunaja v Tokio.)

Odslej še bolj se bova potrudila
ob strunah iz besed,
o duša moja!
Veš, čutim, da nekje Nebes ekran vse,
kar je lepega,
si registrira.

Morda Nebes orkester muzicira
potem - razume se -
le snov izbrano:
v besedah skrit je
melodij opoj.
Odslej še vetru bova prisluhnila,
kako jeseni bukvam šepeta,
spomladi z vigredjo se pogovarja,
in celo leto z morskimi valovi.

Če naju vprašajo,
kako ustvarjam.
se bova - kot doslej - zazrla v tla.
Ne veva. Vse se skrito zdi v sledovih.

NEKATERE NEGOTOVOSTI V PRIČAKOVANJU TRETJEGA TISOČLETJA

UMAKNITEV KOMUNIZMA S POLITIČNE POZORNICE V VZHODNI EVROPI

Nekateri politologi menijo, da se je po 70 letih vladanja v Sovjetski zvezi in 40 letnem vladanju v ostalih deželah vzhodne in srednje Evrope ter na Balkanu komunizem notranje izvotlil in korumpiral enako kot vse diktature in vsled tega bil prisiljen zapustiti oblast, največkrat pa se umakniti le v ozadje. V svobodnem svetu so se pojavila mnenja, da je z odhodom komunističnih oblastnikov in njihovega realnega socializma z oblasti že nastopilo postkomunistično obdobje kot nov mejnik v zgodovini človeštva. So ta mnenja v skladu z realnostjo? Da in ne. Ne sme se pozabiti, da so komunistični oblastniki pod težo razmer priznali, da so Marxove, Leninove in Stalinove utopije neuresničljive. Zaenkrat nič več. Enako kot večina narodov pod komunističnimi režimi, so se med njimi najbolj mlajše generacije komunistov utrudile stalnega obljubljanja in ponavljanja nečesa nerealnega in neuresničljivega. Zrušitev berlinskega zidu jih je v tem prepričanju še potrdila.

V novih političnih razmerah so se komunisti hitro znašli, hitreje kot njihovi nasprotniki. Hote ali nehote so vsaj navidez priznali, da je zamisel njihove diktature proletariata neuresničljiva, ker so dejansko njihovi centralni komiteji izvrševali diktaturo in se potem potuhnil. S potuho so se sprijaznili s političnim pluralizmom, spremenili imena strank in nastopali kot demokratične politične stranke. Njihova preteklost jih pri tem ni nič motila, zato je zelo dvomljivo, da so se odpovedali svoji ideologiji in političnim ciljem. Je tako hitro "spreobrnjenje" ali sprememba prepričanja res mogoča, ni potreben za resnično spreobrnjenje neke vrste demokratični "katehumenat"? V prak-

tičnem in realnem političnem delovanju so postali dvoživke, na zunaj bi naj bili demokrati, pripravljeni za sodelovanje z resnično demokratičnimi političnimi strankami, dejansko pa nadaljujejo s konspirativnim delovanjem, katerega so vajeni in se mu niso odpovedali. Marksistični teoretiki v zapadnem svetu trdijo, da Marxov socializem do danes še ni bil nikjer realiziran. Vsi dosedanji poskusi so bili samo njegova karikatura. Še nikjer na svetu ni bil realnost, zato ima bodočnost kot edina alternativa po zlomu kapitalizma.

Glavni cilj vsake komunistične stranke je priti na oblast. Tudi formalno demokratizirane komunistične stranke se temu cilju niso odpovedale. Po večstrankarskih in tehnično demokratičnim podobnih volitvah so ponovno na oblasti v baltskih državah, v skoraj vseh republikah bivše Sovjetske zveze, v srednjeevropskih državah, v Srbiji in Bolgariji. Tudi v Sloveniji kljub temu, da so praktično politična manjšina, so še vedno na oblasti, ker kontrolirajo večino družbenih občil, podjetij in drugih ustanov gospodarskega življenja. Trdno vztrajajo pri svoji vzgojni politiki, ovirajo denacionalizacijo krvično zaplenjenega premoženja, kjer le morejo bruhajo svoje sovraštvo do vere in Cerkve, kar se je zelo pokazalo ob priliki papeževega obiska v maju 1996. Realno dejstvo potrjuje, da v številnih deželah, ki so bile pod diktaturo komunizma, ne moremo govoriti o post-komunističnem obdobju, ampak neokomunističnem, v katerem se prikrito ali odkrito skuša ali se bo skušalo uresničevati komunizem z okoliščinam primernim političnim delovanjem. Tudi Ruska federacija ni izvzeta kljub znatni finančni pomoči Združenih držav in drugih mednarodnih finančnih ustanov.

Komunizmu v evropskem prostoru botrujejo predvsem komunisti iz Ruske federacije in Kitajske, ki še vedno izvaja diktaturo nad eno tretjino prebivalstva zemeljske oble. Poleg tega ima Kitajska pod svojim vplivom Kubo, več afriških dežel in precej dežel južne Azije. Pri tem pa je značilno, da liberalno - kapitalističnim deželam Kitajci dokazujejo, da hočejo razviti nov tip socialističnega gospodarstva, zato navezujejo stike z vodilnimi kapitalističnimi deželami zaradi potrebnih investicij in sodobne tehnike, ki je nujno potrebna tudi pri načrtovanem gospodarskem razvoju. Ne odpovedo se pa azijskemu pojmovanju komunizma, a enako nočejo zaostajati za modo tržnega gospodar-

stva. Psihološko dobro preračunano so dovolili več gospodarske svobode malim obrtnikom in kmetom, da lahko precej svobodno razpolagajo z rezultati svojega dela, kar jim je omogočilo za njihove razmere zmerno blagostanje. Vse ostalo gospodarstvo, kakor tudi družbeno življenje, pa je pod kontrolo komunistične stranke. Če o tem razmišljamo malo več, se trudimo spoznati njihovo življensko realnost, vidimo, da Kitajci ponujajo predvsem deželam v razvoju neko vrsto milejše komunistične diktature, kar pomeni, da se komunizem še ni umaknil s svetovne politične pozornice.

Kapitalistične dežele zapadnega sveta pritiskajo na evropske dežele, ki so se vsaj formalno otresele komunistične vladavine, da naj sprejmejo njihova pravila in navodila tržnega gospodarstva, kar pomeni, da jim dovolijo prost uvoz njihovih izdelkov in blaga. V kolikor so te dežele to sprejele, zapirajo lastna podjetja, ker ne zmorejo konkurence uvoženemu blagu zaradi lastnih visokih proizvodjalnih stroškov. Zato odpuščajo delojemalce, kar pomeni brezposelnost in plodno področje za nezadovoljstvo ter komunistično propagando. Da brezposelni lahko preživijo, jim mora vlada nuditi vsaj minimalno brezposelno podporo. Če cenam uvoženega blaga prištejemo vsote za brezposelne podpore, najbrže uvoženo blago ni nič cenejše, kot bi bilo iz domačih podjetij, če bi obratovala. Pri tem se tudi pozablja, da je preteklo precej let, da je prišlo med deželami Evropske gospodarske skupnosti do svobodne izmenjave blaga in storitev. Pri tem, da sta Anglija in Združene države postali gospodarski velesili, se tudi ne sme pozabiti, da sta zelo omejevali uvoz z visokimi carinskimi tarifami. Šele v zadnjih letih, ker to odgovarja njunim interesom, sta postali zagovornici čim bolj prostega trgovanja.

Strah je še vedno močno prisoten v deželah, ki so se vsaj dosedaj rešile absolutne komunistične vladavine. Razumljivo je, da se ga ljudje ne morejo rešiti v nekaj letih, če so bili 70 ali 40 let pod totalitarno komunistično oblastjo. Tudi politični strankarski pluralizem še ni odpravil tega strahu. Vladajoča nomenklatura se je spremenila le na vrhu, v ostalih ustanovah in med nosilci oblasti pa še vedno prevladujejo funkcionarji komunističnega režima. Nadaljujejo s korupcijo, si prilaščajo družbeno in ob koncu vojne zaplenjeno premoženje ter ne spremenijo svojega vedenja v uradnem poslovanju.

KRIZA LIBERALIZMA IN KAPITALIZMA

Politično in gospodarsko krizo kljub zlomu komunizma na evropskem kontinentu preživljajo tudi dežele zapadnega sveta. So pobudnice in pospeševalke tržnega gospodarstva, kadar je to v njihovem interesu, a v medsebojnih odnosih jim povzroča preglavice, ki jih večkrat težko premostijo.

Zapadni gospodarski svet je zelo raznoličen. Različna je življenjska raven, delovni pogoji, industrijska proizvodnja in proizvodjalni stroški, pridelava poljedelskih pridelkov in različne služnosti. V nekaterih panogah oziroma primerih so razlike tako velike, da bi popolnoma svobodno tržno gospodarstvo uničilo blagostanje nekaterih razvitih dežel. Zato so se ustanovile in se ustanovljajo gospodarske skupnosti ali združenja, ne samo na evropskem kontinentu, ampak tudi na zapadni polobli. V končnih posledicah so to zaprte skupnosti, ker svobodna izmenjava blaga obstoja samo med njihovimi članicami, do drugih se pa vedejo egoistično, še posebej glede poljedelskih pridelkov, s katerimi z ozirom na realne pridelovalne stroške ne morejo konkurirati na mednarodnem trgu in morebitne primanjkljaje ali izgube krije vlada iz svoje blagajne.

Ne obstoja samo en, splošen model tržnega gospodarstva, jih je več. Pravijo, da je kapitalizem v Združenih državah atomiziran, razdrobljen, različnih oblik in ne upošteva dovolj družbene ali socialne odgovornosti, kot je npr. v Nemčiji, kjer obstoja soudeležba delojemalcev v upravi podjetij, stalnosti zaposlitve in primerno socialno skrbstvo. Podoben primer je tudi Švedska, kjer sindikati kot predstavniki delojemalcev aktivno sodelujejo v upravljanju podjetij.

Kar je bilo rečeno za dežele, ki so se vsaj formalno osvobodile komunizma, velja tudi za dežele v razvoju ali do pred kratkim tretjega sveta. Uvedba svobodnega tržnega gospodarstva je za njihov gospodarski razvoj zelo vprašljiva. Te dežele več uvažajo kot izvažajo, če niso bogate na surovinah. Neomejen in svoboden pretok dobrin lahko uniči njihovo gospodarstvo, ker dobrine, ki jih izvažajo, ne morejo nuditi po cenah, ki prevladujejo na trgu. Njihovi proizvodjalni stroški so previsoki, glavni krivec pri tem pa bi naj bile plače ali mezde delojemalcev. Znižujejo jih na sramotno nizko raven, ker se ne zavedajo, da se z majhnimi ali nizkimi plačami ne znižajo proizvodjalni

stroški, ampak s tehnično sposobnimi in dostojno plačanimi delojemalci. Če delojemalskih plač in mezd ne morejo več zniževati, ker sestradani delojemalci ne morejo delati, si pomagajo z racionalizacijo proizvodjalnega procesa. Posledica so odpusti delojemalcev in brezposelnost, kar poveča že obstoječo revščino. Ker je avtomatična aplikacija tržnega gospodarstva za te dežele nesprejemljiva in če niso pod odločilnim vplivom tujega kapitala, aplicirajo visoke carine na uvoz, ali pa z drugimi državnimi dotacijami zaščitijo lastno proizvodnjo in gospodarstvo. Francija ni dežela v razvoju, a se za zaščito svojega poljedelstva poslužuje državnih dotacij za izvoz in visoke carine na uvoz.

Japonska je ena izmed najbolj industrijsko razvitih dežel na svetu. Pristaja na načela svobodnega tržnega gospodarstva ko gre za izvoz lastnih proizvodov, s katerimi uspešno konkurira na svetovnem trgu. Ne veljajo pa ista načela za uvoz. Če so cene domače proizvodnje višje kot na mednarodnem trgu, jih zaščitijo z dotacijami ali dovolj visokimi carinami. To pomeni, da je Japonska, ko gre za zaščito lastnih interesov, gospodarsko najbolj zaprta dežela. Zato ima praktično polno zaposlitev, brezposelnosti skoraj ne poznajo in gospodarska rast je uspešna. Narodni dohodek na prebivalca je med najvišjimi na svetu, presega Združene države.

Komunistična Kitajska hoče biti bodoči tekmelec Japonske. K temu ji pomaga delna popustitev diktature na gospodarskem področju, ki je privabila investicije iz kapitalističnih dežel, ki jih vlagajo v že obstoječa podjetja ali pa gradijo nova s sodobno tehnologijo kot "joint venture". Ali mislijo Kitajci resno, ali pa je vse le vabilo na limanice, bo pokazala bodočnost. V Združenih državah so že pokazali svojo nejevoljo pred poskusi izigravanja.

Napredovati hočejo tudi gospodarsko nerazvite dežele. Ker nimajo potrebnega kapitala za razvoj, sprejmejo tujega pod trdimi pogoji. Ta investira v industrijske panoge, za katere je v deželi dovolj surovin ob upoštevanju potreb svetovnega trga. Podjetja opremijo z moderno tehnologijo, delojemalce pa plačajo toliko, da zadostuje za skromno preživetje in tako lahko njihovi proizvodi uspešno konkurirajo na mednarodnem trgu. Ponekod lastniki tujega kapitala brezvestno izkoriščajo domače delojemalce, podobno kot v obdobju divjega kapitalizma. To

postopanje je obsodil papež Janez Pavel II, v intervjuju za italijanski dnevnik La Stampa. Ker pa je papež le mimogrede omenil nekatere pozitivne dosežke komunizma, ponovil je samo misli papeža Leona XIII. iz okrožnice Rerum novarum, se je zapadni liberalni in kapitalistični svet zgrozil. Sto let ga Leonove besede niso motile, besede o ponovnem pojavu divjega kapitalizma pa so bile prezrte. Nevidna roka, kot je oznanjal angleški ekonomist Adam Smith, ne more biti vodilo gospodarskega življenja, ampak samo roka družbene pravičnosti.

KAPITAL NIMA DOMOVINE, IMA SAMO LASTNIKE

Posebna značilnost naših dni v gospodarskem udejstvovanju je prosto kroženje kapitala. Lastniki ga investirajo v panogah in deželah, v katerih bo po njihovih računih donal pričakovani dobiček.

Po drugi svetovni vojni so v industrijsko razvitih deželah proizvajali na veliko. Da je proizvodnja imela dovolj odjemalcev na domačem trgu, so morali imeti potrošniki dovolj dohodkov. Tako je sistem funkcioniral precej časa, posebej še, ker se je kvaliteta proizvodov zmanjševala in je njihova uporabna vrednost bila stalno manjša, zato se povpraševanje ni zmanjševalo. Ta sistem je nekaj časa kar dobro funkcioniral v Združenih državah, ker so se temu odgovarjajoče zviševali tudi dohodki delojemalcev. Ob stalnem zviševanju proizvodjalnih stroškov so uvideli, da tako ne more iti v nedogled. Začeli so misliti na uvoz. Z odprtjem uvoza, dobrin z nižjimi cenami kot jih je nudila domača proizvodnja, je ta začela upadati, kar je imelo za posledico odpuščanje delojemalcev in brezposelnost, podjetja pa so knjižila vedno večje izgube. Zato je bilo nujno rešiti kapital, vložen v nedonosna podjetja, in tega so se dobro zavedali njegovi lastniki.

Kriza je prisilila lastnike kapitala, da so iskali nova področja in panoge za investicije. Od tedaj investicije mednarodnega kapitala v gospodarsko zaostalih deželah, predvsem južno zapadne Azije, predvsem Hongkong, Singapur, Malazija in Taiwan, Kitajska ter nekatere afriške dežele. Podjetja so opremili s tehnologijo zadnje generacije in tudi zaradi nizkih plač delojemalcev uspešno konkurirali na svetovnem trgu. Uspelo jim je tudi investirati v nekatera japonska podjetja, a istočasno

je bila dana možnost, da so Japonci lahko investirali npr. v Združenih državah in uvajali lastno tehnologijo. To je precej omililo gospodarsko depresijo predvsem v Združenih državah. Uvažali so cenene produkte npr. iz azijskih dežel, v katerih je bil investiran kapital njihovih državljanov, na Japonsko pa izvažali produkte podjetij, v katerih je investiran japonski kapital. Kroženje in investiranje mednarodnega kapitala je dosedaj precej uspešno, a postavlja vlade dežel, ki izvažajo kapital, pred vprašanje resničnosti ali realnosti trgovinske in plačilne bilance ter vprašanje določitve davkov na dobiček. Temu se pridružujejo še druga vprašanja in komplikacije.

ISKANJE NOVEGA NASPROTNIKA

Bogate dežele zapadnega sveta je do formalnega zloma komunizma v Sovjetski zvezi in ostalih evropskih deželah pod komunističnimi režimi poleg gospodarskih koristi povezovala nevarnost ekspanzije in oboroževanje Sovjetske zveze. Povezane so tekmovala z nasprotnikom, če ne s sovražnikom, in si prizadevale, da jih ne bi prekašal in pokazal svojo premoč na nobenem področju gospodarstva in oboroževanja. To je bilo vezano z velikimi izdatki in je obremenjevalo državne proračune. Z razdrobitvijo Sovjetske zveze na 12 držav, majhnih in velikih, se je ta nevarnost precej zmanjšala, nikakor pa ni izginila. Obstojajo še velika skladišča najmodernejšega smrtonosnega orožja. Sedanji oblastniki se po lastnih izjavah niso odpovedali proizvodnji orožja, ki bi naj bila važna postavka v njihovem izvozu.

Popustitev napetosti med deželami bivše Sovjetske zveze, predvsem med Rusko federacijo in Združeno Evropo ter Združenimi državami je spremenilo tudi zadržanje ljudstev v teh deželah. Zadihala so bolj sproščeno, to se opaža predvsem v Združenih državah. Med drugim se med prebivalstvom opaža, da ni več močne povezanosti in prizadevanj, da bi njihova država ostala še vedno vojaška velesila in voditelj svetovne politike. Popustila je tudi pripravljenost v prizadevanjih za skupno blaginjo, pojavil pa se je egoizem predvsem gospodarsko močnejših. Z zmanjšanjem proizvodnje v oboroževalni industriji se je povečala brezposelnost in z njo nejevolja in revščina, ki je dosedaj v takem obsegu niso poznali. Ti pojavi so začeli skrbeti nosilce oblasti, politike, gospodarstvenike in sociologe. Po vsej zaskrbljeni realnosti so nekateri prišli do zaključka, da je treba iskati novega

nasprotnika, če že ne sovražnika, da se bo življenje v deželi povrnilo v stanje povezanosti in skupnih prizadevanj.

Ker zaenkrat še ni velesile, ki bi vojaško ogrožala svetovni mir, - Kitajska zaenkrat ne predstavlja te nevarnosti, - je treba iskati nasprotnika na gospodarskem področju. Ta nasprotnik bi naj bila Japonska. Dosegla je že velik gospodarski in tehnološki napredek. Večina japonskih produktov zadnje tehnološke generacije uspešno konkurira produktom Združenih držav. Japonska si je že osvojila precejšen del njihovega notranjega trga, enako tudi v deželah, ki so uvažale iz Združenih držav. To je ameriške podjetnike prisililo, da so se v nekaterih panogah povezali z japonskimi in tako omilili medsebojno konkurenco. To pomeni, da je nova nevarnost za Združene države na gospodarskem področju, ali bolje rečeno Japonska. Strah pred japonsko gospodarsko ekspanzijo bi naj bil nov povezovalni dejavnik prebivalstva dežele in bi ga obenem prisilil k večji solidarnosti, delavoljnosti in premostitvi velikih tvarnih razlik v družbenem življenju.

Ker so politične, vojaške in splošne življenjske razmere v Ruski federaciji vedno bolj negotove in zapletene, ni izključeno, da bodo morda v doglednem času prišli, po demokratičnih volitvah ali z vojaškim udarom, na oblast komunisti, prilagojeni novim razmeram in politiki na svetovni pozornici. V tem primeru je gotovo, da bodo iskali povezavo s komunistično Kitajsko, kot že napovedujejo. To bo ponovno prisililo Združene države in države Evropske zveze, da se tesno povežejo in ne podcenjujejo komunističnega nasprotnika. Obstoječa Ruska federacija še nikoli ni zanimala, da je velik proizvajalec orožja in ga dobavlja predvsem svojim zaveznikom. Državljska vojna v Bosni in Hercegovini je to potrdila in ni nobena skrivnost, od kod dobivajo Srbi orožje in politično zaslombo. Tudi atomske rakete, ki se nahajajo v Rusiji in Ukrajini, so še vedno usmerjene proti Združenim državam in zapadni Evropi, kljub pomoči, ki jo prejemajo iz zapadnih držav.

Kot je Japonska nezaželeni gospodarski tekmeč Združenih držav, je podobno Kitajska za Japonsko. Kljub komunistični družbeni ureditvi je Kitajska sprejela investicije tujega kapitala. Z obširno geografsko razsežnostjo, bogato na surovinah in naseljeno s skoraj tretjino svetovnega prebivalstva, nudi velike možnosti gospodarske rasti in s tem tudi odgovarjajočo prisotnost v svetovnem gospodarskem dogajanju.

NOVO OBDOBJE ČLOVEŠKE ZGODOVINE JE SICER NA OBZORJU, A JE ŠE VELIKO NEGOTOVOSTI

Ne odhaja še v zgodovino obdobje, ki ga pozna človeštvo iz zadnjih 70 let komunističnih vladavin v Sovjetski zvezi in 40 let v deželah srednje Evrope, skuša se pa dati svetovni politiki novo orientacijo. Od sprememb, ki so se v glavnem izvršile v letih 1989 - 1992 so nekateri pričakovali resnično demokratično prenavo človeške družbe, a ker do tega ni prišlo, je že precej razočaranih. Komunisti so s krinko demokratičnih strank, spretno taktiko in izrabo preprirov med resničnimi demokratičnimi strankami ponekod ponovno prišli na oblast. Tudi neoliberalizem je kljub geslom svobodnega tržnega gospodarstva zelo razdeljen. Ponekod se sluti, da je nova oblika avtoritarizma. To izrabljajo odločujoči in sopotniki komunističnih režimov, ki so v številnih primerih še vedno odločujoči činitelj v ustanovah družbene oblasti in gospodarstva. Ovirajo denacionalizacijo po vojni zaplenjenega premoženja in njegovo vrnitev resničnim lastnikom. Z naložbami v tujini, ki so rezultat tatvin v preteklosti, hočejo za nizko ceno "kupiti" podjetja, ki jih vodijo, potem, ko so jih pahnili v stečaj.

Človeštvo je pričakovalo, da bo krmilo svetovnih dogajanj po zrušitvi berlinskega zidu prevzela Organizacija združenih narodov. Dosedaj je podvzela številne pobude za novo usmeritev mednarodnega življenja, vendar v njeni organizaciji obstojajo številne zapreke. Končno besedo ima Varnostni svet, sestavljen iz petih stalnih članov s pravico veta in desetih voljenih za določeno dobo. Zato pet "velikih" s pravico veta usmerja odločitve Varnostnega sveta, največkrat za zaščito lastnih interesov. Ni pretirana trditev, da je ta le podaljšana roka njihove politike, a se pri tem ne sme prezreti, da si kljub temu Združene države prizadevajo, da bi v obstoječih razmerah bile edina velesila, ki bi vodila svetovno politiko.

Preteklost je dokazala, da politiki Združenih držav, pa naj pripadajo eni ali drugi večinski stranki, te sposobnosti nimajo. Skoraj vedno je preveč omahovanja, ni potrebnih odločitev in dejanj. To je dokazala v naših dneh nečloveška državljanska vojna v Bosni in Hercegovini ter nekaterih republikah bivše Sovjetske zveze na Kavkazu.

Poleg nereda in državljanskih vojn v deželah na Kavkazu ter v Bosni in Hercegovini imamo državljanske vojne tudi na afriš-

kem kontinentu. Tudi v teh in med njimi so se pojavili nacionalizmi, verske in rasne nestrpnosti in sovraštvo. Te neurejene družbene razmere in naravna želja človeških bitij za znosno preživetje in boljše delovne pogoje jih sili, da emigrirajo. Njihov cilj so dežele, v katerih bi se naj ta pričakovanja uresničila, v prvi vrsti dežele Evropske zveze, Združene države in Kanada. Te se jih branijo iz številnih razlogov, največ rasnih in splošno družbenih, predvsem kulturnih.

Bodočnost človeštva se rodi v hudih bolečinah in negotovosti. Kakšna bi naj bila, še ni na vidiku, ne ve se, kaj bo prineslo tretje tisočletje. Dosedanje demokracije, bolje rečeno njihove politične stranke, so v številnih primerih leglo korupcije. Ponekod imajo korajžo, da jo odkrivajo in raziskujejo, drugod pa jo spretno prikrivajo. Velika je moralna kriza, iz katere v naših dneh izhaja zanikanje Boga, ateizem, nihilizem, spolna razuzdanost, uničevanje družine in družinskih vezi ter umori nerokenih in splošen materializem. Družbeni nauk Cerkev, namenjen vsemu človeštvu, je kot klic vpijočega v puščavi. Večina vodilnih v narodnem in mednarodnem družbenem življenju ga pozna, a ga nočejo sprejeti.

August 1996

NOVA SVETOVNA UREDITEV

Dne 11. septembra 1990 je tedanji predsednik ZDA George Bush sredi krize, ki jo je povzročil iraški napad na Kuwait, dejal v svojem govoru-sporočilu ameriškemu Kongresu, da se nahajamo pred novo dobo, v kateri bo mogoče, po rešitvi omenjene krize, vzpostaviti nov mednarodni ali svetovni red, "v katerem bomo vsi bolj osvobojeni nevarnosti terorja, v katerem bodo naporji za pravičnost močnejši in gotovost v iskanju miru večja. To bo doba, v kateri bodo narodi sveta, tako z Vzhoda kot z Zahoda, s Severa kot z Juga, lažje uspevali in živeli v harmoniji... To bo moral biti svet, v katerem bodo narodi priznavali drug drugemu skupno odgovornost v zadevah svobode in pravičnosti, svet, v katerem bo zelo močno spoštovanje do pravic šibkih".⁽¹⁾

S tem govorom, ki so mu v naslednjih mesecih sledili drugi, je bila v svet vržena misel o neki novi svetovni ureditvi. Spomnimo se samo, da je v letu prej razpadel vzhodni blok, pred čemer Sovjetska Zveza ni reagirala. Zakaj to, ni predmet današnjega razmišljanja, a je razlog takega zadržanja bržkone treba izkati v vsestranski neuspešnosti sovjetskega sistema, ki se je pa akutno kazala v gospodarstvu in, posledično, v nesposobnosti, da bi našla pravi odgovor vojaškemu izzivu Reaganove strateške obrambne iniciative (SDI). Pomanjkanje reakcije Sovjetske Zveze je očitno kazalo, da je prejšnji red, ki je izšel z Jalte, minil. O tem so govorila dejstva sama, ki so običajno zgovornejša kot pisana ali govornjena beseda na mednarodnih forumih ali dogovorih. Kaj naj bi svetovna ureditev, ki bi bila nova glede na prejšnjo ali prejšnje, v resnici pomenila? Takoj se je utrnil plaz najrazličnejših komentarjev, v katerih so se analisti začeli o tem spraševati. Od tedaj je minilo že dobrih pet let, a posebne jasnosti v tej zadevi še ne vidimo. Le dvoje je jasno: 1) Da

smo se navadili govoriti o novem svetovnem redu, ki - tak ali tak - spada že v naš vsakodnevni besednjak; in 2) Da smo v neki prehodni dobi, ki pa ne vemo, kam nas bo peljala oz. kaj vse se bo iz nje še razvilo.

Govora je torej o ureditvi, o redu, ki je svetoven in o svetovnem redu, ki naj bi bil nov. Oglejmo si torej te pojme za lažje razumevanje celote.

Klasičen nauk, ki izhaja iz Sv. Tomaža Akvinskega, pravi, da je red pravilna ali primerna razporeditev stvari k njihovem namenu. Ta pojem torej vključuje tri sestavine: 1) Več stvari ali akterjev, ki so si med seboj različni; 2) Določeno razmerje, ki ga je med njimi mogoče doseči; in 3) Cilj, ki jih pod skupnim vidikom povezuje k skupnemu smotru. Kar specializira red, je njegov namen. Kajti pod vidikom namena, ki ga zasledujemo, združimo z redom v skupnost to, kar je po sebi različno in raznovrstno.⁽²⁾

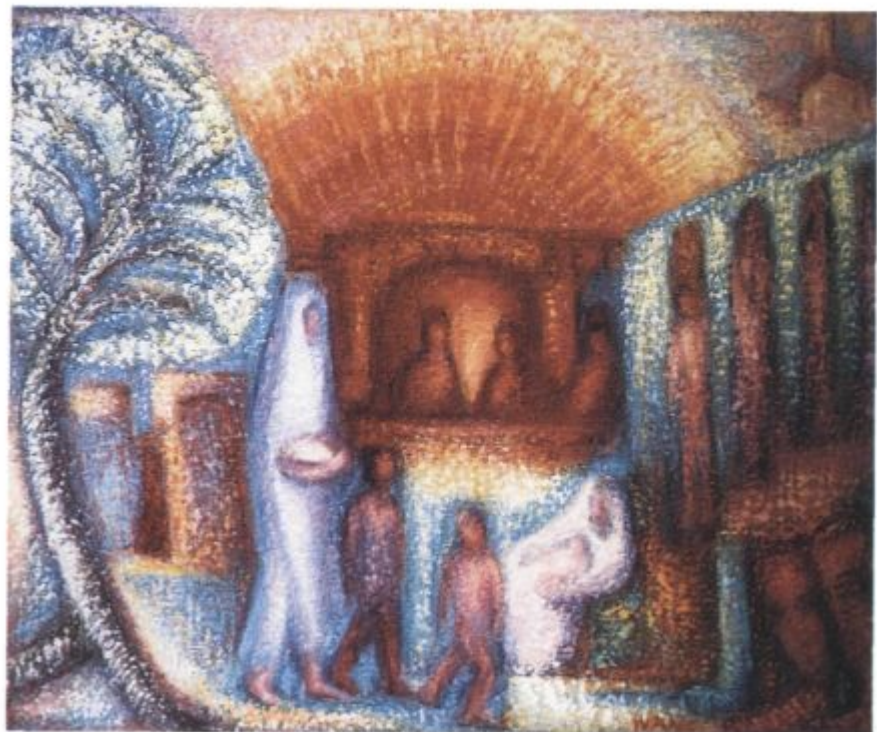
Red, ki ga najdemo v stvarstvu, se projecira na različne načine in tako govorimo o moralnem, družbenem, gospodarskem, političnem redu. Red je pa žal vedno v nestabilnem ravnotežju. Zelo lahko ga je sprevreči, težko pa ga je ohranjati. Vrhu tega pa je pri tem najvažnejše spoznavanje oz. razumevanje danega in pravilnega. Red je naravno v stvareh samih in šele iz njih prihaja v naš razum. Ko govorimo o redu, moramo torej imeti pred očmi samo tisti red, ki resnično odgovarja naravnim danostim. Premnogokrat smo priče ureditvam, ki izhajajo zgolj iz razuma, brez podlage v stvarnosti. So zgolj razumske konstrukcije ali konstrukti, ki se slej ko prej izkažejo za zmotne ali vsaj neustrezne. Če nam je bilo rečeno: Serva ordinem et ordo servabit te, pomeni, da moramo spoštovati red, ki je v naravi stvari. Samo ta red nas bo držal in nam služil. Torej ni vsak red pravi red. Mnogo je razporeditev, ki niso niti pravilne, niti primerne. To se lahko izkaže kmalu ali čez čas, a izkaže se prav gotovo, ker ne more uiti naravni težnosti. Uporaba svobode ima pri tem važno vlogo. Človek kot posameznik ali človeške skupnosti se lahko popolnoma svobodno, brez kakršnekoli prisile, ki bi jim služila za izgovor, odločajo za neko ureditev, ki ni v skladu z zdravo pametjo. Primere za to najdemo, žal, v osebni življenju, v življenju človeških skupnosti in narodov, pa tudi v mednarodni skupnosti. Seveda se pri ureditvah ne da govoriti o popolnosti, ker popolnosti na človeški ravni ni. Lahko pa rečemo, da se čim večja pravilnost

ali primernost veljavnega reda odraža v njegovi trajnosti, uspešnosti in nazadnje tudi v sreči posameznikov in skupnosti, ki so mu podvržene.

Po tem bežnem pregledu glavnih sestavin reda se ustavimo pri mednarodnem redu. Na splošno veljajo zanj vse gornje trditve. Naj pojasnim tukaj, da pojem mednarodnega reda vsebuje ne samo pravne predpise, ki izvirajo iz mednarodnih listin in meddržavnih pogodb, temveč tudi, in prvenstveno, *nepisana temeljna soglasja med državami, ki imajo dovolj sile da vzdržujejo in jamčijo mir v mednarodnem prostoru*. Zunanji mir med narodi lahko istovetimo z mednarodnim redom takrat, kadar temelji na omenjenem temeljnem soglasju velikih.

Naj pojasnim tudi da sta pravo in faktologija vedno povezana, a tako da gre pozitivno pravo za političnimi dejstvi. Seveda so nad obema splošni principi naravnega prava, med katere v mednarodnem življenju štejemo: Pravico vsake države do obstoja; pravico do neodvisnosti; pravico vzdrževati mednarodne zveze in sklepati pogodbe, ter zahtevati njih spoštovanje; pravico do lastne varnosti in obrambe v primeru krivičnega napada. V tem vrstnem redu: Naravno pravo - Mednarodnopolitična dejavnost - Pozitivno pravo, ima odločilno funkcijo mednarodnopolitična dejavnost in v njej predvsem obnašanje velesil.

Smoter mednarodnega reda je omogočati sožitje med narodi in državami, ali z drugo besedo, zagotoviti mir. Tu smo pa skoraj v tautologiji, kajti Tomaževa definicija miru je "tranquillitas ordinis", t. j. mirna in varna posest urejenega stanja. Gre končno za pravičen red. Red, ki ni pravičen, ni pravi red. Krivično stanje nosi v sebi kali za njegovo zrušitev oz. razpad. Ne more biti trajnejšega mednarodnega reda brez nekega minimuma pravičnosti. Težave pa nastopijo s pomanjkljivostmi človeške narave in na njej temelječe relativnosti vsega. Nikoli ne bo absolutne pravičnosti. Nikoli ne bo popolnega miru. Nikoli ne bo popolnega reda. Torej se moramo v svojih omejenostih zadovoljiti z relativno pravičnostjo, z nepopolnim redom in torej morda tudi z nepravim mirom. Lahko pa se zgodi, in kaj rado, da se srečamo s krivičnim redom. Toda ta krivični red oz. nered, nikoli ni absoluten in vsebuje tudi pozitivne elemente. Mnogokrat se moramo zadovoljiti z redom, ki ni najboljši iz idealnega vidika, a je najboljši glede na okoliščine, ki ga pogojujejo. Neprestan boj za pravico in pravičnost, ki sta sami po sebi vrednoti, bi na mednarodnem področju onemogočal mirno

Aleksa Ivanc-Olivieri: "Emaus" - Olje.

sožitje, svet bi bil poln konfliktov in vojn, kar zelo verjetno ne bi prispevalo k vzpostavitvi pravičnejšega reda, ker vsaka vojna z naknadnimi ranami odpira nove probleme in pušča nove brazgotine ter nerešene in nerazčiščene situacije. Skratka in paradokсно, boj za pravičnost ne jamči vedno in nujno pravičnejšega reda. Slediti klasičnemu izreku "Fiat justitia - pereat mundus", ima lahko tragične posledice. Tako gledanje pa je navzoče tudi pri Tomaževih pogojih za dovoljen upor proti krivičnemu redu znotraj državnih meja, ko zahteva, da je krivično stanje nevzdržno (torej, stanje lahko ni krivično do tolikšne mere) in pa da posledice vstaje niso hujše od krivičnega stanja samega, kar se lahko tudi zgodi. To je veljavno tudi v mednarodnem merilu. Vsak mednarodni red, tak ali tak, bo do neke mere nepopoln. Če boljšega ni mogoče vzpostaviti, se je pač treba zadovoljiti z njim, ker je brez reda sožitje nemogoče.

Ko govorimo o ureditvi in miru, naj omenimo še, da je med papeškimi okrožnicami mnogo takih, ki so posvečene tej problematiki. Predvsem papeža Benedikt XV in Pij XII, posebno še zadnji, sta, prvi med prvo svetovno vojno in drugi med drugo, skrbela za pravi nauk in iskala rešitev in garancij za trajnejši in pravičnejši mednarodni red.⁽³⁾

Na področju teorije mednarodnih odnosov so izvedenci nekako s pazljivostjo razglabljali o mednarodnem redu.⁽⁴⁾ Prehodno je treba za pravilno razumevanje problematike spomniti na nekaj dejstev.

Prvič, glavna značilnost mednarodnega reda je anarhija zaradi pomanjkanja neke centralne oblasti nad sestavnimi enotami skupnosti. To pomeni pomanjkanje ali vsaj šibkost občeveljavnih in zavezujočih skupnih norm. Tu smo seveda pred dilemo: Ali lahko koeksistirata red in anarhija, kozmos in kaos?

Drugič, problem reda je različen in odvisen od enot, ki jih imamo pred seboj. Iz tega vidika imamo lahko tri vrste struktur: Imperij (ta je najbolj oddaljen čisti anarhiji), kjer en narod obvladuje druge, v vertikalni strukturi. Fevdalizem, kjer je oblast fragmentirana, atomizirana in so različne enote med seboj povezane v mnogih razmerjih, a brez jasnih meja. Suverena država, ki si navznoter lasti monopol legitimne prisile, navzven pa pravico odločanja v imenu državljanov. Problematika se kaže predvsem v tej strukturi.

Tretjič, veliko je pisanega o meddržavni družbi, zelo malo pa o naddržavni, čeprav danes komunikacijska sredstva, gospodar-

ske izmenjave in vedno večja medsebojna odvisnost govorijo o globalizaciji, ki smo ji priča. A pojav je nov.

Ko govorimo o ureditvi na tem področju, je treba upoštevati tudi drugo razlikovanje in sicer med svetovnim redom in mednarodnim redom. Svetovni red bo skrbel za temeljne potrebe človeštva (preživetje, ekologija, količina ozona, skupna varnost, bolezn mednarodne razsežnosti itd). Meddržavni red gleda bolj na potrebe (nekaterih) držav. Očitno je, da lahko obstoja meddržavni red tudi brez svetovnega reda. Obratno pa svetovni red predpostavlja vsaj elementarni meddržavni red. Poleg tega pa zgolj meddržavni vidik nujno vodi v naravno "sebičnost" ali "samopomoč", ko vsaka izmed držav ljubosumno čuva lastne nacionalne interese, kjer je vedno navzoča možnost uporabe sile.

Ob tej problematiki se srečujemo s tremi vrstami problemov: Političnimi (različna uporaba oz. izražanje oblasti znotraj politične enote ali v meddržavni skupnosti); legalnimi (različna veljavnost zakona znotraj države in v meddržavni skupnosti kjer, če zakon obstoja, ni centralne oblasti, ki bi imponirala sankcije ob morebitnih in verjetnih kršitvah); in etičnimi (v meddržavni družbi so lahko vrednote različne ali pa so podvržene imperativnim interesom narodov in držav, zaradi katerih bodo etični vidiki postavljeni v praksi ob stran).

Iz filozofskega vidika bi lahko mnogo različnih avtorjev in mnenj strnili v dve vrsti. Eni raje govorijo o šibkem miru ali ranjenem oz. prizadetem redu. V to vrsto spadajo vsi tisti, ki izhajajo iz krščanskega gledišča. Drugi pa izhajajo iz konfliktivnega zornega kota in trdijo, da je vse postavljeno pod znak vojne, ki je determinanta vsega mednarodnega delovanja. To sta dva modela mednarodnega reda in za nobenega od njiju ne moremo trditi da je zgrešen. Gre le za poudarjanje različnega vidika: Eni bodo poudarjali pravila mirnega sožitja in solidarnosti, drugi pa predpostavljajo skrajno trdoto mednarodnega sožitja in neprestano, vsaj potencialno sovražno razmerje med narodi, iz katerega se vsak trenutek lahko razplamti požar. Oba sta različna vidika ene in iste stvarnosti, a oba lahko prispevata k vzdrževanju vsaj minimalnega in šibkega reda.

V teoriji mednarodnih odnosov je tudi govora o metodah, ki so se uporabljale in se še uporabljajo za vzdrževanje reda, in v tej zvezi so omenjene tri:

1. Vodoravna (horizontalna) dimenzija, ki zadeva odnose med glavnimi akterji. Ta dimenzija je bila najbolj obravnavana, predvsem zato, ker je v konkurenčnem sistemu med različnimi državami red ali nered, mir ali kaos, odvisen predvsem od razmerja med tistimi akterji, ki imajo dovolj moči, da povzročijo večje oborožene konflikte. Za vsako od teh držav je problem v tem, kako uspevati na šahovnici in kako zavirati uspevanje drugih. Mehanizem, ki je še vedno funkcioniral v multipolarnih sistemih, je ravnotežje sil. Sistem ravnotežja sil je neke vrste kompromis med principom suverenosti in principom skupnega interesa. Če sistem funkcionira, nagiba glavne akterje k samoobvladanju, da tako prepreči imponiranje kontrole od strani drugih. Mehanizem ravnotežja pomeni koalicijo: Bodisi koalicijo "vseh proti enemu", ali "hromeča" koalicija, ki ima namen ohranjati status quo. Ta mehanizem zahteva veliko prožnost oz. koalicije ne smejo biti rigidne. Med tehnikami ravnotežja sil je v prvi vrsti odvracanje - disuzacija. Če ta ne uspe, pride lahko na vrsto vojna z omejenimi cilji. Če se tega posluži koalicija v ravnotežju, je to sredstvo za ohranjanje reda.
2. Navpična (vertikalna) dimenzija, ki zadeva odnose med močnim in šibkim oz. velikim in majhnim. V tej dimenziji je razmerje precej jasno. Gre za preprosto in čisto uporabo sile. V tem razmerju močni delajo kar morejo, šibki pa delajo kar morajo. A za šibke je bilo edino sredstvo, ki jih je včasih rešilo pred kremplji velikih, prav mehanizem ravnotežja sil. Razmerje med velikimi in malimi pa se čestokrat konča v neki obliki imperija.
3. Funkcionalna dimenzija, ki zadeva območja, ki jih krijejo meddržavni odnosi. Ta upošteva predvsem gospodarske odnose. Ti odnosi mnogokrat zagotavljajo red. Lahko je sicer tudi obratno, vendar analiza mnogih vojn na evropskem kontinentu kaže, da te navadno niso imele vzrokov v gospodarskih, ekonomskih razmerah.

Kar zadeva mednarodni red do padca Berlinskega zidu, je bil edino sredstvo ali vsaj pretežno, ki je ta red ohranjal, prav jedrno odvracanje. Ta večdesetletni mehanizem je, paradokсно, skupaj z ravnotežjem sil in z vključno terorjem, ohranjal red, ne samo v Evropi, temveč po vsem svetu.

Po vsem tem lahko dodamo še nekaj značilnosti mednarodnega reda.⁽⁵⁾

1. Mednarodni red je proces, je neko stanje oz. situacija, v kateri so obrzdani primarni impulzi, nasilja in so kontrolirane krize. V tej situaciji se akterji nujno obnašajo zmerno.
2. Mednarodni red je skupek postopkov težjih k reševanju nasprotij med akterji, ki živijo na podlagi različnih dogem. (Npr.: Fundamentalistični religiozni Iran in komunistična in ateistična Kitajska, itd.). Predpostavlja, da obstojajo med vsemi akterji vrednote in prepričanja, ki niso univerzalno sprejeta.
3. Mednarodni red je posledica vrste ukrepov. Je dolgoročni napor pri katerem so sodelovali mnogi. Ta red je bolj kot produkt, neke vrste subprodukt. Je nekaj, kar se sicer z vnemo išče, doseže se pa indirektno.
4. Mednarodni red je dinamičen in evolutiven proces. Ne smemo ga istovetiti z neke vrste status quo.
5. Mednarodni red je običajno utrjen in potem garantiran od strani velikih. A tudi oni, medtem ko ga vzpostavljajo, poskušajo, da bi bil od vseh sprejet kot legitimen.

Te značilnosti so vedno in povsod navzoče. Neka definicija pravi, da je mednarodni red "stabilna struktura za mir".

Oglejmo si zdaj nekaj zgodovinskih dejstev, da bomo lažje razumeli današnji čas. Zgodovina je tudi tu zelo zgovorna.⁽⁶⁾

Poganski antiki ni prišla na misel možnost, da bi narodi bili v medsebojnih odnosih podrejeni nekemu redu. Niti Aristotel, ki je imel tako jasno zamisel o enostnosti človeške narave, ni prišel do tega. V njegovem pojmovanju morajo biti vsi barbarški, t. j. negrški narodi, podvrženi suženjstvu. Samo stoiki so v antični dobi oznanjali nek kozmični optimizem, po katerem naj bi se prerojeno človeštvo v neomejenem napredku povzpelo do neke univerzalne ureditve, v kateri naj bi bila pravičnost in ljubezen edini zakon v medčloveških odnosih. A tudi ta misel je ostala za stoike le na ravni utopije, t. j. brez prepričanja o njeni praktični izvedbi. Samo tk. im. Pax romana je bila podobna neki svetovni ureditvi, a v mejah rimskega imperija, z značilnostmi, ki smo jih omenjali zgoraj. Ta Pax pa seveda ni bila mir, temveč je bil to rimski oz. rimsko pojmovani mir. Mir, ki je bil vsiljen premaganim in dominiranim narodom, ki s tem mirom niso bili prav nič zadovoljni, a jim ni preostalo drugega, kot da so se pod prisilo zmagovalca vključili v zavez-

niško ("foederes") razmerje z njim. Kljub močnim in utemeljenim kritikam tega stanja, npr. od strani Sv. Avguština, je pa treba priznati, da je rimski red s pomočjo prava (jus civile - jus gentium - jus naturale) združeval s političnim uspehom najrazličnejše narode tedanjega civiliziranega sveta.

Z nastopom krščanstva se je to pojmovanje bistveno spremenilo. Enakost vseh ljudi med seboj, ker so vsi sinovi enega Očeta, je univerzalnost rimskega naravnega prava iz notranjosti imperija prenesla tudi navzven in to brez meja. Naravna pravičnost je torej zakon, ki urejuje razmerja v celotnem človeštvu. Na ta način se je s krščanstvom rodila misel in potreba po neki mednarodni organizaciji, ki naj bi uravnavala sožitje med narodi.

V srednjem veku se je krščanska misel razvila v doktrino, ki so jo izoblikovali teologi in krščanski pravniki in jo celo oče pozitivizma Auguste Comte imenuje "višek človeške politične modrosti" (Cours de Philosophie positive, T. V.). Temelj tega, kar se je tedaj poimenovalo "krščanstvo", je neposredno sodelovanje, čeprav brez pomešanosti med duhovno in svetno oblastjo v tedanji fevdalni Evropi. Na podlagi tega sodelovanja so papeški in koncilski dekreti počasi pronicali v javni red raznonarodnih mest in kraljestev. Vzpostavil se je tako nek skupni red. Poleg tega je bila pogosta arbitraža, h kateri so bili poklicani mnogi papeži in višji cerkveni dostojanstveniki, da se preprečijo, skrajšajo ali omilijo vojne grozote. Če so bili pa prekrški zelo hudi, so papeži uporabili izredno kazen: izobčenje ali interdikt. Ves ta sistem je bil sicer še dokaj nepopoln in preprost, toda bil je, prvič v zgodovini, nek splošno priznani red z jamstvi in stabilnostjo.

Ob koncu srednjega veka, ko je teocentrizem bil zamenjan z renesančnim antropocentrizmom, predvsem pa s protestantsko reformo, je bila enotnost krščanske zgradbe močno prizadeta. Po krutem XVI stoletju, ko so verske vojne razkrajale Evropo, so se po koncu tridesetletne vojne vse vojskujoče se države sestale in podpisale Westfalski mir v oktobru 1648. V pogodbi, ki je bila podpisana po dolгих pogajanjih, je bil prvič izrecno omenjen in sprejet princip ravnotežja sil ("...ad conservandum in Europa equilibrium..."). Po tem principu je varnost vseh zagotovljena s tem, da nobena potencia ne more doseči tolikšne prevlade, da ne bi mogla biti zaustavljena ali brzdana od drugih potenc v sistemu v primeru, da bi se hotela podati v kako

krivično zavojevalno avanturo. Ta politični recept je očitno temeljil zgolj na zunanjih motivacijah brez upoštevanja globljih, npr. moralnik vidikov. Je pa bil s tem vzpostavljen nek red in vsi podpisniki so vedeli, da ga ne smejo kršiti. Pa tudi niso imeli interesa na kršitvi, ker so vedeli, da bodo, ali bi bili v tem primeru takoj zaustavljeni od drugih v sistemu.

Po Westfalskem miru je bil princip ravnotežja sil ponovljen ob koncu vojn za špansko nasledstvo, ko je bila podpisana pogodba v Utrechtu leta 1714. Te vojne so trajale kakih deset let in pognale iz ravnovesja pred 60 leti vzpostavljen red. V Utrechtu so našli rešitev: V Španijo so prišli Burboni (Filip anžuvinski), a domenjeno je bilo, da se nikoli ne smeta pod enim žezlom združiti Francija in Španija. To bi močno prizadelo vzpostavljeno ravnotežje.

Naslednje poglavje, veliko hujše in važnejše od prejšnjega, je bila francoska revolucija in njej sledeče Napoleonove vojne, ki so zelo prizadele vso Evropo, pa ne toliko zaradi trajanja, kot zaradi tega, ker je v njih prvič v velikem obsegu bilo prizadeto tudi civilno prebivalstvo, ki je bilo potegnjeno v vojno vihro. (Do tedaj je bila vojna prvenstveno zadeva poklicnih vojakov. Tu so se pa začele mobilizacije civilnega prebivalstva).

Ob zmagi nad Napoleonom so se vse kronane glave sestale na Dunaju in leta 1815 podpisale Sveto Alianso in z njo nov red oz. restavrirale starega, tudi idejno močno prizadetega zaradi francoske revolucije. Metternich, glavna figura te dobe, je to restavracijo postavil pod ime principa legitimnosti. Sveta Aliansa je bila politični pa tudi juridični instrument, s člani in določbami, po katerih so se štiri podpisane velesile (Avstrija, Rusija, Prusija in Anglija, leta 1818 se je pridružila še premagana Francija), zavezale, da bodo z vojaškimi posegi preprečile in onemogočile vsako kršitev mednarodnega reda (npr. upori, vstaje, revolucije). Seveda je bila s tem onemogočena vsaka osvoboditev narodov, ki so bili vključeni v omenjene imperije (razen Prusije). Sprememba je možna samo, če veliki dajo svoj blagoslov, za kar se morajo pa najprej oni med seboj domeniti. Tako se je npr. leta 1829 osvobodila Grčija večstoletnega turškega jarma in je eno leto kasneje nastala nova država Belgija. Oboje so sprejeli, če ne celo podpirali veliki. Od 1815 do 1930 je bilo več kongresov, eden od njih v Ljubljani leta 1821. Okoli leta 1930 je pa Sveta Aliansa kot pogodba razpadla, predvsem zaradi nezanimanja Anglije. Ta juridični instrument je zamenjal tkim.

evropski koncert. Že beseda sama pove, da je šlo za iskanje soglasja zgolj na politični ravni, torej brez (rigidnih) trdih pravil pravnih tekstov. Po tem sistemu so se (tako kot že v dobi Svete Alianse) predstavniki velesil, občasno ali po potrebi, sestajali in sprejemali odločitve primerne krizi oz. kršitvi reda. Nastal je tako nek neustanovljen organ za reguliranje mednarodnega življenja, ki naj bi omogočal mir v Evropi in drugod. A da ponovno spomnimo, ta mir je bil vsiljen mir velesil, ki je trajal vse do prve svetovne vojne, seveda z mnogimi vmesnimi kriznimi epizodami.

Po I. svetovni vojni se spet srečamo z razdeleženo Evropo, ki ji je treba ponovno prikrojiti kršeni red. A naj prej samo omenimo kot važen element reda Haaške konference med leti 1899 in 1914 v zvezi s posredovanjem, arbitražo in vojnimi predpisi.

Leta 1919 je v Versailles-u bila ustanovljena Zveza narodov kot mednarodna organizacija pravnopolitične narave. Države, ki so vstopile v Zvezo narodov, so s svojim podpisom prevzele slovesno obvezo, da se ne bodo posluževale vojne kot sredstva za poravnavanje mednarodnih sporov; da ne bodo sklepale med seboj tajnih pogodb; da bodo javno urejale svoje odnose na temelju pravičnosti in časti in da bo pravičnost edina norma za njih ravnanje. V tej pogodbi je zaradi višjih splošnejših interesov vsaka podpisnica priznala, da je njena lastna korist istovetna s koristjo skupnosti, ki si po nepričakovano kruti in smrtonosni vojni želi miru in pravičnosti v odnosih med narodi. Podpisnice so se tudi zavezale, da bodo garantirale teritorialno nedotakljivost sopolpisnic; da bodo pospeševale razorožitveno akcijo; sprejele so sistem sankcij gospodarske in finančne narave ter se zavezale za reševanje nekaterih splošnih gospodarskih in socialnih problemov. Zveza narodov je vsebovala dva principa: demokratičnega, ki se je izražal v skupščini, ki se je sestajala enkrat letno; in oligarhičnega, ki je bil posebljen v Sveti Zvezi, ki jo je sestavljalo pet stalnih članov in štirje začasni. Pet stalnih sedežev so seveda zasedale potence, ki so priklicale v življenje to organizacijo in so ji določile pravila igre. To je bil spet nov red oz. glede na neuspehe le njega poskus.

Po drugi svetovni vojni so se narodi ponovno znašli v ruševinah in pred ponovno potrebo po ureditvi. Mednarodne konference, predvsem Jaltska in iz nje izvirajoča organizacija Združenih Narodov so vzpostavile red, v katerem smo bili ves čas

do padca Berlinskega zidu. Ta red je ukrojilo pet velesil, ki imajo še danes stalen sedež v Varnostnem svetu. Ta postavka (velesile) se neprestano ponavlja. To spada v pravno-politični red oz. vidik. Iz zgolj političnega vidika je pa dejanski red nastal komaj leto po ustanovitvi OZN z nastopom konfrontacije med Sovjetsko Zvezo in ostalimi zavezniki. Začela se je mrzla vojna in vse, kar vemo, da je sledilo. Pravi mednarodno-politični red je bil prav v tej bipolarni delitvi sveta. Z ustanovitvijo NATOa in Varšavskega pakta je sicer vedno navzoč princip ravnotežja sil zadobil grozljivejše razsežnosti, ker se je pojavilo jedrsko orožje, ki je kvalitativno spremenilo možne posledice njegove kršitve. Pod tem dežnikom oz. pod tem terorjem smo živeli nekako 45 let. Pod temi pogoji se je razvijalo mednarodno-politično življenje. Vsak, še tako majhen in zakoten dogodek na svetu, je lahko postal važen zaradi te konfrontacije na vrhu, ki je vse pogojevala. Če je kaka vojna izbruhnila, je morala biti nujno omejena.

Leta 1989 se je s krizo v vzhodnem bloku vse spremenilo. Sovjetska Zveza ni posegla v krizo na svojem dvorišču in s tem zgovorno dala vedeti, da odstopa od tistega, kar je prej desetletja krčevito čuvala. S tem je bilo konec Jalte in sistema oz. reda, ki ga je upeljala in ohranjala.

Kar na lepem se je zahodni blok znašel brez sovražnika. Red, ki sta ga ohranjala dva v medsebojni napetosti, je ostal brez podlage. Kar na lepem je vse, kar smo do tedaj doživeli, skoraj izgubilo smisel. Povsod je bilo treba iskati novih razlag, če so jih sploh našli. Zgledalo je kot da so veseli vsi: zmagovalci in premaganci, ker je bilo pač konec napora. Eden izmed opornikov ni vzdržal. Kaj sedaj? Ali je konec zgodovine, kot je dejal hegelianec Francis Fukuyama?

Po na začetku omenjenem Bushevem govoru o novi ureditvi so sledili drugi govori, analize, prognoze, okrogle mize, ugibanja o tem, kaj naj bi se od tedaj naprej zgodilo. Nobenega dvoma pa ni vsaj o dveh zadevah: 1) Da prejšnjega reda v političnem pomenu ni več (ostale so pravno-politične strukture) in 2) Da bo moral nastati nov red, ki ga bodo nujno uvedle najmočnejše države.

O tem, kdo naj bi jamčil od tu naprej za red na svetu, je bilo izrečenih nekaj hipotez: 1) Pax Americana; 2) Okrepljena Organizacija Združenih Narodov z Varnostnim svetom na čelu;

3) Evropska Zveza skupaj z ZDA; in 4) Novo "direktorstvo", ki ga predstavlja skupina sedmih "G 7", sedaj že skoraj osmih, če ne celo devetih (Rusija in Kitajska). Marsikdo je dodal še kako varianto, ki kombinira zgoraj omenjene.

V glavnih potezah so se analisti uvrstili v dve veliki skupini: 1) Teza unilateralnega reda, ki nujno govori o hegemonizmu, misleč na ZDA; 2) Teza multipolarnega reda, ki meni, da je treba samo utrditi tisto, kar je že in sicer, da je sila deljena med mnogimi. Kot vse kaže, bo prevladala druga varianta, a je nujno upoštevati soodvisnost velikih in malih in zato tudi nujno sodelovanje med njimi. Še v Zalivski vojni, kjer je kazalo da bodo zmagali unipolaristi, je bilo očitno, da Združene Države niso mogle ali niso hotele same na novo vzpostaviti kršenega reda.

Idealistično izražene potrebe nove svetovne ureditve iz vidika ZDA so sledeče: Iz vidika varnosti bi bilo treba doseči trajen mednarodni dogovor za mirno rešitev sporov in za utrditev solidarnosti pred agresijo. To naj bi ne bila Pax Americana, temveč preprosto resen in temeljit napor v smeri odvrčanja možnega napadalca. Če to ne bi bilo mogoče, bi bilo treba zagotoviti pomoč napadenemu s prostovoljno in kolektivno akcijo mednarodne skupnosti. Varnostni vidik nove svetovne ureditve predvideva prenovljeno misijo vseh narodov v smislu ustanoviteljev Organizacije Združenih Narodov. Iz političnega vidika nova svetovna ureditev pomeni utrditev demokracije in pluralizma, odstranitev totalitarnih režimov kakršnegakoli predznaka, obramba človekovih pravic in podpora novih svobodnih držav, da se njihove demokracije utrdijo in njihove družbe polno razvijejo. Gospodarski in socialni vidiki nove ureditve pa naj bi v glavnem obravnavali asistenco novim demokracijam vzhodne Evrope, Južne Amerike in Afrike, da utrdijo svoje ekonomije na podlagi zasebne iniciative.

Rečeno je bilo, da so te potrebe oz. nameni idealistični in bi lahko k temu pripomnili znani "Se non é vero...".

Nov svetovni red pomeni novo razporeditev sil, ki vladajo svetu. Iz tega vidika se nekateri zelo zoperstavljajo tej iniciativi, ali, ker ne morejo drugega, izražajo zelo kritična mnenja o tej domnevni novi ureditvi. Menijo namreč, da ni to nič drugega kot pesek v oči, samo da se zagotovi in, če mogoče še poveča, dominacija nad narodi. Poskus naj bi bil v tem, da se najde

še boljši način za obvladanje sveta. Tehnične možnosti so danes tolikšne, in bodo jutri še večje, da se morajo ob poenotenju sveta centri moči nujno razmahniti. Zakoni dominacije pa ne poznajo meja, razen tistih, ki jih postavi enakovreden tekmeč. Skratka, sile ki so že prej vladale svetu, se samo na novo razporejajo in usklajujejo z nanovo nastalo stvarnostjo, ki je pa zelo verjetno niso iskali.

Ob vsej tej zelo sintetično nakazani problematiki si človek želi prognoz. Od ekstremnih optimistov do ekstremnih pesimistov je mnenj mnogo. Od tistih, ki vidijo pred seboj zlato dobo trajnega miru, pa do tistih, ki govorijo o neredu, ki je izbruhnil, je možnosti za uvrstitev veliko. Nič novega ne bo, če rečemo, da smo v prehodni dobi, v meddobju, ko smo še z eno nogo v preminulem sistemu, ki izhaja bolj iz Westfalskega miru kot z Jalte, z drugo pa stopamo... kam...? Minimalna modrost nam narekuje, naj ne delamo niti ne pričakujemo hitrih potez, ki bi bile lahko usodne. Ko gre za velike in pomembne premike v desetletjih in včasih v stoletjih, je čas še vedno važen, čeprav živimo v dobi Interneta. Globalizacija nas sicer povsod obdaja in prinaša dobro in slabo. Možnosti za dobro in slabo so še bolj odprte kot prej.

Da bodo ZDA v novi preureditvi v centru dogajanja, ne moremo dvomiti. Da bodo Japonska, Velika Britanija, Francija in Nemčija (ki je taka, kot je danes, že sad nove dobe) prispevale pri tem poslu, je tudi gotovo. Kitajska je primer zase, a je nikar ne izpustimo s seznama... Verjetno svetovne vojne, vsaj take, kot smo jih poznali, ne bo nobene več, bo pa zato lahko več vojn na tistih perifernih območjih, kjer države braniteljice reda ne bodo imele posebnih interesov. Kaj pa konflikti s splošno kulturnim ozadjem? Ali bo mogoče najti modele sožitja med različnimi kulturami in civilizacijami? Kaj bi se zgodilo, če bi se Združene Države Amerike zaprle v nek nov izolacionizem kot že kdaj? In težave, ki izhajajo iz omenjene globalizacije, s katero po eni strani plahnijo meje, a se nam po drugi javljajo nove?

Verjetno se bo treba osredotočiti v smotrih, če jih človeštvo danes ima kaj skupnih, in ravnati v skladnosti z njimi.

Post scriptum: Ne pozabimo, da se je Slovenska država ponovno rodila že v novi ureditvi oz. že po padcu prejšnje. Tudi ona je v prehodni dobi in v procesu konsolidacije.

OPOMBE

1. PELTZER, Enrique M.: "Como se juega el poder mundial". Teoría de las relaciones políticas externas". Ed. Abaco de Rodolfo Depalma, Buenos Aires, 1994, stran 403.
2. AHČIN, Ivan: "Sociologija", Družabna Pravda, Buenos Aires, 1953, Prva knjiga, stran 203.
3. DOCTRINA PONTIFICIA, II, Documentos Políticos, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1958.
4. HOFFMANN, Stanley: "Jano y Minerva. Ensayos sobre la guerra y la paz", Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 1991, stran 93. Original: "Janus and Minerva. Essays in the Theory and Practice of International Politics", 1987, Westview Press, USA.
5. HOFFMANN, Stanley: "Orden mundial o primacía. La política exterior norteamericana desde la Guerra Fría", Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, 1988. Original: "Primacy or World Order. American Foreign Policy since the Cold War", 1988, Mc. Graw-Hill, USA.
6. Na področju Zgodovine Mednarodnih Odnosov je mnogo že klasičnih avtorjev in del, med njimi Renouvin, Duroselle, Potemkin, in drugi.

LITERARNI KAŽIPOTI (VI)

Igor Šentjurs - Opisovalec prelomnega stoletja
(Nad dvajset nemških romanov v Slovenj Gradcu
rojena avtorja)

Tik pred svojim devetinšestdesetim rojstnim dnevom je na Bavarskem 27. januarja 1996 umrl nemško pišoči Slovenec Igor Šentjurs. Leta 1927 v Slovenj Gradcu rojeni pisatelj je gimnazijo obiskoval na Ptuju. Med drugo svetovno vojno sta z materjo nekaj časa živela v današnji Avstriji. Ob koncu vojne se je pridružil partizanom. Postal je načelnik tako imenovanega AGITPROPA pri Fizkulturni zvezi Slovenije, ki so jo organizirali komunisti takoj po drugi svetovni vojni. Leta 1949 je že bil pomočnik glavnega urednika novega ljubljanskega športnega časopisa *Polet*. Začel se je udeleževati tudi kot pisatelj. Svoje novele je objavljaval v revijah *Novi svet*, *Naša sodobnost*, *Nova obzorja*, *Tovariš* in *Beseda*. *Polet* je preoblikoval v prvi ljudski manj ideološki časopis na Slovenskem. Na izčrpen način so v *Poletovi prilogi* poročali o protikomunistični vstaji v Vzhodnem Berlinu 17. junija 1952 in zvišali naklado časopisa na 120.000 izvodov. To je vznemirilo slovensko partijsko vodstvo, ki je začelo z intrigami in postopki odstranitve. Šentjurs je leta 1953 pobegnil v Nemčijo in se ni več vrnil v Slovenijo. Zavestno se je razmejil s komunizmom, umolknil pa je žal tudi kot slovenski pisatelj. Njegove za tisk v Sloveniji že pripravljene NOVELE niso mogle iziti v istoimenski knjigi skupaj z danes znanimi avtorji *Hiengom*, *Kovačičem* in *Bohancem*.

Pač pa je o *Šentjurčevih* knjigah v nemškem jeziku poročalo *MEDDOBJE*. V njem je poleg tega *Rafko Vodeb* objavil obširen razgovor s pisateljem v Münchnu (glej *MEDD*. V, 3-4; VII, 3-4). V Sloveniji je bil Šentjurs do nedavnega popolnoma zamolčan.

V zadnji ustvarjalni fazi se je Šentjurs vrnil k zahtevnemu oblikovanju zgodovinsko-družbenega romana v usodnem prelom-

nem obdobju 20. stoletja. To snov, s katero se je poskušal že v svojih nemških začetkih (*Gebet für den Mörder / Molitev za morilca*, Kindler, München 1958; *Der unstillbare Strom / Nepomirljivi tok*, Kindler, München 1960, itd.), je zdaj predstavil bolj kompleksno, v širokih nadregionalnih zarisih v perspektivi značilnih evropskih družinskih usod - seizmografov trdega stoletja. Očitno mu je bil tak pristop blizu, saj ga je v poenostavljenem, trivializiranem in shematiziranem smislu uporabljal tudi pri svojih ljubezenskih zgodovinskih populističnih romanih, ki jih je objavljajl pod psevdonimom *Igor von Percha*.

Čeprav se *Šentjurc* direktno ne naslanja na svoje slovensko duhovno izhodišče, je v njegovem načinu razvijanja zgodb, v temeljitosti in resnosti zbiranja podatkov in raziskovanja zastavljene tematike, še posebej pa v zanimanju za tudi "odročne" srednjeevropske ali jugovzhodnoevropske predele verjetno tudi nekaj "slovenskega": namreč smisel za utemeljeno in socialnokritično podano družbeno analizo, pa tudi čut za praktične in konkretne dejavnike življenja s številnimi zasebnimi zgodbami, tudi posluh za inter-kulturna, nad-nacionalna dogajanja v širšem evropskem in svetovnem okviru. Reminiscence na *Šentjurčev* slovenski izvor bi lahko odkrili celo v njegovih zabavnih, a tudi poučnih delih, na primer v pod psevdonimom *Igor vom Percha* od prve izdaje v letu 1963 večkrat ponatisnjenem romanu *Charlotta, Gräfin von Potsdam/ Charlotta, grofica potsdamska*. Pisateljev zanos se preliva v lirično predstavljeno očarljivost italijanske, vzhodnopruske ali berlinske pokrajine, vendar zna ob vsej šarmantnosti vsaj občasno nakazati socialne nedonošenosti časa, kar je na primer razvidno iz Charlottinega pisma z Dunaja, kjer stoji morda kot odmev na *Cankarjeve* literarno drugačne prikaze Evrope tudi ta stavek: "Dunaj je svetlo, vedro mesto, polno glasbe. Ali pa si vse to le umišljam, ker hočemo Dunaj pač tako videti? Baje se nahajajo tu grozni, bedni stanovanjski predeli, toda tem se izogneš v velikem loku, še posebno na poročnem potovanju." (*Charlotta, grofica potsdamska*, izdaja založbe Ullstein, Frankfurt am Main - Berlin 1991, str. 143).

Nove, univerzalne razsežnosti še posebej razodeva cikel obsežnih družbenopolitičnih zgodovinskih romanov, ki mu je dal delovni naslov *Sprememba časov (Zeitenwende)*. Projekta v prvotno načrtovani obliki *več romanov* "v tradiciji velikih slovanskih pripovednikov", kot je bil *Lev Tolstoj*, v današnjem času pa *Aleksander Solženicin* (takó napoved založbe Langen Müller

v Münchnu), ni mogel več izpeljati in dokončati, ker je smrt prekinila njegovo delo.

Cikel romanov o propadu stare univerzalne Evrope, ki mu je bila očitno precej pri srcu, o demonijah dveh svetovnih vojn in barbarstvu različnih nacionalizmov, je začel z zajetnim romanom *Feuer und Schwert/Ogenj in meč*, ki je izšel leta 1988 pri münchenski založbi Langen Müller. Na skoraj 850-straneh razčleni potek prve svetovne vojne na Balkanu.

Njegov pristop k tematiki sicer ni aktualen v smislu novega postmodernističnega zgodovinskega romana v načinu *Umberta Eca* (*Ime vrtnice*), temveč standarden in konvencionalen, reportažen in vedno znova poljuden (enostavno pripoveden), vendar dokumentarno pretehtan in tudi znanstveno-zgodovinsko utemeljen.

Roman je tudi z ozirom na dogajanja v Bosni in Hercegovini pa sploh na Balkanu aktualen in lahko služi nemškemu bralcem kot odskočna deska v sedanje stanje.

Šentjuro na primer poroča o umoru avstroogrškega prestolonaslednika *Franca Ferdinanda* leta 1914 v Sarajevu, ki je sprožil prvo svetovno vojno po avstroogrski vojni napovedi Srbiji ter tej sledečemu vstopu Nemčije, Francije in Rusije v vojno. Ena od važnejših zgodovinsko dokumentiranih oseb je nemški *feldmaršal August von Mackensen*, ki po avstrijskih neuspehih v letu 1914 oktobra 1916 skupaj z avstroogrskimi četami vdere globoko na srbsko ozemlje, zasede Kosovo polje ter tamkajšnje turško in albansko prebivalstvo po v knjigi objavljenem poročilu nemškega vrhovnega štaba "osvobodi srbskega jarma". Roman se konča z avstroogrskim in nemškim vdorom v Črno goro, odkoder odide tamkajšnji zadnji kralj *Nikola* za vedno v izgnanstvo, Srbi pa se pogumno, a z velikimi težavami in izgubami umaknejo čez gore v Albanijo.

V ta vojno-politični okvir, ki ga polni nad osemdeset glavnih oseb od cesarjev in kraljev preko plemstva in meščanstva vse do kmetov, podložnikov in kriminalcev, je vtkana osnovna zgodba o črnogorskih veljakih iz rodbine Bošković ter o v preteklost segajočem poboju te družine. Verjetno je imel ta leta 1899 politično ozadje in ni bil le delo albanskih hudodelcev, kot so hotele grozljivi dogodek razložiti uradne govornice, ki jih *Šentjuro* minuciozno razčlenjuje. Pri poboju je bil očitno umorjen tudi avstrijski diplomat *Karl Meyster*, čeprav so njegovo smrt "uradno" pojasnili kot "nesrečo na lovu".

Šentjunc predstavi diplomatovega sina Štefana, ki leta 1914 odpotuje z Dunaja na Cetinje v posebni "strogo zaupni misiji", kot obveščevalec avstroogrsko vlade o dogodkih na balkanskem sodu smodnika. Spretno je prikazan, kot sem že omenil, dramatični umik srbske vojske čez gore v Albanijo, ki se začne oktobra 1915. Udeleži se ga tudi Štefan, zdaj kot sbrski vojni ujetnik. V ognju nemških topov se dokončno sreča s črnogorsko bolničarko Rado iz omenjene veljavne družine Bošković in jo vzljubi.

Zanimivo je, da je ena važnejših osebnosti v tem delu Slovenec *Lotar plemeniti Gradišnik*, za avstroogrski vojaški stroj po avtorjevih besedah "naš mož v Beogradu". Ta nekdanji opolnočenec avstroogrškega zunanjega ministrstva je resnična oseba. Leta 1922 je objavil v Ljubljani svoje spomine, iz katerih je razvidno, da je avstroogrsko vlada vedela za nameravani atentat na *Franca Ferdinanda*, vendar je arogantna vojaška oblast to nevarnost samozavestno ignorirala. Med številnimi osebami nastopi tudi slovenski vojaški zdravnik dr. Marko Demšar.

Obširno dokumentarno gradivo o političnih ozadjih prve svetovne vojne in različna poročila o strategiji vojaškega stroja je avtor povezal s čustveno naelektrenimi privatnimi zgodbami, polnimi simpatije do stare Črne Gore, njene kulture in tradicije, pretkal ga je s citati iz srbskih narodnih pesmi ter z verzi nemških in svetovnih klasikov, med drugim *Goetheja*, *Brentana* ali *Georga Trakla*. *Šentjurčev* sicer konvencionalno, a spretno napisani vojni roman je zanimiv tudi kot uvodni člen velikega pisateljskega projekta, predstavitve evropske zgodovine 20. stoletja od prve svetovne vojne čez obdobja kriz in revolucij skozi demonijo druge svetovne vojne vse do današnje materialističnosti in potrošništva sredi vedno očitnejših gospodarskih kriz.

S serijo "evropskih romanov" je *Šentjunc* želel nadaljevati, saj je prvemu delu leta 1991 pri isti založbi Langen Müller sledila literarna študija o šlezijski aristokratski družini von Prettwitz sredi viher prve svetovne vojne in v prvih letih po njej.

Če je glavno pozornost v romanu *Ogenj in meč* namenil Balkanu, je postavil zdaj v ospredje zlom nemškega cesarstva ob koncu prve svetovne vojne in propad omenjene šlezijske plemiške rodbine, katere člani na veliko doživijo pekel vojne

in njej sledeče revolucije in boj med Nemci in Poljaki za nadoblast.

Roman Im Sturm / V viharju prične avtor s Silvestrom 1917/1918 na znamenitem družinskem gradu, ki so ga zgradili na začetku 18. stoletja po francoskih vzorih v neposredni bližini rečice Bystritza. V posebnem prologu po svoji stari navadi dokumentira gradnjo in prenovo stavbe tudi s pomočjo skice posestva, gradu in vasi. Vojna, revolucija, nerazrešeno socialno vprašanje, po vsej Evropi se razraščajoči antisemitizem, so zunanji okviri dogajanja. 1918 prodre častnik Friedrich von Prettwitz ob razpradu ruskega carstva s svojo enoto vse do Črnega morja. Tu spozna muhasto grofico Rybakowo in jo poroči, vendar ga žena onesreči. Medtem v Nemčiji pa tudi v Šleziji uporniki strmoglavijo nekdanje cesarske avtoritete. Razraščata se samovolja in nasilje. Med delavskimi nemiri v Zgornji Šleziji umorijo družinskega poglavarja Prettwitzow "Železnega Otta", ker je zakrivil smrt nekega vojaškega ubežnika. Smrt še večkrat poseže v družinske vrste, vendar se glavni junak Friedrich von Prettwitz upira malodušju tudi kot oficir v majhni, 100.000 mož obsegajoči nemški vojski Weimarske republike. V Šleziji, ki so jo delno priključili Poljski in Češkoslovaški, se vnamejo srditi boji. Friedrich opazuje napad nemškega prostovoljnega zbora, ki doseže z bitko za Sankt Annaberg 21. maja 1921 in s tamkajšnjo nemško zmago svoj karakteristični vrh.

Pri oblikovanju tudi tega proznega dela je opazna *Šentjurčeva* dolgoletna novinarska izkušnja. Natančni, faktografski vpogled v snov združuje z navajanjem zgodovinskih dokumentov, časopisnih poročil, pisem nastopajočih oseb ali zgodovinskih osebnosti, pričevanj za dogajanje pomenbnih opazovalcev. Spretno premika svoje glavne pa tudi male stranske junake in na desetine obrodnih oseb čez veliko šahovnico evropske zgodovine v 20. stoletju. Čut za oblikovanje zahtevne snovi se druži z natančnostjo odgovornega faktografa, ki spleta svoje sage ali epopeje o propadu stare Evrope ob istočasnem opozorilu na neurejeno socialno in politično problematiko (te ob zaverovanosti v tradicijo in podedovane privilegije stare družine niso znale ali hotele razrešiti) v polifonični prikaz dramatičnega dogajanja.

Spet uporabi način, s katerim opozori na povezanost svojih pripovedi v različnih delih.

Meystri, ki so v *Ognju in meču* tvorili osišče dogajanja, nastopijo tudi v romanu *V viharju*, saj je Karl Meyster poročen s Christino von Prettwitz.

Ni se mogoče izogniti občutku, da *Šentjunc*, ki se je sicer zavestno osamosvojil od slovenske literature, črpa iz bogate zakladnice slovanskih kultur, mitologij, pa tudi zgodovinskega dogajanja. V romanu *V viharju* se na strani 78 na primer razpiše o lipi pred cerkvijo v Prettwitzu, to drevo pa takoj poveže s starodavnimi vražami in izročili. V času pokristjanjevanja so spreobračevalci posekali večino prastarih poganskih svetih dreves, nekaterim pa je vendarle bilo prizanešeno in so ob njih postavili nove krščanske cerkvice.

Takoj za opisom lipe preide *Šentjunc* na brusača škarij Čika Pera iz daljne Bosne, ki je pod tem šlezijским nekdanjim svetim drevesom rad posedal in počival, ko ga je pot s trebuhom za kruhom zanesla tudi v ta kraj. Na strani 80 bralec izve, kako se bosanski brusač z otroci pogovarja v čudni latovščini, ki je nekakšna zmes madžarskih, čeških, slovenskih, hrvaških in turških besed.

Tudi drugi knjigi cikla *Spremenba časov* je dodal zemljevide in skice bojev (nemški pohod proti Rusiji 1918, boji v Šleziji 1921, zemljevid evropskih držav po 1. svetovni vojni) ter obširen rodovnik rodbine Prettwitz od leta 1266 naprej, ki jo je v stoletjih razvejalo čez vso Evropo. Tako se na njem pojavi celo neka *Marija Ptujška* ob koncu 18. stoletja.

Ko je po emigraciji v Nemčijo *Šentjunc* ob koncu petdesetih let začel objavljati napete zgodbe v nemščini, je nanj postalo pozorno tudi slovensko zdomstvo.

Prvencu *Der Teufel braucht Liebe* / *Hudič potrebuje ljubezen* iz leta 1956, ki ga je objavil pod psevdonimom *Igor Georgew*, je leta 1958 pri Münchenski založbi Kindler sledila objava dramatičnega romana *Gebet für den Mörder* / *Molitev za morilca*, o katerem je v reviji *Meddobje* leta 1959 (št. 3-4) izšlo poročilo, kjer je zapisano, da je "škoda, da slovenska književnost ne more prištevati takega pisatelja med svoje, nemška književnost pa tudi ne... naravnost, ker je viden obraz kozmopolitizma, ki veje iz dela in jezika. Ali ne pišejo književniki *Šentjurčeve* usode novo književnost?" (str. 170).

Omenjeni roman je vsekakor odgovarjal potrebam časa po zatrtju proti-komunističnega odpora leta 1956 na Madžarskem,

o čemer je v zahodni Evropi izšla vrsta tedaj veliko branih del. Glavni junak odide v njem z Dunaja v Budimpešto, da usmrti vodjo tamkajšnje varnostne službe, ki je kriv smrti številnih upornikov. Avtor niza prizore s filmsko naglico in zaključi roman z apoteozo glavnega junaka in s prošnjo, naj Bog pomaga tistim, ki so bili poraženi in morajo zdaj živeti pod totalitarističnim terorjem.

O *Molitvi za morilca* in tej sledečem senzacionalistično-dramatičnem romanu *Bumerang* (1959) se je v tržaškem *Novem listu* že 7. julija 1960 pod naslovom *Slovensko ime v sodobni nemški književnosti* razpisal tudi pisatelj in časnikar Franc Jeza. V isti številki *Novega lista* je objavil prevedeni odlomek iz *Bumeranga*. Ko je v slovenskem radiu *Trst A* poročal o *Šentjurcu*, so tu predstavili še prevedeni odlomek iz *Molitve za morilca*.

V *Meddobju VII* (1963, št. 3-4) pa je objavil obširen zapis še *Rafko Vodeb* po srečanju z avtorjem v Münchnu v obliki esejističnega potopisnega načina, kot ga je razvil *Izidor Cankar* v *Obiskih* (za tem se je novi slovenski zapis o *Šentjurcu* pojavil komaj 11. maja 1989 v tržaškem *Novem listu* (izpod mojega peresa) v zvezi z romanom *Ogenj in meč*.)

Tudi vojni roman *Der unstillbare Strom / Nepomirljivi tok* iz leta 1960 (založba Kindler, München) še sodi v fazo *Šentjurčevih* začetnih del. V ospredju je moralni problem, ki ga sproži vojna. To je problem ubijanja, smrti in žrtvovanja, a tudi rešitve. Avtor spretno sledi klišejem, kot jih ponujata žanra vojnega in zdravniškega romana. Nemški vojaški zdravnik dr. Karl Braun je sredi demonij bojev na vzhodni fronti druge svetovne vojne nekakšen opazovalec nemškega razkroja, ki doživlja osebne pretrese in čustveno ljubezensko zgodbo o patricijsko bogati Elfie.

Začetno fazo političnih in kriminalnih romanov z utopično intencijo in realno dokumentiranim družbenim ozadjem je *Šentjunc* paralelno dopolnil z družabnimi ženskimi zgodovinskimi romani v trivialnejšem načinu. Večinoma jih je pred knjižnimi izdajami pod psevdonimom *Igor von Percha* natisnil v različnih časopisih in ilustriranih revijah z visoko naklado in si tako pridobil posebno in številno bralno občinstvo lahkega žanra. Tudi zgodbe iz teh knjig se ponavadi združujejo v širše sklope, cikluse, nadaljevanke in tvorijo barvito panoramo razvejanega dogajanja. To sega do najvišjih političnih vrhov, do dunajskega, prusko-nemškega ali ruskega dvora, povezano je

z usodo nenavadnih, svojevrstno emancipiranih žensk. Nekatere se z vztrajnostjo ali zvijačo vzpnejo iz nižjih socialnih plasti v najvišje kroge (*Charlotta, grofica potsdamska*, 1963).

V delu *Der König soll sterben / Kralj naj umre* (Süddeutscher Verlag, München, 1973) poseže k intrigam in zapletom okrog čudaškega bavarskega kralja Ludvika II. in k njegovi dokaj nepojasneni tragični smrti, ki bi lahko bila tudi politični umor. Posebno značilni primeri zgodovinskega ljubezensko-družabnega romana so *Christina Maria* (1965), *Veruschka* (1968), predvsem pa že omenjeni *Charlotta, Gräfin von Potsdam*, ki je samo v nemškem jeziku doživel po prvi izdaji še tri ponatise - 1972, 1977, 1991). To ni čudno, saj opiše presenetljivo zgodbo berlinskega dekleta.

Charlotte Wielcke iz nižjih slojev se z zvijačo in šarmantno vztrajnostjo povzpne ob koncu nemškega cesarstva in v razburljivih vrtincih že 20. stoletja do smetane nekdanje družbe. Avtor prenese dogajanje v mondene kroge, na gradove različnih odličniških družin, napolni ga s kozmopolitskim navdihom velikega sveta, poveže z angleškim dvorom, francosko špijonažno službo, medtem ko mu poglobitni okvir nudi imenitni svetovljanski Berlin in čudoviti cesarski grad Sanssouci v Potsdamu.

Šentjunc je tudi v romanih, ki jih je podpisoval s psevdonimom *Igor von Percha* kljub trivialnosti žanra spreten pripovednik, ki zna svoje razvejane zgodbe preplesti z očarljivo napetostjo. Večkrat jih utemelji s smislom za širše družbeno-politično in zgodovinsko dogajanje, tako da posamezni prizori zaživijo kot barvite freske, kot učinkovite scene. Morda ni naključje, da se takoj na začetku romana *Charlotta, grofica potsdamska* leta 1895 srečamo s tedaj priznanim slikarjem *Adolphom von Menzelom* in njegovo znano litografijo *Omizje v Sanssouciju*, ki zablesti kot sestavni del romana.

Seveda se pisatelj ne more izogniti nekaterim klišejem in stereotipizmom, značilnim prav za ta žanr. Vendar jih velikokrat prekrije z veččino spretnega poznavalca vsebin in oblik svetovne književnosti in zgodovine. Ponekod pa so prehodi med posameznimi scenami vendarle prehitri in premalo utemeljeni. Pojavijo se skrivnostna srečanja, usodnostna naključja in povezave, kot jih je poznal že *Janez Cigler* v povesti *Sreča v nesreči* (1836). Reči pa je treba, da uporabi *Šentjunc* trike z dramatičnimi zapleti in usodnostnimi intrigami v najvišjih

krogih na formalno suveren način. Zapletu z obremenilnimi pismi le kratek čas vladajočega nemškega cesarja Friedricha III, ki jih je napisala njegova žena svoji materi, angleški kraljici Viktoriji, v Charlotti, grofici potsdamski, bi lahko služila kot vzorec podobna intriga v Dumasovih Treh mušketirjih (kraljica Ana, žena francoskega kralja Ludvika XIII, je svojemu angleškemu ljubimcu Buckinghamu podarila dvanajst diamantnih sponk, kardinal Richelieu, ki kraljico sovraži, ker je Avstrijka, pa to izkorišča in jo hoče uničiti).

Ti "trivialni" Perchovi (Šentjurčevi) romani so izhajali v visokih nakladah pri nekaterih znanih nemških založbah (Goldmann, Bastei-Lübbe, Heyne, Ullstein in še kje), pa tudi v raznih ilustriranih časopisih. (Tako smo tudi na Dunaju v eni takih revij pred desetletjem prebirali v romanu Christina Maria zgodbo o skrivnosti grofice von Albassy na dunajskem cesarskem dvoru.)

V mnogih delih pod svojim pravim imenom pa je zasledoval predvsem temne strani v človekovi duševnosti. Nekatero je postavil v svoje novo domače bavarsko okolje med Münchnom in Regensburgom. V utopičnem kriminalnem romanu Gottes zornige Hand / Bogá jezna roka (münchenska založba Meyster, 1983), ki ga je označil za "poročilo", je glavna oseba na videz malomeščanski münchenski profesor Arnold May, ki sredi ekološke, politične in družbene krize sodobnega sveta postane morilec in patološki maščevalec, ki sklene z "znanstveno metodo", kot jo ponuja sodobna genetika, izničiti ničvredno človeštvo. Tudi v to knjigo, v kateri se po pisateljevi navadi pojavijo nekatere osebe iz prejšnjih del (n. pr. mladi učitelj Harald Teplitz, ki je izgubil življenje v neki majhni bavarski vasi v nepojasnjenih okoliščinah, o čemer poroča avtor v romanu Stammtischbrüder, oder nach Hochkirch verirrt sich ein Fremder nur selten / Pivski bratci ali v Hochkirch zablodi tujec le poredko, Kindler, München, (1971), vplete reportažno-dokumentarne vložke, izseke iz časopisnih poročil, razprav, filozofskih traktatov. Deli tega romana se berejo kot etično obarvana esejistična razčlemba družbenih nedovršenosti 20. stoletja.

Kriminalni zaris poglubi s filozofskim in meditativnim diapasonom in poskrbi poleg zanimive zgodbe še za številne vznemirljive miselne zasuke, ki vedno znova skozi negativno zgodbo - parabolo rastejo v humanistično kritiko negativnega civilizacijskega stanja.

Razmišljali bi lahko, kako in zakaj je sprva slovenski pisatelj poiskal sebi primeren izraz v nemškem jeziku, ki mu je morda služil kot lingua franca (sporazumevalno jezikovno orodje) za nadnacionalna univerzalna sporočila. Razčleniti bi mogli psihološke razsežnosti nekaterih njegovih likov, tipologijo pokrajine, lirične opisne vložke, ki včasih spominjajo na značilnosti slovanskega romanopisja. Spremljali bi lahko nekatere njegove stalno se ponavljajoče teme (ribolov, lov, mož na sprehodu s psom, jezdec v pokrajini). Predvsem pa bi se morali vprašati, kam uvrstiti *Šentjurčevo* zgodnje slovensko delo. Zakaj ta nekdanji skojevec in načelnik AGITPROPA pri Fizkulturni zvezi Slovenije je bil tudi slovenski pisatelj in prevajalec. Že leta 1952 je v tedaj ustanovljeni Poletovi knjižnici v Ljubljani izšel njegov prevod (skupaj z Zoranom Jerinom) *Poejevega* romana *Propad hiše Usher* (*The Fall of the House of Usher*).

ZANIMIVA SLOVENSKA KNJIŽNA NOVOST

Pred kratkim je izšla knjiga Mitja Peruša "Vse v enem, eno v vsem: možgani in duševnost v analizi in sintezi" (DZS, Ljubljana, 1995).

Skušal bom na kratko predstaviti knjigo in dodati nekaj opomb. Uporabil pa bom priložnost za to, da malo več spregovorim o nekaterih problemih, s katerimi je to delo povezano.

1. NEKATERE ZNAČILNOSTI. - PRIPOMBE

Že na prvi videz delo vzbuja pozornost in to iz več razlogov.

1. Naslov sam je že neke vrste opredelitev, tako z znanstvenega kot modroslovnega vidika. Nasprotnost - oz. po avtorju boljše dopolnilnost - "možgani-duševnost" da misliti, da gre pri izrazu "duševnost" za to, kar v španščini imenujejo "la mente" ali v angleščini "the mind" (iz lat. "mens, mentis") in ki ga navadno prevajamo z "duh", v nemščini "Geist". (Npr.: Mens sana in corpore sano: Zdrav duh v zdravem telesu.) Toda to "nasprotnost" navadno izražajo kot "možgani-um (intelekt)". Če bi bil zapisal "duh", bi seveda naslov bil še bolj opredeljen in tudi omejen; če bi bil uporabil izraz "um", bi se bil seveda omejil na samo nekatere duševne dejavnosti; če bi pa govoril o "razumu", bi si nekako sam sebi nasprotoval, ker bi zahajal v skoro descartesko dvojnost. Slovenci pravzaprav nimamo izraza, ki bi odgovarjal popolnoma izrazu "mens". Ko npr. špansko govoreči človek pravi, da ima nekaj "in mente", je edini pravilni prevod v slovenščini, da "ima (nekaj) v mislih", (s čimer nekako trdimo, da Slovenci pojmujeemo izraz "mens" bolj dejstveno kot podstatno).

2. Glavna vsebina v nenaslovljenem uvodu vsebuje šest točk: kazalo, avtorjev predgovor, zahvalna obvestila, spremno besedo, oceno knjige in povzetek.

Razprava sama je razdeljena na tri dele:

1. del v desetih poglavjih govori o 1. Uvodu v asociativne nevronske mreže, 2. Razpoznavanju in spominu, 3. Duševnosti v luči asociativnih zvez med vzorci, 4. Hierarhičnih strukturah vzorcev, 5. Od nevrobiologije k nevropsihologiji, 6. Nižjih duševnih procesih in globljem duševnem ozračju, 7. Višjih duševnih procesih celostnega tipa, 8. Višjih duševnih procesih sekvenčnega tipa, 9. Zavesti, in 10. Paralelno-distribuiranih kompleksnih sistemih.
2. del obravnava v dveh poglavjih: 11. Misticizem in duhovnost in 12. Sintetični pogled na svet.
3. del skuša približati Matematične modele asociativnih nevronskih mrež.
3. Tim. "Dodatkov" je devet (od A do I, seveda brez Č): Matematične analogije kvantne fizike in asociativnih nevronskih mrež. Kratek pregled možganskih struktur. Slovar strokovnih pojmov (v katerem ni niti ene slovenske izvirne besede). Angleški povzem. Nemški povzem. Literatura (sic!). Naravne in umetne nevronske mreže. Sinergetika, fizika kompleksnih sistemov in "fizika duševnih procesov". Nevrofiziologija, nevrobiologija in biokibernetika. Kognitivna znanost (vključno z umetno inteligenco, logiko in lingvistiko). Analiza zaznavanja. Filozofija, psihologija in sociokibernetika. Misticizem in duhovnost. Stvarno kazalo. Spisek reprodukcij. Podatki o avtorju.
4. Pisatelj **namen**. Že na začetku posveča knjigo vsem tistim, ki delujejo na ozko specializiranem področju, "pa vendarle ne oporekajo, temveč podpirajo naslednike, ki na njihovi analizi gradijo celoto" (s. 1, podčtal JR). V **Predgovoru** je nekaj značilnih izjav. Tako npr.:
  - 1) "Cilj knjige je prikazati, kako se fizično oziroma fiziološko postopoma preliva v duhovno oziroma psihofizično". - Ali to pomeni, da je duhovno in psihofizično isto?
  - 2) "Poseben del knjige je namenjen obravnavi višjih stanj zavesti ter izjemnim doživetjem, ki globalno zaokrožajo človekovo notranje življenje in ga duhovno vkapljajo v enotnost Univerzuma." - Ali je to znanstven pristop ali pa morda redukcionistična mistifikacija iz določene ideologije kot izhodne točke? "Univerzum" seveda zveni čisto drugače kot vesolje ali vesoljstvo in bržkone ima tudi pri avtorju drugačen pomen, ki bi v takem primeru spet ne govoril v prid njegove nepristranosti.

3) "Bralci (...) se bodo seznanili z različnimi pristopi, često celo nasprotujočimi si, vendar samo na videz! Prav zato menim, da je dobro, da sem podal širok spekter." - Zdi se mi, da je v delu pristopov res več, predvsem zato, ker bržkone avtor sam ni gotov o njih. Vendar bi bilo še slabše, ko bi bil gotov! Na žalost pa ne vidim vseh pristopov, vsaj ne nekaterih, ki so meni poznani. Da bi si bili vsi pristopi samo navidezno nasprotni, se mi zdi preveč predrzna trditev. -

4) "Možgani in duševnost se tičejo vseh. <Vse poti vodijo v Rim!> (...) Možgani in duševnost so tisto človekovo jedro, kjer se srečujejo znanost, filozofija in duhovnost. ČLOVEK IN SVET VSEBUJETA DRUG DRUGEGA. Želim pokazati, da se v možganih sklapljajo svetovi - zunanji in notranji, da se prepletata objektivno in subjektivno, materialno in duhovno, BREZ PARADOKSA! Le metafizična vprašanja ostajajo odprta skupaj s problemom zavesti." - Kljub navidezno pretiranemu izražanju, ima pisec v prvem stavku prav. Drugega pa je treba pravilno razumeti: človek vsebuje svet na drugačen način kakor "svet" človeka. Res je, da se v možganih sklapljata svetova, zunanji in notranji, torej v dvojini, ne množini; res je, da se prepletata, a ne zamešata, stvarno in duhovno; toda ali je res, da velja isto za objektivno in subjektivno, in da je vse to pravilno izraženo brez paradoksa? Glede zadnjega stavka velja, da danes nekateri hočejo tudi zavest razložiti zgolj znanstveno, o čemer bom še spregovoril. Da avtor izključuje iz svojega preučevanja zavest, še bolj pa, da pušča odprta metafizična vprašanja, priča o tem, da ni tako skrajno (materialistično) "holističen", čeravno potem ni zmerom dosleden v tem gledanju. Morda misli na to, ko malo za tem piše: "Posamezna poglavja so bila namenoma napisana v različnih kontekstih oziroma iz različnih zornih kotov, pa celo v različnih stanjih zavesti. Heterogenosti in specifičnosti nivojev se pri celoviti obravnavi možganov in duševnosti ni mogoče izogniti."

5) "Zadnja desetletja prinašajo poleg napredka znanosti tudi svež veter nove duhovnosti. Znova se odpira stari svet duha, obogaten tudi s taoistično in budistično filozofijo. Obširno poglavje o misticizmu opisuje (...) doživljanje lastnih duševnih procesov vse do transcendentalne zavesti. Svoja doživetja sinteze sem opisal že v kronološkem eseju <Tarikova velika zaokrožitev> (...) Vsebina te knjige me zavezuje, da nakažem, od kod pravica, vzgibi, energija in predvsem velik navdih za to malodane drzno in velikopotezno delo. To je prav dediščina

<zaokrožitve>." - Avtor ima prav, da jih je danes veliko, ki ne gledajo na človeka (in "njegov" svet) samo z vidika znanosti. Vprašanje je, če je najbolj pravilen pristop do obravnavanja "misticizma" lastno izkustvo, čeprav se mi zdi, da bi bilo o tem težko objektivno razmišljati, ako bi raziskovalec o tem ne imel nobenega doživetja. Priznati pa je treba, da tako izkustvo res daje pravico in nagibe za tako delo našemu pisatelju. Prav tako, da je njegovo delo morda drzno, a ne predrzno, in da je bilo velikopotezno zasnovano in izvedeno. -

6) Peruš, tako se mi zdi, pravilno piše, da ni mogoče reducirati možgansko-duševne procese le na njihovo nevrofiziološko podlago, in da je enostransko in neumestno zožiti jih le na njihovo duhovno nadgradnjo. (Zdi se mi, da je tu, kot na večih mestih, malo jasen v izražanju, zato ga ne navajam dobesedno.) Toda to, kar sledi, se mi zdi pretirano, tudi če bi ne gledal iz spiritualističnega vidika, kot bi morda kdo očital. Peruš piše: "Možgani kot biološka materialna podstat in duševnost kot vsebina oziroma stanje tega nevronskega sistema (...) so (pa naj zveni še tako nenavadno) nedeljivo ENO, SOODVISNO IN DOPOLNJUJOČE SE, le da se nam to <eno> kaže kot mnogoterost v različnih manifestacijah! Res pa je spekter možgansko-duševnih procesov izjemno širok in raznolik. Žal se ne zavedamo, da ga dojemamo vsak s svojega zornega kota in da smo mi s tem krivi za vse UMETNE delitve." - V času aktualizma, (s katerim se ne moremo strinjati), naš pisec zagovarja materialno podstat, substanco, ki je poleg tega še edina! Zanj je duševnost le vsebina ali stanje tega nevronskega sistema. Raznolikost, pravi, je sicer stvarna, toda to, da jo kdo zazna in opiše, je nekaj umetnega in subjektivnega, (ali svojski vidik oz. "zorni kot", kot je Perušu in mnogim v Sloveniji bolj všeč, morda zato, ker je dobesedno prevedeno iz drugih jezikov, ki "vladajo" svet).

7) Avtor sam prizna, da je moral opustiti veliko še odprtih vprašanj. - Ali pa je potem že mogoče "zaokroževati"?

8) Pravi, da se omejuje le na "sistemske osnove duševnih procesov v višjih možganskih središčih, predvsem v možganski skorji in še posebno v njenih asociativnih predelih. Vendar poskušamo ne le fenomenološko obravnavati, temveč razlagati in razumeti, pravzaprav celo doživljati te veličastne in kompleksne procese!" - Skušam z najboljšim namenom razumeti zadnji stavek: "fenomenološka obravnava"(zakaj fenomenološka, če je

znanstvena?), "razlaga" (kakšna?), razumevanje (z razumom ali v skladu s tim. spoznanjskimi - kognitivnimi - znanostmi?), "doživljati" (ali gre samo za to, saj Peruš piše, da je pravzaprav "sam zase znova odkril stare resnice"?). -

9) "Knjiga podpira previdne začetke KOGNITIVNE ZNANOSTI pri nas (...). Zadrževanje samo v okvirih specializiranih ved postaja neprimerna in lažna skromnost ter omejenost. Možnosti za nov holističen pristop že imamo." - Glede prvega stavka: bo res. Glede drugega: končno! Glede tretjega: vse prav, samo za kakšen holizem gre? -

10) "Slehernemu človeku lahko poznavanje lastnih možganov in duševnosti zelo koristi.(...) Skratka, laže najde samega sebe in svoje mesto v svetu. Predvsem pa laže razume, kaj se dogaja v njem in okoli njega, zakaj ravnajo on in soljudje tako in ne drugače. Znanje o samem sebi je znanje o celoti, o svetu: Vse v enem, eno v vsem!" - Vprašanje: Ali do (po)znanja o sebi pridem samo po spoznanjskih znanostih (in seveda po osebnih doživetjih)? Ali s tem že, če ne vsega, vsaj **zadosti** vem? Ali morem resno trditi, da poznanje možganskih procesov zadošča za poznanje sveta? To se mi zdi hujše kakor skrajni idealizem. In vendar avtor, vse tako kaže, vztraja na materializmu z novim imenom "holizem". Ali ne gre tu za velikansko protislovje? (Tudi jaz v teh vprašanjih izključujem tukaj metafizični vidik.)

2. SPREMNA BESEDA IN OCENA. - NJIH PRESOJA

Uvod prinaša spremno besedo in oceno.

1. **Spremno besedo**, ki je odlomek iz recenzije (čudno, da tokrat ne govori o fragmentu!), je napisala prof. dr. Manca Košir. To je biser nove slovenščine, ki jo razumemo verjetno samo zato, ker živimo v angleškem ali španskem okolju, obenem pa zato, ker vemo, kako doma kljub vsemu nekateri živijo pod srbskim vplivom. Odtod takole izražanje: "Optika njutnovsko-mehanicistične paradigme (...) Timi strokovnjakov " itd. (podčrtal JR).

In vendar se moremo skoro popolnoma strinjati vsaj s prvim odstavkom. Ne v celoti. Pravilno je, da dr. Koširjeva govori o novi znanstveni paradigmi, katere dominantna je HOLIZEM, ker delovne skupine strokovnjakov različnih strok ali posa-

mezni raziskovalci gledajo na preučevane predmete z več različnih optik hkrati; vse "jasneje pojasnjujejo (sic!) pojav <gozda>, ne da bi pri tem zanemarili znanje o posamičnih <drevesih>".

Pri Koširjevi ima holizem eno samo značenje ali pomen: medstrokovno obravnavanje določenega "predmeta" z več različnih vidikov hkrati. Ne smemo pa pozabiti, da je vsaka znanstvena paradigma koncem koncev aprioristična in, kar je še bolj važno, nujno začasna, prehodna. Morda najbolj zaradi tega velikokrat preveč poudarja eno stran na škodo druge. Trditi, da moramo poznati gozd, zato, da spoznamo drevo, je prav tako zmotno kot trditi, da nas poznanje posameznega drevesa vodi do poznanja gozda. In tudi če bi s tem dobili neko podobo o posameznikih, bi ta podoba odgovarjala le temu, kar je vsem tem posameznikom skupno. Celota lahko postane tako pomembna, da poedino izgubi svojo veljavo in da se navsezadnje vse omeji na tisto zadnjo celost ali enoto, ki so jo svojčas imenovali "materijo", zdaj pa navidezno manj ideološko vdinjeno "celoto" ali "enoto" ali "vse". "Splošnost, globalnost, sinhroniciteta in posamično, konkretno zmorejo SKUPAJ pojasnjevati doslej ločena definicijska območja in preseči omejenost, značilno za kartezijansko znanost", piše prof. dr. Košir. To je precej pravilno, a napačno je, da - prav po sledih prvih zastopnikov spoznanjskih ved, kot npr. G. Ryle⁽¹⁾ - napada Descartesa, kot da bi bil res on kriv vsega, kar se dogaja v sodobni znanosti in kot da bi znanost danes bila zgolj descarteska. Sicer pa naj obračamo besede kakor hočemo, vsaka posamična znanost je zmerom odlomkovna (fragmentarna) in prav tako vse znanosti skupaj! Tudi če bi jim dodali vsa mistična, estetska in etična doživljanja z njim odgovarjajočim spoznanjem, bi še vedno bili v fragmentarnem gledanju. Res je, da tudi filozofija, - predvsem mnoge sodobne struje - potrebuje večkrat bolj globalnega zrenja, res je, da filozofija ne more pustiti ob strani znanosti, toda ali ni res, da samo filozofija po svojem bistvu edina teži h globalnosti? Seveda, ne toliko kot ideologije (v slabem pomenu), niti toliko kot vera.

2. Oceno je napisal prof.dr. Janek Musek. Njegova ocena nam bo služila tudi kot kratek pregled vsebine Peruševe knjige. Sedanje desetletje in prihodnje stoletje bosta v znanosti zaznamovani "z raziskovanjem možganskih in z njimi povezanih duševnih procesov in struktur. Nevroznanost in kognitivne zna-

nosti pa ne pomenijo le transdisciplinarnega okvira teh raziskovanj, ki združuje vrsto znanosti z naravoslovnega in duhovnega področja (fiziologije, nevrologije, fizike, kemije, psihologije). Pomeni tudi nov prostor za modeliranje človeka, njegovih pogledov na svet, in sveta samega, kolikor je človeku dostopen in razumljiv - na matematični ravni, na filozofski ravni in, kar je posebno zanimivo, na ravni, kjer se diskurzivno in logično predstavljanje že prepleta z intuitivnim in celo mističnim izkustvom stvarnosti." Ko preberemo Perušev knjigo, trdi Musek, se znajdemo na vstopu v čudežno deželo, v svet, ki sicer spominja na vsakdanost, a se obenem pogloblja v razsežja, ki jih navadno le slutimo. "S korakom v ta spremenjeni svet se znajdemo na stičišču dveh univerzumov, materialnega in duhovnega, in več, spoznamo njuno, kot pravi avtor v predgovoru, enost, soodvisnost in dopolnjevanje." To se je po Museku avtorju posrečilo, potem, ko se je z razmislekom in intuicijo poglobil v problematiko nevronske mreže, temeljnega pojma kognitivne znanosti. Musek piše, da Peruš vsebinsko in logično začenja razpravo pri (konceptu) nevronske mreže, nato pa postopno gradi razlago od uvodne predstavitve s pomočjo analogije, prek razlage fiziološkega delovanja nevronov in sinaps, do transformacije tega delovanja v matematični model konfiguracijskega prostora. Že v tem poglavju Peruš poveže nevronske delovanje z duševnim in duhovnim delovanjem, za kar da je našel "genialno preprosto" rešitev: na osnovi bioloških stanj nevronov in sinaps, (ki so biološka in materialna struktura) se tvorijo različni vzorci, notranje (virtualne) slike, ki so praktično neomejene. Ti vzorci predstavljajo novo, kvalitativno drugačno strukturo, strukturo višjega reda (duhovno strukturo). Ista nevronska mreža oblikuje lahko več vzorcev hkrati in taka konstelacija vzorcev pomeni novo, višjeredno strukturo, "gestalt", ki ni več nevronskega sistema kot takšen, ampak je duševno stanje, je vsebina tega sistema. Tako se nam po Museku odpre "pojmovni repertoar, ki zajame tudi najvišje in duhovne sfere, od samorefleksivnosti do transcendence". - Op.: Seveda je razlaga silno preprosta. Obenem je tako "široka", da je noben "spiritualist" ali "dualist" ne bo zavrgel. A škoda, da gre za razlago brez dokazov. Dokazov za to, da je duševno samo vsebina nevronske mreže. Dokazov za to, da bi bila ta vsebina kljub svoji "duševnosti" ali celo "duhovnosti" res duhovna v strogem pomenu besede in ne le funkcionalno-duhovna, ali pa nasprotno, da bi bila snovna (materialna) v nekako

bolj "refiniranem" materialističnem smislu. Ako pa je Peruš hotel od znanosti preiti, denimo, v filozofsko gledanje, potem bi seveda to, kar piše Musek, do neke mere veljalo. A le kot poskus (in doživetje?) posameznika, s katerim se bo morda kdo strinjal!. Nikoli pa ne bo to strogo znanstvena razlaga. Pa tudi ne filozofska, iz razlogov, ki jih bomo še videli.

V drugem poglavju Peruš razpravlja bolj natančno o **naravi nevronske mreže** in njenih vzrocev. Ker je načela teh delovanj mogoče izraziti v matematičnih vzorcih, bi nam omogočali nov način razumevanja procesov prepoznavanja, pomnjenja, mišljenja in sploh spoznanja.

V tretjem poglavju Peruš izhaja **iz duševnosti**. Po Museku avtor pokaže, kako se čisto fenomenološke značilnosti duševnosti, (kot npr. kategorizacija, subjektivnost, intencionalnost itd.) lahko razume v luči delovanja nevronske mreže in njihovih vzorcev. "Človek je bitje, ki v sebi združuje obe ravni delovanja, biološko (materialno) in duševno, zato lahko konvergentno uporabi tudi oba pristopa, obe izhodišči, od nevronov k duševnosti in obratno; obe izhodišči konvergirata, sta enakopravni. S tem je tudi dokončno utemeljen avtorjev celostni, neredukcionalistični (sic!) pogled na človeka (in svet): materialnega in duhovnega, objektivnega in subjektivnega ni mogoče zvesti eno na drugo." (podčrtal JR)

V četrtm poglavju se Peruš ukvarja s **hierarhično strukturo vzorcev**. To strukturo predstavljajo vzorci, ki v sebi vsebujejo (sic!) vzorce nižjega reda. "S tem postane delovanje nevronske mreže in temu ustrezno pojavljanje vzorcev izredno dinamično in zapleteno. Razvijajo se izjemno diferencirane strukture (...), ki jih je razumeti kot celostne strukturacije, "gestalte"". Tako avtor tudi ustvari podobo sistemskega delovanja nevronske mreže.

Naslednja poglavja pomenijo prehod k razlaganju globalnih procesov, najprej nevropsiholoških (delovanje možganske skorje, njenih predelov, obeh hemisfer), ki jih avtor "klasificira" (sic!) v nižje (nagoni, občutja, čustva) in višje (mišljenje, učenje, spomin). Posebej govori o osebnosti.

Posebno poglavje je posvečeno **zavesti**. Za Peruša je zavest "gestalt" visokega reda. Tu se Peruš loteva tudi vprašanja o samozavedanju oz. samorefleksiji in o nič manj težavni temi kolektivne zavesti.

Naslednje poglavje govori o kompleksnosti sistema nevronske mreže. Gre za neke vrste sintezo prejšnjih poglavij. Po avtorju je mogoče celostno delovanje nevronske mreže in njenih enot strniti v načelo "vse v enem, eno v vsem". (Opazarjam na to, kako Peruš in Musek nemoteno govorita včasih o nevronske mreži drugič pa o mrežah, kljub temu, da se z obema izrazoma nanašata na isto.) V luči take razlage tega delovanja Musek sodi, da "po avtorjevih argumentih tudi na najbolj ustrezen način razumemo vprašanje svobode našega obnašanja." In kako to? "Determinizem in nedeterminizem sta vsebovana v tem načelu, na nevronskega nivoju je človek maksimalno, na duševnem in duhovnem pa minimalno determiniran". (Ali je za to treba tako skrajnega - in kljub nasprotnemu avtorjevemu mnenju - redukcionističnega načela?) Toda Peruš sodi, da se na podoben način razreši tudi druga "dualistična dilema", dilema med nujnostjo in naključjem.

Drugi del knjige po Museku vsebuje dve izjemno zanimivi poglavji. Prvo govori o mističnem, drugo pa o sintetičnem pogledu na svet. Ni bil avtorjev namen, da bi opisoval mistične, transpersonalne in transcendentne pojave, ampak da bi jih razložil z vidika spoznanj kognitivne znanosti, predvsem z vidika kognitivne nevropsihologije. Po Museku je tu Peruševa razprava "ponekod prav impresivna. Med najbolj zanimivimi so tisti poudarki v avtorjevem pisanju, ki prepričljivo pokažejo na možnost, da lahko v luči spoznanj kognitivne znanosti popolneje razumemo sicer težko razložljiva nasprotja in paradokse mistične zavesti in drugih višjih duhovnih stanj." - Op.: Sodim, da je treba jemati v strogem pomenu nekatere izraze. Npr., "pokažejo na možnost", ne pa na gotovost razumevanja; "lahko (...) popolneje razumemo", ne pa popolnoma. Dvomim pa, da "prepričljivo pokažejo" to možnost.

V tretjem delu knjige prikaže avtor matematične modele (vzorke) asociativnih nevronske mreže, predstavi Hakenov in Hopfieldov model ter govori tudi o računalniški simulaciji nevronskega procesa. Po Museku gre za dragoceno dopolnitev avtorjeve obravnave. - Op.: Ne moremo tajiti pomembnosti matematičnih vzorcev v današnji znanosti, nasprotno! Toda ne smemo pozabiti na to, da matematika skuša opisati na svoj način stvarnost, ki pa ni ista kot matematična stvarnost. Še tako popolni matematični vzorci v znanosti zmerom šepajo, so nepopolni; vzemimo samo za primer matematične vzorce za viharje.

Musek zaključuje: "Knjiga je, v celoti gledano, izjemno delo vsestransko nadarjenega avtorja. Imenitno se mi zdi, da se bodo naši bralci seznanili s kognitivno znanostjo prav s pomočjo te knjige, ki ji ne manjka širine in globine. Avtorju je treba dati priznanje, da mu je uspelo težavno in zapleteno problematiko nevronske mreže tako daljnosežno povezati z duševnim in duhovnim delovanjem in to celo z najvišjimi, in hkrati najbolj <metafizičnimi> dometi tega delovanja." - Op.: To bi bilo težko tajiti. Vprašanje je, če je avtor v resnici zadostno povezal eno z drugim. Za manj zahtevnega "znanstvenika" bi morda smeli reči, da je to dosegel. Ali pa tako razlago sprejemajo vsi znanstveniki in modroslovci? Kadar pričenjamo z določeno podmeno (in to je splošno človeško in tudi svojsko današnji znanosti), seveda navadno prihajamo do določenih in predvidenih zaključkov, - če vztrajamo na prvotni podmeni. Kadar izhajamo iz "že prej po doživetjih zaokroženega gledanja", seveda nujno pridemo, kamor hočemo. Kot bomo še videli, glede tega tim. spoznanjske znanosti niso tako "nedolžne". Končno pravi Musek: "avtorjeva zasluga je, da nam je odkril nevroznanost kot nov svet. Svet, ob katerem se ne čutimo več tako odtujene (sic!) od duhovnih razsežnosti in transcendence, svet, ki te razsežnosti vključuje kot svoj integralni del." - Navsezadnje je povedal svojo resnico: vse je samo nevroznanost oz. nevronska mreža; vse drugo je samo njen del. Zavest, duhovnost, ... Bog, vse to je le dosežek delovanja nevronske mreže.

3. SPOZNAVANJSKE (ALI KOGNITIVNE) VEDE

1. "Klasično" izkustveno dušeslovje

Izkustveno ali znanstveno dušeslovje se je začelo okrog leta 1880. Prej je bila psihologija filozofska stroka, ki so jo kasneje imenovali ali razumsko psihologijo ali rajši filozofsko antropologijo. V tej znanstveni psihologiji je bilo seveda več struj ali šol, predvsem glede na razumevanje človeške duševnosti, osebnosti ali ravnanja (obnašanja). Zdi se mi, da ne bo odveč, če na hitro predstavimo nekatere točke, ki so v zvezi s tem, kar obravnavamo. Pri tem bom sledil znanemu Gordon W. Allportu.⁽²⁾ V petih delih njegova knjiga razpravlja o predhodnih preučevanjih osebnosti, o razvoju osebnosti, o sestavi (strukturi) osebnosti, o preučevanju posamezne osebnosti in o spoznavanju osebnosti.

Omejimo se na zadnji del.

Na splošno anglo-ameriško izročilo v nauku o spoznanju izhaja od britanskih empiristov in asocianistov (Hume, Locke, Hamilton, Mill), medtem ko evropsko izročilo - predvsem v nemškem območju - prihaja iz fenomenologije in nauka o "dejavnem umu", (ki so ju v različnih oblikah zagovarjali Leibniz, Kant, Dilthey, Köhler, Bergson in drugi).

Locke je sodil, da ni ničesar v umu, kar ni prej bilo v čutih. Leibniz je temu dodal: "razen uma samega". Še danes se velika večina vrti okrog tega razlikovanja. Večina sodi, da je Locke trdil premalo in da je spoznanje nekaj več kakor obrazec "čutni podatek + povezave predstav in pojmov + povezava predstav in pojmov₂ + povezava predstav in pojmov_n", da sta torej tim. inferenca in asociacija nezadostni.

Inferenca je "spoznavni proces, v katerem se značilnosti neke splošne vrste pridevajo posamični vrsti, ki jo imamo za vključeno v prvo". Npr. pravimo "Pes je nevoščljiv". Zakaj tako mislimo? Zato, ker ga primerjamo po analogiji z otrokom. A tega se malokdaj zavedamo. Toda za to, da sprejmemo tako trditev kot **verjetno**, je treba razumskega sklepanja. Inferenca je mehanični proces o nezavestnem silogizmu. Navadno je povezan z asociacijo, to se pravi, povezavo predstav in pojmov.

Toda inferenca ne zadošča. Razlogi: 1. So še drugi podatki, ki jih dobivamo po notranjem uvidu (introspekciji). 2. Inferenca zahteva zunanje kontrole. 3. Spoznanje tudi ni sorazmerno s količino izkustva. 4. Navadno čustveno ravnanje ne vzbudi predstave čustvenega ravnanja v opazovalcu. 5. Kaže na to, kar ima drugi skupnega z ostalimi, ne pa na to, kar je samo njemu svojskega.

Zato imajo nekateri rajši **empatijo** (Einfühlung, sočutje). Gre za domišljjski prenos samega sebe v mislih, čustvih in dejanjih drugega. Toda tudi ta ostaja na pol poti. Gre za (splošno-čutno) zaznavo (percepcijo), ki pa v tej zaznavi skuša spoznati predmet kot "ti". Toda empatija je le neke vrste cenestezična empatija. Freud sodi, da je kvečjemu "poskus identifikacije", ker nam da le podmeno o drugem, ki pa jo je treba preveriti. Tako empatijo zavračajo fenomenalisti, češ da je preveč asociativna, po drugi strani pa zagovorniki nove teorije o infomaciji, češ da gre za intuitivizem.

Če mislim, da sem sam v sobi in na lepem "začutim", da je še nekdo, navadno ne občutim strahu, pač pa se moram pril-

goditi novemu stanju. Če je zbrana družina v hiši, je vse nekako "v redu", ker se je vsakdo že prilagodil temu stanju. A če potrkajo na vrata, se je treba znova prilagoditi, tudi če je oseba, ki vstopi, poznana. M. Buber piše, da je med stolom in mano razmerje jaz-ono, med drugim in menoj pa jaz-ti. Če se s kom srečam, se čutim obvezanega, da ga gledam pod nekim določenim vidikom, ne kot del človeštva na sploh, ampak kot nekaj posebnega. Drugega zaznavam kot svojski sestav, ki deluje v skladu z njegovo naravo. Različne teorije trdijo, da ima tisti "objektivni vzorec" "ki je tu" na naše spoznanje večji vpliv kakor bi ga mogli pridevati inferenci, empatiji ali celo antropomorfizaciji. To imenujejo "zahtevo <ti> od človeka". V tem so možne različne razlage: identifikacija in simpatija; notranje spoznanje in identičnost; notranje spoznanje in spoznanje v globini; razumetje; izomorfizem.

Izomorfizem bi se dal nekako takole opisati. Najbolj važno je, da sprejemem pomen (značenje). Ne gre za to, da bi prestrašen ali zaskrbljen ali v kakem podobnem stanju oddajal neizdelane glasovne ali svetlobne valove, ki bi jih sprejemnik zbral in prilagodil svojemu izkustvu. Prejemnik podatke poveže s pomočjo večih dejstev v neke vrste kalup (pattern)⁽³⁾. Pri tem je bistveno, da značaj takega "upodobljenja" (konfiguracije) ostane do konca razmerja. Resda včasih nastajajo motnje, npr. kadar drugi namerno hoče zakriti svoje stanje, ali pa kadar ne moremo dobro videti ali slišati zaradi pomanjkanja svetlobe ali glasnosti. To podmeno zagovarjajo zastopniki tim. (ob)likovne šole (strukturne ali "Gestalttheorie")⁽⁴⁾.

Kje iskati ravnovesja? Allport govori o oblikovani zaznavi (strukturirani percepciji). Torej bi zaznavali osebnost drugega po nekem kalupu ali vzorcu. To zaznanje osebnosti po kalupu je razumetje organizacije (sestava) drugega s pomočjo inference, a s stalnim zanimanjem za njen lik (strukturo, Gestalt).

2. Spoznanjske (kognitivne) znanosti

Na kratko bi smeli reči, da so spoznanjske znanosti medstrokovne vede, katerih glavni namen je **preučevati pojav spoznanja v ljudeh, živalih in strojih**. Toda spoznanje (kognicija) v tem primeru ni popolnoma isto kot to, kar navadno umevamo pod pojmom "spoznanje". Res gre v prvi vrsti za **sprejemanje obvestil** (informacije), toda temu je treba dodati

še uporabo in upravljanje znanja, ali z drugimi besedami "predelavanje" znanja.

Med spoznanjske znanosti moremo prištevati spoznanjsko dušeslovje (kognitivno psihologijo) in znanost o umetnem umu (inteligenci). Toda drugi imajo za spoznanjske znanosti tudi tiste, ki bi jih smeli boljše imenovati orodne znanosti spoznanjske vede, kot npr. nevroznanost ali znanost o živčnikih⁽⁵⁾, jezikoslovje (lingvistika), logika, informatika itd. Toda treba je takoj pripomniti, da niso vsi tega mnenja, in da mnogi popolnoma izključujejo psihologijo, o čemer bom še govoril.

Precej splošno trdijo, da je začetek spoznanjskih znanosti nekako leta 1948, na sestanku v Pasadeni, Kalifornija, pod naslovom "Možganski mehanizmi v obnašanju (ravnanju)". Na tem kongresu je govoril John von Neumann (logik in matematik) o analogiji med računalnikom in možgani, nevroznanstvenik Warren Mc Culloch pa o tem, kako možgani predelavajo obvestila (podatke). Novost je bila hud napad Karla Lashleya na tedanji behaviorizem, čeprav je bil sam spočetka pristaš ustanovitelja te šole, Watsona; trdil je, da nam organizacija ravnanja ni vsiljena od zunaj, temveč da izhaja iz notranjosti našega organizma. Odtlej so začeli preučevati to zadevo medstrokovno. Najbolj važno je morda to, da so začeli govoriti o analogiji med računalnikom in možgani, da so se začeli zanimati za postopke v zvezi s sprejemanjem, predelavanjem in sprejemanjem obvestil (informacij), in da se je začel splošen odpor proti konduktizmu (behaviorizmu).

Drug pomemben dogodek v zvezi z napredkom spoznanjskih ved je bil "Simpozij o informacijski teoriji", v znanem Zavodu za Tehnologijo v Massachusettsu (MIT), leta 1956. Dva pomembna informatika, Allen Newell in Herbert Simon, sta prvič pokazala, kako je računalnik razrešil nek teorem v skladu s tem, kar so kasneje začeli imenovati umetni um. Lingvist Noam Chomsky je predložil svoj "transformacionalni" pogled na slovnico, ki predpostavlja, da organizacija "govorice" prihaja od znotraj in da je to splošen pojav. Psiholog George Miller pa je razpravljal o mejah naše sposobnosti za predelavanje podatkov in je omejil človeško zmožnost na približno sedem točk. Ta simpozij je še bolj potrdil medstrokovno preučevanje in značaj spoznanjskih ved: zanimanje za računalnike, poudarek na mišljenju (mentalizem) v nasprotju z zunanjim ravnanjem (behaviorizem), in razumevanje umske dejavnosti kot predelavanje (preizdelavanje) obvestil.

Velika večina pa sodi, da je nekako uradni začetek spoznanskih ved leto 1960, ko sta psihologa George Miller in Jerome Bruner ustanovila na harvardski univerzi Središče za spoznanska preučevanja (Harvard Center for Cognitive Studies). Še isto leto je izšla knjiga "Plans and the Structure of Behavior", ki so jo napisali Miller, Galanter in Pribram, ki jo imajo za neke vrste manifest kognitivne psihologije. Leta 1967 je Ulric Neisser objavil "Cognitive Psychology", ki je prvi pomembni priročnik te struje.

Včasih kognitivno psihologijo imenujejo kar psihologijo predelavanja podatkov ali celo računalniško psihologijo. To priča o tem, da zagovorniki teh šol imajo za osnovno trditev to, da so ljudje (kot višje živali) prav tako predelovalci podatkov kot računalniki. Drugače povedano: ljudje in računalniki so samo dvoje vrst istega rodu, ki bi ga mogli imenovati sestav predelavanja obvestil.

V knjigi "Computer Models of Mind" (1988) Margaret Boden kaže na tri značilnosti, ki so svojske tem psihologom. 1. Računalniški dušeslovci sprejemajo funkcionalen pristop do uma, ker za umska stanja trdijo, da imajo vzročno vlogo (glede na druga umska stanja ali zaznatno vedenje). To se pravi, predpostavljajo, da je vsak dušeslovni pojav učinek kakega dejavnega postopka. (Glede tega so mnenja deljena. Nekateri sodijo, da niso vsi učinkoviti postopki ali algoritmi, ki so podobni umskim dogajanjem, zmerom algoritmi v polnem pomenu besede, to se pravi, mehanični postopki podvrženi nemenljivim pravilom. Večkrat gre za algoritme v šibkem pomenu, to se pravi, za razumsko ureditev korakov, ki imajo sposobnost, da dokončajo ali improvizirajo kak korak, s čimer je dana možnost, da pridemo do različnih dosežkov, čeprav v določenem splošnem območju. S tem nekateri hočejo razlikovati med človeškimi umskimi dogajanja in zgolj mehaničnimi postopki računalnikov kot jih poznamo dozdaj.) 2. Za računalniške psihologe je um neke vrste predstavn sestav in psihologija je preučevanje različnih računalniških postopkov, po katerih nastajajo, se urejajo, razlagajo in spreminjajo umske predstave. Uporabljajo tudi izraz "intencionalen", ker sodijo, da imajo umski (ali duševni) pojavi nek pomen (semantično vsebino) in se zmerom nanašajo na nekaj. 3. Nekateri se zanimajo za znanost o živčnih (nevroznanost) pod popolnoma računalniškim vidikom, ker se sprašujejo, katera logična delovanja (operacije)

ali katere funkcionalne odnose bi mogli vnesti v živčniške (možganske) mreže. Ne zanimajo jih možgani sami na sebi, kot tvorni sestav, temveč samo v kolikor vsebuje umske opravke (funkcije).

Toda te označbe so splošne. Dejansko moremo razlikovati med računalniškimi dušeslovci, - kar zveni kot samo sebi protislovno! - **dvoje vrst spoznanjskega dušeslovja**: klasično in koneksionalno. Razlika je v tem, kako pojmujeta odnos spoznanjskega dušeslovja do umetnega uma. Na kratko lahko opišemo razliko med obema takole: Klasična spoznanjska psihologija sodi, da vzorci preizdelavanja obvestil odgovarjajo tistemu računalništvu, ki se ukvarja s simboli, označenimi v skladu s formalnimi pravili, in kar dela računalnik Neumannovega značaja (digitalni, za splošne namene in s serialnim predelavanjem). Koneksionalna kognitivna psihologija pa trdi, da vzorci predelavanja obvestil odgovarjajo takemu računalništvu, ki je zasnovan za upravljanje enot, ki imajo določeno mero dejavnosti in ki so množično (masivno) med seboj povezane, tako da se med enotami povzročajo dražljaji (ekscitacije) in omejitve (inhibicije); obenem tak računalnik preizdelava vzporedno (paralelno procesiranje). Toda treba je takoj pripomniti, da drugi še danes uporabljajo prve vrste računalnike za ponazarjanje (simulacijo) procesov, čeprav že obstajajo stroji z značilno vzporedno zasnovjo.

Končno je treba dodati, da se spoznanjsko dušeslovje prizadeva, da bi izdelalo in predstavilo svoje dosežke v računalniškem izrazju in da za to uporablja pojme in vzorce računalniške teorije. Priznati pa morajo, da jim doslej ni uspelo doseči tega namena.

4. MOŽGANI IN RAČUNALNIKI

1. Možgani

Soglasno trdijo znanstveniki, da ni velikih razlik med osebami različnih plemen ali med obema spoloma.

Možgani tehtajo približno 1.250 g, porabijo pa 20% kisika, ki ga dihamo. Nikoli ne počivajo, niti ne kadar spimo.

Za mnoge so možgani danes tista velika znanstvena meja, ki jih loči od vsega drugega, tudi od vse naše ostale "notranje" celote, od našega telesa.

Dolga leta so bili prepričani, da vsak živčnik deluje kot neke vrste enoznačni (digitalni) sprevajalec (konmutator). Danes vemo, da je vsak živčnik malo-preizdelovalec (mini-procesator) določene vrste, a da tudi ta prilika ni 100% zadostna. Kar tozadevno beremo v 1. poglavju Perušovega dela, je v glavnem danes splošno sprejeto in tudi poznano. Že v srednjih šolah dijaki vedo, kaj so možganske mreže, nevrone, sinapse ipd.

Toda po malem nam ta ud (organ) zavesti, čustev, nagona, razuma, domišljije pričinja razodevati svoje tajne. Npr., vemo, da imajo možgani okrog 14 milijonov nevronov (živčnih stanic, živčnikov), in da spremembe v celicah in povezavah oblikujejo naš spomin. Toda kako, da se s tem možgani količinsko ne večajo, kot se to dogaja npr. z opicami, katerim vsaka nova zmožnost gibanja pomeni porast možganske skorje? Če bi se naša možganska skorja večala sorazmerno z našim večjim znanjem gibanja, bi obdajala večkrat vse naše telo! V človeku se možgani delno spreminjajo s starostjo in kot odgovor na stalno priučevanje, a tvorno so te spremembe malenkostne.⁽⁶⁾

Peruš izrecno izključuje zavest iz svojega obravnavanja. Pa vendar danes že nekateri trdijo, da se bo dala tudi zavest razložiti nevrološko, npr. Marc Jeannerod, ravnatelj INSERM-a, francoskega državnega zdravstvenega zavoda. Sicer se sam osebno bolj posveča raziskovanju domišljije v zvezi s stvarnostjo, npr. vpliv domišljije športnika na njegov stvarni dosežek. Toda teorija, ki jo zagovarja z mnogimi sodobnimi, trdi, da se v možganih vzpostavljajo nevronske mreže glede na to, kaj je treba storiti. Drugače povedano: podatke, ki prihajajo iz čutov, obdelavajo možgani na različne načine, glede na okoliščine. To pomeni, da morejo možgani upravljati isti podatek na mnogo načinov in da pri tem uporabljajo svojstvene stike. Kaže kot da bi bilo vse odvisno od tega, kakšen odgovor hoče dati živčni sestav na obvestilo, ki ga je sprejel. Zato tudi lahko na isto obvestilo odgovori zavestno ali nezavestno, kar je odvisno od trenutnih zahtev. Npr., kadar človek vozi, je njegov gibalni odgovor hitrejši od zavesti. Med enim in drugim odgovorom lahko preteče pol sekunde. To da misliti na dejstvo, da v takem primeru človek sprejme odgovornost za svoje dejanje šele po njem. Pa tudi na to, da je zavest nekaj drugega, oz. da so stiki med živčniki v zavesti drugačni kakor v (navidezno?) zgolj mehanični reakciji.

2. Računalniki

V razgovoru, ki ga je imela Nora Bär z Marvin Minskyjem ob njegovem obisku v Buenos Airesu za časa 22. Knjižnega sejma, sta spet razpravljala o možganih.⁷⁾ Minsky je izrazil, da so dandanes računalniki "vedettes", toda z njimi je velika težava: manjka jim zdravega čuta. (Menim, da je to edini pravilni slovenski izraz za angleški "common sense" ali španski "sentido común".) Znajo delati to, kar je za človeka sila težko. Po drugi strani pa so strašno nerodni za dela, ki so za nas čisto preprosta. Npr., računalniki morejo v nekaj minutah razrešiti še tako zapletene računske naloge, ne znajo pa zaznati, da vrv lahko vlečemo, ne pa porivamo, - kar je igrača za triletnega otroka.

S takim in podobnimi paradoksi se ukvarja Minsky že dolga leta. In vendar je bil eden izmed začetnikov znanosti, ki že skoro 40 let (od 1956) skuša zasnovati in zgraditi umne stroje, to se pravi, take stroje, ki bi bili zmožni poproizvesti taka ravnanja (obnašanje, vedénje), ki bi jih smeli imenovati umetni um, če bi jih izvedli ljudje.

Leta 1958. je ustanovil tim. Laboratorij umetnega uma na Tehnološkem zavodu Massachusetts. Skozi desetletja je preko tega laboratorija Minsky imel tako velik vpliv, da so nasprotno struje bile skoro nepoznane. Toda zadnja leta se je kontroverza spet vzvalovila. Na eni strani so tisti, ki mislijo, da se dejavnost mišljenja more opisati z logičnimi izreki, na drugi pa tisti, ki trdijo, da je dejavnost uma podproizvod praznega ogrodja (strukture) in da so bolj važne proge in opore umske dejavnosti kakor pa umova simbolična vsebina.

Minsky sodi, da je treba iskati vzroka za tako malenkosten napredek v zadnjih letih v tem, da je v umetni um vdrlo skrajno matematično in formalistično gledanje. V knjigi, ki nosi v španščini naslov "La sociedad de la mente" (Edic. Galápago, 1956), Minsky v podrobnosti razčlenjuje številne dejavnike uma in prihaja do zaključka, da je um lastnost, ki nastane po medsebojnem delovanju (interakciji) številnih procesov, ki bi mogli biti popolnoma ne-umni, če bi jih opazovali posamič. Ta zamisel je sprva navdušila zagovornike umetnega uma, a ker je niso bili sposobni sprevesti v oprijemljive dosežke, je zašela izgubljati pristaše. Danes mnogi mislijo, da gre bolj za pesniški pogled kakor za delovno pot!

Toda Minsky se ne vda. Naše desetletje je posvečeno raziskovanju možganov in namen je bil, da bi jim iztrgali vse njihove tajnosti. Vendar Erwin Neher, ki je prejel Nobelovo nagrado za njegovo iznajdbo o "razgovoru živčnikov" (nevronski dialog) trdi, da za to ne bo zadosti niti vse prihodnje stoletje. Ali ne bo isto z umetnim umom? Minsky misli, da je vse odvisno od tega, koliko bomo zvedeli. V zadnjih deset letih smo zvedeli o možganih veliko več kakor pa v vsej prejšnji zgodovini. Um ima po Minskyju stotine različnih "strojev", danes pa razumemo samo nekatere. Sicer je leta 1956 napovedal, da bomo v 20 letih izdelovali umne stroje, toda "različni ljudje napovedujejo različne stvari". Minsky sodi, da imamo danes malo več umetnega uma kakor pred leti in da ga bomo prihodnje leto imeli še malo več. Zanj je vprašanje, kdaj bodo stroji tako dobri kot ljudje. Resda so računalniki danes že zelo dobri, a ne sklepajo "pametno", po zdravi pameti. Tega jim še manjka. Če tega še nismo dosegli, je predvsem zato, ker so se znanstveniki ukvarjali s posameznimi težavami, za to da bi rešili praktične primere. Nekoč bomo odkrili vse o možganskem stroju. Koliko časa bo to trajalo, ne vemo. Od Newtona do Einsteina je preteklo 300 let; zdaj kaže, da odkrivamo vse skrivnosti fizike, a jih še zmerom dosti ostaja nepoznanih. Minsky misli, da je način, kako bomo prišli do umnih strojev, v tem, da razvijemo veliko različnih procesov za to, da bi razrešili iste probleme. Najtežje je zasnovati tisti del stroja, ki bo odločal, kaj v določenih okoliščinah storiti, to se pravi, zasnovati tim. upravnik (managers). Po drugi strani ni treba misliti, da bi morali računalniki misliti na isti način kot ljudje, toda doslej še nihče ni našel sprejemljive drugačnosti (alternative). Vloga slučaja bržkone ni tako pomembna kot se ji prideva. Kadar se zadeve zamotajo, je treba več znanja, zakaj razumni ljudje odkrijejo več kakor manj razumni. Verjetno ne znamo razlikovati med "mnogo uma" in slučajem; kadar je kakšna stvar zelo zamotana, kaže, da je vse odvisno od slučaja, a samo dokler človek ne zna razumeti, za kaj gre. Nekateri se posvečajo gradnji robotov, a to pomeni, da jim manjka zamisli, s katero bi se mogli ukvarjati. V zvezi z umom je važen proces osrednjega mišljenja. Ko bomo imeli pravi pojem o tem, kaj storiti, da bo stroj mislil, potem ga bomo šele lahko povezali z robotom in mu dali roke, noge, oči. Kar zadeva človeških občutkov, (kot žalosti, sreče, sanjarjenja), Minsky sodi, da je večina čustev koristna in da se razvijajo, s čimer

ljudje postajajo bolj sposobni ra rešitev različnih težav. Če npr. imam veliko ciljev, potrebujem nekaj, s čimer se morem odločiti za to, kaj storiti in česa ne. Nekateri lingvisti trdijo, da imamo neko vrojeno pripravo za to, da razvijemo govorico, in zato drugi mislijo, da bodo tudi umni stroji razvili svojo govorico. Toda govorica pomeni veliko stvari: po eni strani je slovnica, **važne pa so besede**, ker vsaka beseda, ki se je otrok nauči, vzbuja misli; **besed pa nihče ne more iznajti sam.**

Raziskovalci v umetnem umu na splošno jemljejo svoje vzorce iz biologije, kemije ali mehanike. Kateri so vzorci za Minskyja? Odgovarja, da so v umetnem umu vzorci zato, ker mislimo, kako razrešiti težave. In v tem sodi, da so pred biologi. Trdi, da so se ljudje, ki raziskavajo možgane, veliko naučili od umetnega uma, ker prej niso imeli dobrih vzorcev za to, kako delujejo možgani. Po Minskyju torej biologija gleda na umetni um, ker išče podmen, in ne nasprotno, da bi raziskovalci o umetnem umu zahajali k biologiji.

Med zadnjim obiskom Buenos Airesa pred štirimi leti je Minsky rekel, da se mu stvarni svet zdi neumen. Ali je s tem hotel reči, da bodo stroji z umetnim umom **zboljšali človeka**? Odgovarja, da so se ljudje zmerom oddaljevali od stvarnega sveta: odkrili so obleko, zatočišče pred slabim vremenom, umišljene zgodbe... Vse, kar človek stori, je zato, da bi sebe in svoj svet videl boljšega. Pri tem mu vse lahko koristi. Sam zahaja k pisateljem domišljajske znanosti za svoje zamisli in odkritja.

Nekateri mislijo, da imamo še dovolj naravnega uma na razpolago. Čemu torej umetni um? Minsky odgovarja, da je sam zmerom nenasiten in sodi, da je človeštvo že pred 2000 leti doseglo neko visoko planoto, kjer je obstalo. Ne vidi znakov za to, da bi zdaj postajali bolj umni. Sodi, da **smo obtičali v blatu in da potrebujemo malo pomoči.** In ta naj bi prišla od umetnega uma...

3. Zaključki?

So nekateri, za katere so ali bodo računalniki bolj umni nasledniki človeštva (Robert Jastrow. "The Enchanted Loom", 1991). Ker so večkrat opredeljevali človeka kot umsko bitje, je raz-

umljivo, da so mnogi a priori izključevali um v živalih in strojih. Toda (nekateri?) živali imajo tim. praktični um, po katerem so sposobne, da se prilagodijo novim okoliščinam, če bi seveda um pomenil samo to. Nedvomno je, da v nekem pomenu smemo govoriti o umetnem umu v strojih. To pa je povzročilo hude napade s strani drugih (npr. Hubert Dreyfus).

Računalniki so imeli velik uspeh npr. v avtomatskem dokazovanju logičnih in matematičnih teoremov, v programih za igre ali v tim. sestavih izvedencev (ki ponazarjajo človeške izvedence v matematiki, medicini, kemiji, geologiji itd.). Toda načrti za preizdelavanje naravne govorice ali sestavi za prepoznanje podob so se v glavnem ponesrečili. Po kratki dobi hitrih uspehov so se pojavili v zmerom večji meri neuspehi ali omejenosti, kar je delno odvisno od večjih zahtev z umetnim umom. Res je, da se poleg klasičnega umetnega uma razvija tudi umetni um v koneksionalistični smeri in da ima ta več uspehov.

Toda če govorimo o umnosti računalnikov, moramo sprejeti **J. Weizenbaumovo stališče** (Computer Power and Human Reason, 1976), po katerem nima smisla, da bi abstraktno določevali, kaj je pravzaprav um, temveč se je treba posvetiti zadevam in opravkom, katere imamo na splošno za umne. V takem pomenu seveda obstoji umetni um, ker imamo umne stroje, to se pravi, stroje, ki so zmožni opravljati to, kar v človeku pridevamo njegovemu umu. Vendar pa s tem ni rečeno, da moremo izvajati vsa umska dela; npr. računalniki nimajo že omenjenega "zdravega čuta". Morda je zaradi tega zdaj toliko naporov posvečeno delu v tej smeri.

Druga in odločilna razlika pa je gotovo v tem, da ima človek "duhovno" delovanje. Umski postopki samozavesti, koraki za oblikovanje svojega osebnega življenjskega načrta, radovoljno in svobodno hotenje, - vse to kaže, da je izključno človeško, česar stroji nikoli ne bodo imeli in kar verjetno predpostavlja netvaren, duhoven značaj.

Če k temu prištejemo še tim. parapsihološke pojave, vsaj tiste, ki smo jih izkustveno dokazali, potem je območje umetnega uma še manjše. Spomnimo se, da znani **Alan Turing** (Computing Machinery and Intelligence, v občasniku *Mind* I. 1950) na vprašanje, če bi mogli stroji misliti, prinaša kot glavni ugovor te parapsihološke pojave.

5. MOŽGANI IN MIŠLJENJE (DUH)

Ko govorimo o možganih in mišljenju (ali duhu), že izključujemo zgolj teološko preučevanje zadeve. Čeprav je to izrazje bolj znanstveno, pa ne pušča ob strani filozofsko obravnavanje. Toda znanstveniki, ki so se ukvarjali s to zadevo, so večkrat zapadli v enostransko gledanje filozofskih stališč, kot da bi bilo eno samo, npr. Descartesovo. Drugi so ga obravnavali iz svojega apriornega materializma. Oglejmo si nekaj teh primerov, potem pa današnje znanstveno in manj ideološko-vdinjeno gledanje.

1. Gilbert Ryle

V že imenovanem delu že imenovani Ryle govori o "descarteskem mitu". Trdi, da je Descartes zagovarjal dualizem duše in telesa in da je teorija, ki bi naj prihajala od sholastikov in teologov reforme, postala nekako "uradna", obenem pa tudi "ljudski dualizem". Po Ryleu ta teorija pomeni, da je v vsakem človeku dvojna bitnost, tvarna in umska. S tem povezave med zasebnim in javnim življenjem postanejo skrivnostne. Ker je telo razsežno, je podvrženo mehaničnim zakonom in ga je mogoče opazovati. Duša pa ni ne razsežna (zajemajoča prostor) ne opazljiva ter je zato neodvisna od mehaničnih zakonov.

Kaže, kot da Ryle sploh ne bi bil bral Descartesa, ker mu očita to, kar Descartes ni učil. Npr., Descartes sicer zagovarja svojski dualizem, ki bi ga mogli imenovati medsebojno-dejaven (interakcionalen), ne pa paralelizma, ki ga je zagovarjal Leibniz. Descartes izrecno taji, da bi bila duša kot "duh v stroju", ker trdi, da duša ni v telesu kot krmar na ladji. Dejansko Ryle samo uporablja navidezno Descartesov nauk, zato da bi mogel zavreči tim. mentalizem, to je nauk, po katerem je umska dejavnost notranja in zasebna ter se ne razodeva v (zunanjem) vedenju.

Za G. Rylea je filozofija poskus nadomestiti običajne neprikladne kategorije z disciplinirano kategorizacijo, kar je posledica njegove pripadnosti analitični filozofiji kot jezikoslovni filozofiji. Ryle sodi, da je kategorialno zmotno, če govorimo o duši kot različni od telesa, obenem pa trdimo, da ima podobnost z njim. Zdi se kot da bi Ryle trdil, da je Descartes mislil, da je duša neke druge vrste telo, prav tako podvržena (istim) vzrokom in učinkom. Toda kategorialna zmota je v Ryleu, ko misli, da je duša prav tako podstat kot telo. Umski procesi

niso fantasmagorični niti jih ni brez telesa, toda ti umski procesi tudi niso zgolj telesni; po Ryleu so le dispozicije za ravnanje. Če si ogledam npr. modri salon in nato salon "izgubljenih korakov", nato knjižnico, zbornici, arhiv itd., ne morem potem trditi, da nisem videl Državnega kongresa. V tem je Ryleova kategorialna pomota: pred njim je šla vojaška parada ene brigade, - četa za četo, polk za polkom -, a Ryle ni videl brigade!

Vendar iz vsega tega Ryle zaključi, da se je nekdanje nasprotje med dušo in telesom razblinilo. Prav tako, da ni mogoče ne idealizem, ki zoži tvorni svet na umska dogajanja in stanja, niti materializem, ki omeji umska dogajanja na fizična dogajanja in stanja.

Ryle trdi, da izraz "moj duh" ne pomeni nič, ker se ne nanaša na noben organ, ki bi ga smeli imenovati "duh". Kvečjemu bi smeli govoriti o "osebi". A če uporabljam izraz "moj duh" (za "my mind" ali "mi mente"), to pomeni samo, da sem sposoben in pripravljen nekaj določenega storiti, ne pa kako pripravo (ali aparat), s katero bi to storil. Potemtakem v tem pomenu duh ni podstat, ampak samo umska dogajanja, - kar je do neke mere pravilno. (Spomnimo se na to, kar smo rekli, da Slovenci nimamo izraza za "mens", ker zaznavamo mišljenje kot nekaj dejavnega. S tem seveda ne izključujemo duha kot dušo!)

Toda Ryle vse te umske procese opira na ravnanje, kljub temu da jih deli v vedeti-nekaj in vedeti-kako (knowing that, knowing how). Pri tem daje prednost drugim, tako da celo govori o "intelektualistični legendi", ki sodi, da je teoretsko znanje višje od praktičnega. Zato, pravi, ko o nekom rečemo, da je pameten, zvit ali neumen, se dejansko ne nanašamo na njegov um, temveč na njegovo sposobnost ali nesposobnost, da nekaj stori. Zadnji namen Rylea je odstraniti, iztrebiti "duhovni svet". Zanj ne obstojijo "zasebni dogodki", ker bi bili ti svojski fantazmu v stroju, kar je nesprejemljivo. Zaradi tega tudi nihče nima dostopa do svojih umskih dogajanj. Nasledek tega je, da Ryle obsoja notranji uvid (introspekcijo). Zanj ne more biti notranje zaznave nečesa, ki bi bila druga od čutne zaznave, in to samo zato, ker ne bi bilo nobenih notranjih dogodkov, ki bi jih mogla imeti za svoj predmet. Toda v tem vidimo novo protislovje: Ryle namesto introspekcije zagovarja retrospekcijo ali spomin; toda tudi spomin zahteva obstoj notranjih umskih dogajanj!

Vse to kaže na to, da se je Ryle krepko nagibal k **behaviorizmu**. Spomnimo se na to, da je ustanovitelj te šole **John Watson** ("Psychology as the behaviourist views it", 1913) zagovarjal, da se psihološki podatki smejo nanašati samo na ravnanje, ki je javno opazljivo, in da je zanikal notranji uvid za obstoj "umskega življenja" brez zveze z zunanjim vedenjem.

Opombe k Ryleovemu nauku: 1. Ryleu ni mar znanstvena psihologija, ki jo nekako prezira. Smo torej pred "filozofom", ki gradi svoj nauk na razčlembi vsakdanje govorice, ne upoštevata pa znanstvene psihologije. 2. S tem, da taji notranja dogajanja, si nehote onemogočuje razlago zunanjega vedenja, ker (v skladu s sedanjo kognitivno psihologijo) zunanje vedenje zahteva razlago v skladu z notranjimi dogajanji, ki jo povzročijo, najsibo ta razlaga psihološka ali nevrološka. 3. Ne razloži naravo umskih dogajanj kot pripravljenost za ravnanje. 4. Ryleova dilema je dualizem ali antimentalizem. Toda moremo zavračati antimentalizem, ne da bi postali Descartesovi dualisti. In prav tako lahko zagovarjamo tim. "mentalizem", ne da bi bili obvezani, da postanemo s tem spiritualisti, ker pod znanstvenim vidikom moremo preučevati vse notranje procese v celoti kot (zgolj) možganska dogajanja.

Delno smo s predstavitvijo in oceno Rylea že mogli videti in zavreči konduktivizem ali behaviorizem.

2. Wittgensteinov mentalizem in antimentalizem

Gre za enega izmed najbolj izvirnih filozofov našega stoletja, ki se je ukvarjal z metafiziko, etiko, logiko, matematiko, jezikom in dušeslovjem. Njegova umska poštenost je bila vzrok za neprestani razvoj njegovega mišljenja, tako da moremo govoriti o prvem in drugem Wittgensteinu. Seveda je ta razvoj večkrat vodil tudi v nejasnost ali protislovje. Tak primer je tudi njegovo pojmovanje uma in umskih pojavov.

Bil je blizu konduktivistične psihologije, ki se je osredotočila v razčlemba vedenja, bodisi jezikoslovnega ali ne, v kolikor je to javno in objektivno. Pa vendar ni hotel iztrebiti "umskega življenja", kar je splošno med behavioristi. Tega umskega življenja ni istil z možganskimi procesi. Zmerom je to življenje pri Wittgensteinu ostalo nekako v megli, obenem pa kot da bi ga bilo nemogoče iztrebiti.

3. Mentalizem in ljudska psihologija

Ljudje na splošno predpostavljajo, da so umska dogajanja notranja in zasebna, predvsem pa dejstvo, da obstajajo. Nekateri imenujejo to vrsto psihologije kar **psihologijo zdravega čuta**.

Gre za skupek védenja o umskih dogajanjih samih v sebi in o njihovih odnosih do zunanjega védenja. To poznanje prihaja iz našega osebnega izkustva, predvsem pa ga dobivamo po izročilu naših prednikov in okolja. Daje nam neke vrste pojmovni okvir, v katerem se gibamo; ta okvir so predvsem posplošenja, s katerimi razlagamo določena stanja v sebi in drugih. Med ta posplošenja vključujemo verjetje, verovanje, želje, strah ipd. Ne gre za stroge zakone, temveč za pripravne mehanizme, ki nam nudijo razlago in napovedi v preprostih in vsakdanjih primerih, čeprav vemo, da se večkrat motijo. Primerjati moremo to ljudsko psihologijo z ljudsko fiziko ali naravno logiko. Ni treba biti logik, da smem trditi npr.: če se preveč posvečam kozarcu vina, se bom napil. Ni treba biti fizik, da vem, da "ne morem z glavo skozi zid".

Ker kognitivna in ljudska psihologija soglašata v tem, da sprejemata umska dogajanja, je razumljivo, da nekateri kognitivni psihologi zagovarjajo ljudsko psihologijo. Omenimo samo **Jerry Fodorja** (*Psychosemantics*, 1987). Zanj je ta psihologija važna iz več razlogov: je onstran razumskega razpravljanja; je nenadomestljiva, ker nimamo drugih izrazov, s katerimi bi mogli nadomestiti izrajze te psihologije; je psihologija tim. "povednih drž" (*actitudo propositionalis*), ker predpostavljamo, da, kadar kdo v nekaj veruje ali nekaj želi doseči, navadno skuša ravnati v skladu s tem verovanjam ali željo.

Seveda se nekateri upirajo sprejetju ljudske psihologije. Tako **Stephen Stich** (*From Folk Psychology to Cognitive Science*, 1983). Še bolj pa **Paul Churchland** (*Eliminative Materialism and Propositional Attitudes*, 1981), za katerega je sicer ljudska psihologija teorija, a zmotna. Zato hoče nadomestiti to "zmoto" z zadostno nevroznanostjo.

Toda ljudska psihologija ima pomen zaradi posplošenj. Njen pojmovni okvir je nenadomestljiv na skoro vseh področjih znanstvene psihologije. Njen "mentalistični" nazor soglaša z današnjimi strujami v kognitivni psihologiji.

Verjetno jo bo treba prečistiti, tako da bo presešla tim. ljudski descarteski dualizem. Toda skrajna sovražnost Churchlanda

nasproti ljudski psihologiji verjetno prihaja iz njegovega strogo materialističnega gledanja, ki napada vsakršen dualizem, tudi filozofski.

Najbolj važen razlog proti "iztrebitvi" ljudske psihologije je predložil Hilary Putnam (Reductionism and the Nature of Psychology, 1973). Putnam trdi, da je nauk o "Zedinjeni znanosti" zmoten. Po tem nauku, (ki je bil osnovna trditev neopozitivizma), je mogoče zakone "nižjih ravni", kot psihologije in sociologije, omejiti (reducirati) na zakone znanosti višjih ravni, kot biologijo, kemijo in končno fiziko prvinskih delcev (šp.: partículas elementales). Toda razlag ljudske psihologije tudi ni mogoče reducirati na nevrobiološko izrazje in razlago. Tudi če bi bilo mogoče odvojno-sklepno preiti od nevroloških pojavov na psihološke, nikoli ne bo mogoče psiholoških pojavov razložiti nevrološko.

4. Materializem in funkcionalizem

Medtem ko behaviorizem trdi, da so psihološki pojavi omejeni na zunanje ravnanje in zato nima smisla govoriti o umu (duhu) kot nekaj drugega od ravnanja, je za vzročno teorijo o umu na splošno treba reči, da trdi: um je vzrok ravnanja in zato različen od njega; a umska dogajanja nimajo zmerom nujno za posledico zunanje ravnanje.

V tej struji moremo razlikovati dvoja pomembnih stališč: prva je materialistična teorija duha ali teorija o istosti duha in možganov; druga pa je funkcionalizem, z različnimi odenki. Na kratko bi jih mogli opisati takole: Za teorijo o istosti duha in možganov so notranja umska dogajanja vzrok za zunanje ravnanje in so isto kot možganski procesi. Tudi za funkcionaliste so notranja umska dogajanja vzrok zunanjega ravnanja, toda ni jih mogoče istiti z možgani, ker bi lahko njih ud (organ) bil kak drug.

4. 1. Med zastopniki materialistične teorije sta najbolj poznana Avstralijanca David Armstrong (A Materialist Theory of the Mind, 1968) in David Lewis (Psychophysical and Theoretical Identifications, 1972). Med funkcionalisti predvsem že omenjeni Hilary Putnam (Psychological Predicates, 1967, nato predelano pod naslovom The Nature of Mental Status), ki pa je kasneje spremenil delno svoje mnenje in danes zagovarja tim. socio-funkcionalizem (sociologija določa psihologijo).

Nekaj podobnega se je zgodilo tudi že omenjemu **Jerry Fodorju** (*Psychological Explanation*, 1968), ki se je bolj približal kognitivistom .

Kar zadeva sodbe o materialistični teoriji, je treba reči, da je nedvomno za mnoge privlačna, ker je njena razlaga tako preprosta. Na mnoge vpliva tudi dejstvo, da istenje duha z možgani izgleda nekaj naprednega, medtem ko jim razlikovanje smrdi por "zastarani" filozofiji in veri. Toda bolj resen je drug razlog: materialisti obljublajo, da bodo iztrebili mentalistično izrazje in ga zamenjali z možganskim. Če bi to dosegli, bi to pomenilo konec psihologije kot znanosti, ker bi se psihologija sprevrgla v nevrofiziologijo. Toda vse kaže, da je **taka redukcija nemogoča**. 1. Že smo rekli, da ne bo mogoče razložiti psiholoških pojavov z nevrološkim izrazjem. Glavni razlog je v tem, da ni mogoče tim. mentalistično govorico (izrazi kot verjetje, verovanje, želja, občutki, čutenje, čustvo, zaznava, dožemanje, spomin, notranji uvid - introspekcija, inferenca) prevesti in omejiti na nevrološko izrazje (nevron-živčnik, sinapsis-povezava, živčni oddajnik - neurotransmisor, dovodno in odvodno tkivo - fibra efferens/deferens itd.) 2. Tudi ni mogoče trditi, da bi bilo zmerom možno istiti umska stanja z vzročnimi dejavniki (faktorji) zunanjega ravnanja. 3. Prav tako tudi ni zmerom res, da so nevrnska stanja ista kot vzročni dejavniki ravnanja; npr., v delu možganske skorje, ki je odgovorna za gibanje jezika, moremo zaznati nevrološke procese, ki so potrebni za delavnost jezika pri grizenju, a ta dejavnost požiralnega sestava ne zanima psihologa. 4. Morda najmočnejši dokaz proti materialistični teoriji pa je obstoj računalnikov s tim. umetnim umom. Ti stroji delajo to, kar v ljudeh imenujemo umske procese, toda v teh strojih ni nevroloških procesov, samo zato, ker ne obstoje iz živčnih stanic (živčnikov, nevronov). 5. Ljudje imamo taka umska delovanja, ki jih ni mogoče razložiti z zgolj fizično-kemijskimi izrazi. Zato jih upravičeno smemo imenovati ne-tvarne (ne-fizične) ali celo duhovne. **Prvo tako delovanje je npr. samozavest**, ki pomeni dvojce: a) zavest o naših lastnih umskih procesih, b) zavest o nas samih kot osebkih (subjekti) umskih procesov. **Bernard Baars** (*A Cognitive Theory of Consciousness*, 1988) je predložil sistem ERTAS (Extended Reticular-Thalamic Activating System) kot razlago za samozavest. Toda ta podmena morda razloži samozavest v prvem pomenu, nikakor pa ne v drugem. - **Drugo** je izključno človeška sposobnost, da si

zgradi svoj osebni življenjski načrt. - Tretji je človeška svoboda. Hotenje je nedvomno pomemben del umskega delovanja. Toda ta hotenja so lahko določena (determinirana) ali ne.

To bi nas vodilo v zaključek, da je mogoče deliti umsko delovanje na tri različne kategorije: 1. umsko-možganske (fizične, tvarne); 2. umske in tvarne, a ne možganske (ERTAS) in končno; 3. umske ne-tvarne, ki so verjetno duhovni.

4. 2. Funkcionalizem. Putnam je bil prvi, ki je skušal upravičiti trditev o funkcionalizmu. Spraševal se je, če je bolečina možgansko stanje. Sodil je, da bi mogel posplošiti trditev na vsa druga umska dogajanja, če bi mogel dokazati, da je bolečina umsko stanje. Po eni strani bi bilo značilno, če bi trdili, da so bolečine možganska stanja, ker ne vključuje nobene "raztegnitve uporabe" izraza bolečina; po drugi strani pa ni značilno, ker pomeni raztegnitev izraza. Putnam ne zagovarja nobene izmed teh dveh možnosti. Trdi, da trenutno nihče, - ne jezikoslovec ne modroslovec ne vsakdanji človek -, nima pojma o spremembi značenja, ki bi nastala v primeru da bi jo uporabili v navedenem primeru, kjer se izraza "bolečina" in "možganska stanja" istita. Da bi mogli sprejeti istost, bi moral biti veljaven naslednji izrek: "Bolečina je A", toda v tem izreku A in bolečina nista soznačna (sinonima) v nobenem pomenu.

Tako Putnam trdi, da bolečina ni možgansko stanje (to se pravi, ni fizično-kemijsko stanje možganov niti ne stanje celotnega živčnega sestava), temveč da gre za stanje drugega značaja. Podmena, ki jo predlaga, je, da je bolečina, ali stanje v katerem čutim bolečino, funkcionalno stanje nekega organizma v celoti. Za razjasnitev tega pojma Putnam uporablja pojem probablističnega avtomata. Ta pojem pa predpostavlja pojem tim. Turingovega stroja.⁽⁸⁾ Toda Putnam govori o probablističnem avtomatu, misli na Turingov stroj, toda z razliko, da prehodi med notranjimi stanji stroja morejo odgovarjati najrazličnejšim verjetnostim (probabilitates) in torej niso deterministične. Pojem probablističnega avtomata je v tem, da "ponazarja" organizem z raznolikim ravnanjem. Ker en izkustveni sestav more biti istočasno stvarno ustvarjanje večih probablističnih avtomatov, je Putnam moral v svojo teorijo vnesti ključni opis sistema, ki ga izraža z obrazcem: S je katerikoli resničen izrek, ki nakazuje, da ima S različna stanja $s_1, s_2, s_3, \dots, s_n$, ki imajo medsebojne odnose, ki ima čutne vstope in gibalne izhode, in to po verjetnostih prehoda med stanji, verjetnostih, ki jih vzpostavlja določena razpredelnica stroja.

Če se povrnemo k prvim Putnamovim pojmom, moremo reči: 1. vsi organizmi, ki so sposobni čutiti bolečino, so probabilistični avtomati; 2. vsak organizem, ki more občutiti bolečino, ima primeren tip funkcionalne organizacije; 3. noben organizem, ki je sposoben čutiti bolečino, nima možnosti, da bi to funkcionalno organizacijo razdelil (bolečina je funkcionalno stanje vsega organizma); 4. za vsak funkcionalni organizem obstoji taka podskupina čutnih vhodov, da določeni organizem s to organizacijo čuti bolečino samo tedaj, kadar je nekaj njegovih čutnih vhodov v tej podskupini. Skratka: bolečina je funkcionalno stanje in na splošno so umska delovanja funkcionalna stanja.

Funkcionalizem je splošna teorija, ki jo je sprejelo veliko filozofov, psihologov in znanstvenikov umetnega uma. Za funkcionalizem so umski procesi notranji procesi, ki imajo svojo vlogo pri zunanem ravnanju, in ki opravljajo posredilno vlogo med čutnimi vhodi in gibalnimi izhodi, in katere je treba opredeliti neodvisno od njihove podlage.

Toda funkcionalisti nahajajo zapreko v tim. "qualia". Za funkcionalista je enotno psihološko stanje istovetno s funkcionalnim stanjem. Če npr. imam izkustvo modrega, bi to moralo biti istovetno s funkcionalnim stanjem. A ni zmerom tako, ker imam lahko izkustvo rdečega, ki pa opravlja tisto, kar gre funkcionalno modremu. V tem primeru se torej psihološko stanje ne istoveti s funkcionalnim stanjem. To je problem "qualia", ali kakovostnih značilnosti občutkov. Putnam je skušal na to odgovoriti leta 1981 (Reason, Truth and History). Pravi, da je mogoče, da bi netelesni duh predložil svoj program, možgani svojega in stroj svojega, toda funkcionalna organizacija vseh treh bi bila točno enaka, čeprav bi bila njihova snov ali podstat popolnoma drugačna. Razlog za to bi bil v tem, ker se psihološko stanje istoveti in opredeljuje s funkcionalnim stanjem. Če bi bilo res mogoče stanje, v katerem bi nastal problem "qualia", potem moremo najti razlago za to v tem, da je značilna kakovost nekega občutka njena fizična materializacija, torej ne funkcija. V takem primeru torej Putnam popušča in priznava, da v tem primeru gre za istost um-žgani.

Že smo omenili, da je kasneje Putnam spremenil svoje stališče v tem, da priznava pomembnost okolja (Representation and Reality, 1988): ne bi mogli označiti umskega dogajanja, ne da

bi upoštevali okolje, tako družbeno kot ne-človeško. Toda s tem se je Putnam v veliki meri odpovedal funkcionalizmu.

5. Nove podmene o razmerju um (duh) - možgani

Ponavljam, da tu opisujem samo znanstvene podmene. To pomeni, da je treba upoštevati še filozofski in tudi teološki pristop, s katerima nekatere podmene imajo več skupnega. Menim, da to precej velja za to, kar sledi.

Ponavljam, da na splošno danes obstoji neke vrste soglasje med znanstveniki o razmerju možgani-telo. Če pri tem gre za neke vrste dvojnost (dualizem), potem je ta v tem, da imamo po eni strani možgane oz. ves osrednji živčni sestav in po drugi um(duh). Pri prvem gre za središče, ki sprejema dražljaje iz okolja, jih predelava v skladu s pridobljenim izkustvom in določenimi sestavi, nato pa daje primerne odgovore. Pri drugem gre za procese sprejemanja informacij, za njih predelavanje in za izvedbo odgovora ali ne. V tem je problem uma(duha)-možganov, ker se razpravlja, ali se umski procesi (tako kot jih preučuje kognitivna psihologija ali umetni um) morejo istovetiti z možganskimi procesi (tako kot jih preučuje nevroznanost) ali ne, in končno, kakšni so odnosi med njimi, če niso istovetni. Včasih to imenujejo "Penfieldov problem", ker je bil Wilder Penfield (1891-1976) eden izmed prvih nevrokirurgov, ki se je posvečal preučevanju tega problema (predvsem v "The Mystery of the Mind, 1975).

Že smo si ogledali na hitro nekatere razlage, ki nas pa ne morejo zadovoljiti. Oglejmo si nekatere druge, ki so do neke mere dualistične, zakaj če ne bi dopuščali nobene razlike med umom in možgani, dejansko ne bi bilo nobenega problema.

5. 1. John Searle in emergentizem.

V svojem delu "Minds, Brains and Science" (1984), vzpostavlja Searle osnovno trditev, da um in telo medsebojno delujeta (sta interaktivna), čeprav nista dve različni stvari, ker da so umski pojavi samo značilnosti možganov. Searle sodi, da s tem hkrati zatruje tako fizikalizem kot mentalizem, ker umski procesi niso neodvisni od fizičnih (to se pravi, možganskih) in ker umskih procesov ni mogoče reducirati na možganske. Ta nauk nekateri imenujejo emergentizem, ker so zanj umski procesi pojavi ali lastnosti, ki prihajajo iz možganskih pro-

cesov. Searle sprejema to poimenovanje (*Minds and Brains Without Programs*, 1987), toda ne, če bi pomenilo, da bi izviral iz kakšnega netvarnega procesa skrivnostnega značaja. In vendar Searle sam pravi, da so štirje pojavi, ki jih je težko vskladiti z materialističnim nazorom. Gre za zavest, intencionalnost (skoro vsi umski procesi so naperjeni nekam), subjektivnost umskih stanj in umsko vzročnost (naše misli in čustva povzročajo v tvarnem svetu vidne posledice). Searle vztraja na tem stališču tudi v svojem zadnjem delu (*The Rediscovery of the Mind*, 1992), kjer se posebno ukvarja z zavestjo. Trdi, da je zavest nekaj, ki prihaja iz določenih nevronske sestave, nekako tako kot trdota ali tekočina nečesa sta nasledek molekulskega sistema. Zaradi tega ostro zavrača tako materializem kot dualizem.

Sprejemljivo je pri Searleu to, da ne zapade v redukcionizem, s čimer priznava psihologiji, da je znanost, čeravno v tesni zvezi z nevroznanostjo. Toda ker so zanj umski procesi odvisni samo od možganskih procesov, taji možnost umetnega uma in zahaja v biologizem, s katerim izključuje možnost, da bi umska dogajanja imela kakšno drugo stvarno osnovo kot nevronske mreže.

5. 2. John Eccles in meddejavni (interaktivni) dualizem

Je Avstralec (rojen 1903) in Nobelov nagrajenec za medicino leta 1963. Njegova glavna trditev je, da je samozavestni um različen od možganov, katerega naloga je višja razlaga in nadzorovanje nevronskega procesov in to zaradi medsebojne dejavnosti duha in možganov.

Sprva je sicer sledil nevrologu Sherringtonu in je zagovarjal obstoj nekega posebnega področja v možganih, ki bi bil zveza z zavestjo (*The Neurophysiological Basis of Mind: The Principles of Neurophysiology*, 1953). Toda potem, ko je zvedel za raziskovanja Roger Sperryja o ločitvi "žuljave mreže", ki povezuje oba možganska dela, in potem, ko je Karl Popper predstavil svojo podmeno o treh svetovih, je Eccles razvil svojo dualistično teorijo (*Cerebral Activity and Consciousness*, 1974), predvsem skupaj s Popperjem (*The Self and its Brain*, 1977)⁽⁹⁾. Eccles je sprejel Popperjevo podmeno in dodal, da ima Svet 2 tri glavne sestavine: zunanje čute (zaznave, ki jih povzročajo podatki čutnih udov); notranji čut, (ki vsebuje mišljenje, spomine, namene, predstave, občutke in čustva); jaz, ki je v

jedru Sveta 2, in je temelj istovetnosti in osebnega preobstoja (kontinuitete). Nobeden od teh treh ni kot tak v Svetu 1, a možgani so v Svetu 1. (Druga Ecclesova dela, v katerih zagovarja ta dualizem: *The Human Psyche*, 1980; *Gehirn und Geist*, 1980 (s sodelovanjem švicarskega biologa Hansa Zeierja; *Evolution of the Brain: Creation of the Self*, 1989.) Za svoje trditve se Eccles opira na več biologov in nevrologov, dejansko pa je osnova njegovega nauka v tem, da imamo dve možganski polobli in da sta ti dve različni zaradi različnega delovanja in opravkov (funkcij). Na podlagi nadaljnjih raziskovanj Roger Sperryja je Eccles trdil, da se samozavestni um povezuje z levo možgansko poloblo, ne pa z desno, ali kvečjemu včasih in v majhni meri. Torej bi zavestna človeška izkustva nastajala samo v zvezi nevronskim delovanjem leve ali "prevladujoče" (dominantne) možganske poloble.

Na tej podlagi Eccles vzpostavlja svojo podmeno o meddejavnem (skrajnem ali radikalnem) dualizmu, po katerem sta um(duh) in možgani dve različni bitnosti, čeprav je med obema interaktivnost. Eccles je s Zeierjem vzpostavil 6 načel, npr., prvo, da so izkustva samozavestnega uma v odnosu do nevronskih procesov, ki se dogajajo v asociativnih področjih možganske skorje. S temi načeli potem Eccles izpopolni svojo teorijo. Samozavestni um se dejavno posveča "branju" obvestil, ki prihajajo iz številnih središč z najvišjo ravni (nivojem) možganske dejavnosti, to se pravi, iz zaznavno-pojmovno povezalnih (asociativnih) področij leve možganske poloble. Samozavestni um izbira izmed teh obvestil glede na to, kam je usmerjena njena pozornost, in potem vse poveže v enoto (ali celoto). Po drugi strani pa ta samozavestni um deluje na ta živčna središča in s tem spreminja dinamična prostorno-časovna merila nevronskih procesov. Skratka, samozavestni um izvaja višjo nalogo (funkcijo) razlage in nadzorstva teh nevronskih procesov. Važno je to, da je enota zavestnega izkustva dosežek duha in ne nevronskega omrežja asociativne možganske skorje.

Mnogim ni lahko sprejeti trditve, da bi dejavnost samozavestnega duha, (ki je za Ecclesa bitnost, ki obstaja sama zase, neodvisno od tvarnega sveta), vplivala na nevronske procese. A Eccles se sklicuje na preizkuse **B. Libeta** (*Electrical stimulation of cortex in human subjects, and conscious sensory aspects*, 1973) in **H.H.Kornhuberja** (*Cerebral cortex, cerebellum*

and basal ganglia: An introduction to their motor functions, 1974).

Tudi R. Sperry ni pristal na Ecclesovo dualistično razlago njegovih izsledkov (Mind-Brain Interaction: mentalism, yes; dualism, no. 1980). Toda preizkusi B. Libeta o nevronskega časa, (ki bi bil navidezno drugačen od stvarnega časa) in Kornhuberja so močan dokaz za obstoj ne-tvarnega dejavnika v zavestnih zaznavah in v svobodnem delovanju. Morda je eden izmed najmočnejših dokazov proti Ecclesu to, da se opira na zmotno Popperjevo teorijo o treh svetovih, ker vključuje "petitio principii" s tem, da vnaša možgane v Svet 1, (čemur ni mogoče nasprotovati), duha pa v Svet 2. Toda kar mu najbolj očitajo, je to, da dualizem možgani-um hoče spremeniti v dualizem možgani-psyche, in da je psyche duša, ustvarjena po Bogu. S tem bi se umska dogajanja spremenila v duhovna. Nekateri na tej podlagi zaključujejo, da bi potemtakem tudi živali imele dušo oz. duha, ker da je popolnoma razvidno, da živali imajo možganske procese. Eccles je na to že vnaprej odgovoril, da se Svet 2 deli na dva: svet sesalcev, ki ima notranji in zunanji čut ne pa duše, in človeški svet. Drugi mu očitajo, da ne razloži strojni ali umetni um, ker umski procesi, ki jih imajo nekateri stroji, nimajo nobene interaktivnosti z možganskimi procesi.

V to smer smemo prišteti več znanstvenikov, med njimi npr. genetika Jérôme Lejeune-a, katerega sem omenil v delu "Iskanje npravne ravnovesja".⁽¹⁰⁾

5. 3. Pascual F. Martínez-Freire in zmerni dualizem (La nueva filosofía de la mente, Edit. Gedisa, Barcelona, 1995).

Zagovarja obstoj treh splošnih kategorij v umskih procesih: umsko-možganski (in torej tvaren, skupen ljudem in živalim, posebno vretenčarjem); umsko-tvarni (četudi ne možganski), ki jih imajo nekateri stroji; umski netvarni (verjetno duhovni), ki so izključno človeški. Za prvi dve kategoriji, pravi, je potrebna razlaga emergentizma. Toda njegov emergentizem predpostavlja "razlahljani" dualizem, ker ni mogoče umskih procesov obeh kategorij omejiti na njihove stvarne opore. Kar zadeva umske netvarne procese, je mogoče zagovarjati bolj strogi dualizem zato, ker se ti umski procesi pojavljajo tako, da povzročajo netvarne učinke, ki so neodvisni od nevronskega procesa, če ravno jih uporabljajo.⁽¹¹⁾

6. HOLIZEM

Že sem omenil, kakšen pomen dajeta temu izrazu tako Peruš kot prof. Dr. Košir. Mislim, da se ne motim, če menim, da je zanju izraz (skoro) soznačen izrazoma "globalizacija" ali "zaokroženje". Toda na splošno holizem danes ne pomeni samo tega. Ima mnogotere pomene, kljub temu, da ga je težko najti v kakšnem slovarju.

Tudi je res, da ga večina ne umeva v ozkem ali omalovaževalnem (pejorativnem) pomenu, kot da bi šlo za navadno zakrivanje grobega materializma. Vendar se ne morem popolnoma znebiti sumnje, da Peruš ni tako "nedolžen" v svojem spisu, in da je z mnogimi zamenjal neresni in zapuščeni izraz "znanstveni materializem" z lepo zvenečim izrazom "holizem". Dejansko preveč poudarja enotnost vsega - se razume, da stvarnega! - , tako da ga ni mogoče označiti drugače kot monista. Sicer izgleda kot da Peruš dopušča neke vrste panteizem, a dejansko to zadeve in težave ne spremeni. V Dodatku C, "Slovar strokovnih pojmov", pod geslom "Panteizem" Peruš opredeli tega kot: "Bog je narava (Sorodno: Panenteizem - Bog še širši)". Resda se od fizika ne more zahtevati filozofske natančnosti, toda panenteizem ni niti soroden panteizmu niti ne pomeni "Bog še širši". Tega zadnjega izreka po pravici povedano ne razumem, a gotovo ne pomeni tega, kar na splošno umevajo pod panenteizmom. Paenteizem je dualističen (Bog je v stvarstvu), ne panteistični monizem (Bog je stvarstvo oz. stvarstvo je bog), in kadar (znanstveno ali modroslovno) gleda vesolje v samem sebi, je (navidezno) bliže monizmu kot dualizmu, predvsem če ga umeva v skladu s hebrejsko-katoliškim izročilom in ne nazadnje z aristotelsko-tomističnim naukom o hilemorfizmu. Tudi če v tem zadnjem gre le za podmeno, ki jo mnogi osporavajo, je nedvomno bliže znanosti kakor psihofizični paralelizem, ki ga Peruš prideva Descartesu in s katerim kaže, da se strinja.

Epistemološko ima holizem vsaj dvoje pomenov:

1. Pomen (ali značenje) besed v neki govorici je posledica celotnega razpravljanja (diskurza), ki ga obravnavamo. Holisti pravijo, da je tudi najbolj izkustvena beseda naše vsakdanje govornice opredeljena in označena po njenih odnosih do drugih besed in govorov določenega jezikovnega sestava. To smer je nakazal že **de Saussure**.

2. Kadar vzpostavimo kako znanstveno trditev, hkrati to storimo tudi z mnogimi drugimi trditvami: z logičnimi zakoni, z izkustvenimi posamičnimi izreki in s teoretskimi podmenami, ki jih sočasno uporabljamo. To pomeni, da ni mogoče npr. postaviti Newtonove ali Darwinove teorije samo zase. To smer je zastopal **Quine**.

S tim. hipotetično-deduktivno metodo, ki je danes glavno orodje tim. izkustvenih, (ali dejstvenih ali še boljše opisnih) znanosti, je mogoče, da določeno teorijo ovržemo. Katera je v takem primeru "kriva" teorija (v smislu: obsodbe vredna)? Navadno jih je več. To lahko vzamemo za priliko (analogijo) tega, kar obravnamo. V tem primeru je "krivih" še več in jih moramo iskati med vsemi našimi opazovanji in našimi logičnimi in teoretskimi predpostavkami. **Bertrand Russell** je pravilno trdil glede na mnoge "sclujoče" podmene, (teorije, ki hočejo totalizirati, kot npr. Heglova, za katerega je en sam predmet, "Absolutno"), da smo v takem primeru pred "**vesolji kipnikov (pu-dingov)**", pa naj gre za jezikovno, teoretsko ali bitoslovno vesolje. Naša govorica, teorija ali stvarnost imajo tak sestav, da se trese celota, kadar se dotaknemo enega samega delčka. V epistemologiji to pomeni: kadar zamenjamo kako izkustveno ali teoretsko podmeno ali podmeno o logičnih zakonih, se spremeni tudi vse ostalo, ker celota ni več tisto, kar je bila predno smo se je dotaknili.

Epistemološki realizem torej zagovarja, da je pomen teoretskih izrazov odvisen od vse teorije. Toda Carnap se najbrž ni motil, ko je trdil, da je mogoč obstoj izrazov, ki niso notranje odvisni od teorije in se zato ne bi nič spremenilo. Zato ima **Newton-Smith** za nemogoče, da bi se kaj spremenilo v teoriji s tem, da bi kdo najprej rekel o kompasu: "Ta igla se giblje", potem pa "Ta igla se ne giblje". Kaže torej, da je nekaj **brez-pogojnega** (absolutnega) in neodvisnega od našega opisa, kadar samo zamenjamo našo sodbo o preprostih in lahko opazljivih in opisljivih predmetih.

Z drugimi besedami: **Stališče holistov** je bolj "metafizična" trditev kakor znanstvena podmena. Njeni nasledki so nedvomno pretirani in ne odgovarjajo stvarnosti.

S tem ni rečeno, da bi bilo popolnoma zmotno reči, da sprememba v rabi kakih besed ne bi na neki način spremenila ves jezikovni sestav in rabo govorice. Zaenkrat niti ne vemo, s kakšnim preizkusom bi se mogli odločiti ali za holizem ali

za tradicionalno stališče. Toda takoj opazimo, da gre za **dvoje nasprotnih pogledov: strukturalističnega in empiričnega (realističnega)**. Realist priznava, da kljub spremembi v podmenah in govoricah nekaj ostaja stalnega v splošnih podmenah (teorijah) ali verjetjih. Strukturalisti in holisti pa to zanikajo. Zgodovina znanosti in znanstvena praksa nedvomno dajeta prav realistu in s tem dokazujeta, da je holizem pretiran, kadar hoče biti dosledno zvest svoji osnovni in apriorni trditvi.⁽¹²⁾

Seveda bo kdo z vso pravico trdil, da govorim o epistemologiji, ne pa o tem, kar se dogaja v možganih-umu. Toda tudi če bi bilo res, da vsaka sprememba od znotraj ali od zunaj spremeni **vsa dogajanja in vsa stanja** v umu-možganih, bi to **ne bil skrajni holizem** niti v bitnem (ontičnem) niti jezikovnem (lingvističnem) in torej epistemološkem pomenu. Ne v bitnem (ali stvarnem), ker so spremembe samočasne (glede na povezave z živčniki) ali malenkostne (npr. možgani ne rastejo količinsko, čeprav se morda "uničujejo" ali porabljajo nevroni, o čemer pa zdaj nekateri dvomijo). Ne epistemološko, ker medstrokovna obravnava sicer (pravilno) spremeni preučevanje in razlago dogajanj in stanj v živčniških mrežah, s čimer verjetno prihaja do bolj stvarnosti odgovarjajočih razlag (ni samo ene!), ne more pa trditi, da se s tem spremeni vse naše gledanje na stvarnost in še manj stvarnost sama.

Kljub tem trditvam mislim, da **zmerni holizem** ni le **koristen**, ampak pravzaprav **nujen in edini resni pristop** do preučevanja kakršnekoli zadeve, tembolj tako zamotane kot so možganske mreže po eni strani, dogajanja v njih po drugi in s tem vprašanje o istosti ali drugosti, - ne le drugačnosti! -, uma(duha) pa možganov.

Toda je nekaj, česar dozdam **holističen pristop** v smislu medstrokovnega preučevanja še ni rešil in ne vemo, če bo to kdaj mogoče. Gre za vprašanje: Kako različni strokovnjaki pridejo do soglasja?

Eden izmed možnih načinov bi bil neke vrste **sinkretizem**, kar bi koncem koncev pomenilo popolno zamešavanje vseh znanosti in vsega (s)poznanege.

Drugi bi bil **eklektizem**, izbira najboljšega. Toda kdo bo o tem odločal? Morda kak tako zaokroženi pristop kot ga zagovarja Peruš, ki sicer predmetno opisuje to, kar danes znanstveniki vedo o zadevi, ki jo obravnava, a ne izključuje, temveč celo kar preveč poudarja subjektivni doprinos na osnovi svojih

osebnih izkustev. Ko pravim, da predmetno opisuje to, kar danes znanstveniki vedo o zadevi, je to seveda treba vzeti "cum grano salis"; rekel bi, ne preveč zares, ker je Peruševa izbira kljub najboljši dobri volji nedvomno osebna in torej nezadostna.

— — —

Potem, ko sem prebral Peruševu knjigo, sem bil do neke mere veselo presenečen. Zaradi novosti v slovenščini. Zaradi obširnosti, ker se ni ustrašil niti nekaterih iz več razlogov zelo kočljivih tem. Zaradi resne volje do celosti in "zaokroženosti", kljub neizogibnim pomanjkljivostim, ki so po eni strani izpustitev drugih stališč, po drugi pa malo pretirano iskanje "enote", kljub temu, da sam priznava, koliko je še v delu "lukenj" ali nasprotij.

Prav to iskanje celote, rekel bi stvarnosti, ga je morda obvezalo na to, da je obravnaval zadeve, ki so bile dozdej večkrat pri naših ideološko vdinjenih ali pogojenih znanstvenikih "tabu". Škoda, da jim je dal tako "preprosto" in nezadostno razlago. Kakor je tudi škoda, da se ni malo bolj potrudil za iskanje slovenskega izrazja, čeprav bi bil moral za to prositi pomoči jezikoslovcev, - če ti seveda še imajo zanimanje za rast slovenščine -, ali pa znanstvenikov različnih strok, ki jih zadeva, - če seveda tudi ti niso izgubili čuta za to, da bi videli, kako strahotno je brati nekatera dela v "novi slovenščini".

Haedo, 19. marca 1996.

OPOMBE:

1. "The Concept of Mind", Oxford, 1949. Španski prevod arg. analitičnega filozofa E. Rabossi, "El Concepto de lo Mental", Bs.As., Paidós, 1967.
2. Gordon W. Allport, "Pattern and growth in personality", Holt, Rinehart and Winston Inc., New York, 1963. Šp. prevod (Ismael Antich) "La Personalidad. - Su configuración y desarrollo", Edit. Herder, Barcelona, 1966.
3. Govorimo o Arnheimovih izomorfičnih ravneh (nivojih)
4. Gl. npr. W. Köhler, Gestalt psychology, Liveright, New York, 1929, 234-268 in K. Koffka, Principles of Gestalt psychology, Harcourt, Brace, New York, 1929, pgl 8.

5. V slovenščini navadno govorijo o nevronih, torej v moškem spolu. Ker so nevroni živčne stanice (celice), se mi zdi, da bi jih smeli imenovati živčniki oz. živčnice, če bi hoteli nakazati na to, da gre za celice.
6. Gl. npr. "The Physiology Coloring Book". Ali: "AMA Encyclopedia of Medicine". How things work: The Brain. Tudi: "La Nación", Bs.As., 17/1/1996, 6, 4.
7. "La Nación", Bs.As., 21/4/1996, 6,8.
8. Alan Turing je leta 1936 objavil članek pod naslovom "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", v katerem je na splošno opisal kakršenkoli računalnik. Ta stroj obstoji iz tehle prvin: 1. Priprava (dispozitiv) za preizkus traku, ki bi naj bil po možnosti neskončen; 2. trak je razdeljen na kvadrate, ki morejo ali ne imeti napisano kakšno simbolično znamenje-znak; 3. vsak kvadrat traku se preizkuša posamič. Po drugi strani je delovanje (operacija) stroja omejeno na 4: vtisniti simbol na trak, (kar pomeni, da se izbriše simbol, ki je morda že na traku); zbrisati simbol; premakniti 1 kvadrat (ali okvir) na levo; premakniti ga na desno. Medtem je stroj določen po 4 prvinah: notranje stanje stroja; vsebina kvadrata, ki ga preučuje; delovanje stroja; novo notranje stanje, ki nastane po tem delovanju. Potemtakem ima po Turingu računalnik notranja stanja, ki jih pojmuje kot celotna vsota vseh podatkov, ki so shranjeni v stroju v določenem trenutku. Tak pojem o računalniku seveda da misliti na mentalistično trditev o psiholoških procesih, ker Turing izrecno govori o notranjih stanjih.
9. V članku o Popperju (Meddobje XXIX-1995 št. 1-2 s.11-123) sem na kratko pisal o njegovi podmeni o treh svetovih in jo tudi zavrnil. Na kratko ponavljam: "Svet 1" tvorni svet, "Svet 2" so duševna stanja, "Svet 3" pa je objektivno spoznanje brez spoznavnega subjekta. Popper je to podmeno prvič predstavil na 3. Mednarodnem kongresu Logike, Metodologije in Filozofije znanosti v Amsterdamu leta 1967. Najdemo jo lahko v Kongresnih Zapiskih, potem pa jo je vključil v svoje delo "Objective Knowledge"(1972). Jasno je, da po tem nauku 1. svet vsebuje možgane in vse umetne predmete. To pomeni, da razlikuje dvoje vrst poznanja: subjektivno, ki je stanje uma ali zavesti, in objektivno, ki obstoja iz problemov, podmen, dokazov. Po Popperju obstoji medsebojno delovanje med Svetom 2 in 3, pa tudi med Svetom 1 in 3. Toda to delovanje je tudi med Svetom 1 (ki vključuje možgane) in 2 (kjer gre za duševno-duhovna stanja).
10. Gl. Meddobje, XXIX-1995, št. 3-4 3. 221-252.
11. Za to poglavje sem dobil dosti podatkov po Internetu preko argentinske Mreže državnih vseučilišč.
12. Gl. npr. Klimovsky G., "Las desventuras del conocimiento científico", AZ Editora, Bs.As., 1995².

SOCIALIZEM IN SOCIALNOST!

Socializem: beseda v ustih sociologov, socialnost: geslo in prapor pedagogov. Materialističnemu naziranju družbenega razvoja je osnova in gonilna sila socialistični ustroj, dočim je socialnost motto slehernega idealista. Prepričani materialist bo vneto zatrjeval, da je socializem, čeprav včasih v razvojnih fazah tudi krvav, že po svojem namenu socialen, saj že sam socialistični ustroj, ki naj odpravi prevelika razredna nasprotja, ustvarja vse one objektivne momente, ki morajo biti tudi s subjektivnega vidika socialni. Poudarjam: *morajo* ker materialist objektivni dejanski stan avtoritarno predpostavlja subjektivnemu mišljenju. Obratno bo stremljenje navdušenega idealista v dokazovanju, da je vsaka socialna pobuda v kakršnemkoli družbenem sistemu že pojava socializma in mu bo idealna družba, zgrajena na medsebojnem razumevanju in socialnosti, tudi že socialistična.

Na kakšno osnovo smo postavili oba pojma, kakšno vsebino smo jima opredelili, da smo prišli do gornjih zaključkov? Ne da bi se spuščal na tem mestu v natančnejšo opredelitev socialističnega ustroja, mi tega beseda "socializem" samo opredeljuje kot posebno družbeno obliko z neko medsebojno določeno ureditvijo družbenih elementov. Gre za formo družbe, ne le v nekem statičnem stanju, temveč tudi v razvojnem stadiju, navadno izraženem z izrazom "pot v socializem", ki pa v vsaki fazi predstavlja tudi določeno socialistično tvorbo. Socialistično zato, ker so funkcionalni odnosi grajeni na podružabljenju predvsem ekonomskih, pa tudi političnih in kulturnih interesov. Ne smemo prezreti potemtakem, da ta zgolj *zunanja oblika* ne zastavlja vprašanj: odkod, kako, kam in zakaj? Fanatični socialist-materialist bo ob pomislekih pri izbiri sredstev za doseg družbene socialistične ureditve samo brezbrizno in zaničevalno zamahnil z roko: *Sredstev ne tehtam, presojam samo namen*. Na kratko: Cilj posvečuje sredstva. Družbena tvorba po

njegovem okusu sliči šahovnici, po kateri prestavlja in kombinira kot smatra za edino pravilno in družbi koristno, češ: takšno stanje je nujna posledica ekonomskega razvoja, Upoštevanje mnenja in volje osnovnega družbenega elementa vsakega človeka je dejansko nepotrebno in mu služi le kot formalno, navidezno orožje, ker ga izrečno ne more zanikati. Videz upoštevanja individualnega mnenja ustvari s tem, da daje popolnost *svobodnega izražanja* le onim, ki se in dokler se z njim strinjajo, ostalim pa z grožnjami in tudi z nasiljem onemogoči vsakršno udejstvovanje.

Zapustimo to okolje srednjeveškega avtoritarnega sholasticizma in zagrabimo pri temelju: vzemimo človeka z njegovo prirodno sposobnostjo mišljenja in čutenja ter upoštevajmo ta naravni faktor v razvoju družbe v celoti. To pomeni: ne iznakazimo te naravne sposobnosti z avtoritarnim uveljavljanjem mnenja poedinca ali poedincev, temveč upoštevajmo svobodno mnenje vseh členov družbe, katerim moramo nuditi najboljše možnosti uveljavljanja v okviru celote.

Na tem področju, področju človeškega duha, se srečamo s pojmom "socialnost". Dasi je smisel obeh izrazov pojmovno enak, saj oba označujeta pojav čim tesnejše medsebojne povezave in zavest medsebojne odgovornosti posameznih elementov družbe ljudi napram celotni družbi-skupnosti, dobi z izrazom "socializem" svoje ime že neka več ali manj določena oblika družbenega ustroja, dočim s "socialnostjo" opredeljujemo *splošno zavestno prepričanje o pravilnosti urejevanja medsebojnih družbenih odnosov*. Gre torej za prepričanje, to je: svobodno razvijanje in izražanje mišljenja brez obzira na obstoječi družbeni sistem. V vseh diktatorskih in totalitarnih sistemih ima prepričanje podrejeno vlogo in je lahko tudi popolnoma nasprotno dejanski družbeni ureditvi.

Pojem "socialnost" nas je privedel na polje duševnega udejstvovanja človeka, njegove naravne sposobnosti mišljenja in v zvezi s tem do pravice svobodnega izražanja mišljenja, ki je danes priznana kot eno temeljnih svoboščin človeka. Poudarek na *splošnem zavestnem prepričanju* pomeni, da ne moremo označiti za socialno že mišljenje in ravnanje posameznika, ampak se moramo ozirati na mišljenje širokih družbenih plasti.

Vzemimo položaj sužnjev v sužnjeposestnični dobi. Predpostavimo, da so bili tudi oni sami prepričani o pravilnosti obstoječe družbene opredelitve: obstoja posestnikov sužnjev in sužnjev. Nihče ne bo zanikal, da so kljub pomanjkanju intelekta že s

fiziološkega vidika občutili razna mučenja, pretepanja in prenaporna dela kot breme in krivico, ter zato tudi dobro, človeški zmogljivosti in osnovnim potrebam odgovarjajoče ravnanje kot pravilno. Takšno ravnanje je bilo potemtakem socialno.

Z razvojem mišljenja teh zatiranih sužnjev, posebno v kulturno bolj razvitih deželah, mišljenja, ki je zahtevalo vedno večjo svobodo in je končno obstoječi sistem ožigosalo kot krivičen, je pojem socialnosti dobil drugo obeležje. Prej omenjeno socialno ravnanje lahko imenujemo sedaj le še dobrodelno, dobronamerno s strani posameznega gospodarja sužnjev. Stremljenje po svobodi je dobilo izraz v krvavih uporih in ti so imeli socialno obeležje.

Kmetje fevdalne dobe so se borili za svobodo, osamosvojitve. Dokler je bila fevdalna družbena ureditev ukoreninjena v njihovem mišljenju, je bil cilj njihovih uporov "boj za staro pravdo," boj za že priznane svoboščine. Ta socialna vsebina se je spremenila, ko se je v njihovem mišljenju omajala zavest nujnosti fevdalne družbene ureditve.

Z vedno večjim razvojem civilizacije in kulture se je razvilo tudi vrednotenje človeka. Naj se je v prejšnjih dobah zavest človeškega udejstvovanja javljala še nezavedno v skromnih zahtevah po najosnovnejših življenskih potrebah, je razvoj prinesel socialni boj tudi na področje intelekta.

Delavec moderne družbe zahteva poleg ekonomske sigurnosti, da se tudi ta prizna za njegovo pravico. Zanj, če je sposoben in voljan delati ter smatra obstoječi družbeni red kot krivičen, bodo razne podpore le ponižujoča miloščina, ne pa socialnost. On se bo uprl tudi vsakemu omejevanju svobodnega miselnega razvoja, ki danes ni več zgolj naravna sposobnost človeka, temveč kot takšna tudi priznana med osnovnimi človečanskimi pravicami.

Videli smo, da je pojem razvoja socialnosti nujno povezan z razvojem človeškega mišljenja in predpostavlja možnost njegovega svobodnega izražanja in uveljavljanja v družbenem življenju. Dasi je izražanje mišljenja naravna nujnost, ga je vsaka avtoritarna in totalitarna družbena ureditev zatirala in ga že po svoji naravi vedno zatira.

Danes je ta pravica na kodeksu človekovih pravic. To mu je vtisnilo neizbrisen pečat resnične socialne vsebine, kajti brez tega bi bile vse ostale svoboščine zgolj diktirana suhoparna načela brez one opore, ki jim vliva moč življenja in razvoja.

Socializmu, ki je že po obliki svojega sistema neobhodno povezan z vsakim poeincem celotne družbe, je socialnost nujni atribut. Vsako potvarjanje, pretvarjanje in izmaličevanje pravice svobodnega izražanja mišljenja v obliki, ki jo postavlja deklaracija človečanskih pravic, potvarja, pretvarja in izmaličuje tudi pojem pravega socializma. Socializem kot zunanja forma družbene ureditve zaživi šele takrat, ko črpa svoje življenjske sokove v zavestnem prepričanju in *svobodnem* razvoju človeške miselnosti. Še več. Pridružujem se mnenju, da socializem brez socialnosti niti kot zunanja oblika ni vreden svojega imena, temveč postane zgolj prazna beseda, varljivi videz. Vedno večja nasprotja v takem lažisocializmu vodijo do vedno večje zaostritve in neodhodne totalitarnosti v najbolj grobih oblikah.

KAJ JE Z NAŠO IDEOLOGIJO?

Misli ob robu predavanja dr. Mirka Gogale

Dr. Mirko Gogala je pri SKA dvakrat predaval o ideologiji. Prvo razmišljanje je naslovil Ideologija, politika in vera, označil pa kot "prispevek k boljšemu razumevanju identitete naše ideološke politične emigracije, ki hoče biti krščanska". (Medd. XXVI/1992 3-4. str. 168).

Drugo predavanje je zastavilo ostro vprašanje: Kaj je z našo ideologijo? (glej Medd. XXVIII/1994 1-2 str. 29). Če je bilo prvo razmišljanje bolj splošnega, teoretskega značaja, je bilo drugo žgoče konkretno: skoro neke vrste izpraševanje vesti naši skupnosti - v bistvenih zadržanjih našega občestva.

Pod zaglavjem Kritike je v debato posegel dr. Jože Rant v Meddobju XXIX/95 1-2, str. 155, vendar mu dr. Gogala ni odgovoril. Pač pa je predavatelj osebno odgovarjal na kritike in na vprašanja pri okrogli mizi, ki jo je SKA organizirala lani 16/9 na isto temo. Na omenjenem večeru, ki ga je vodil Jure Vombergar, so bili prebrani referati, ki jih (še)le danes objavljamo. Smatramo pa, da je za razumevanje teh besedil neobhodno potrebno prebrati navedeni Gogalov esej.

V predavanju, ki ga je imel dr. Mirko Gogala pod naslovom "Kaj je z našo ideologijo", je bistvene važnosti, da se vokviri, kaj je pojmoval pod besedami "naša ideologija". Tu ne gre za kakšno splošno ideologijo vse slovenske emigracije v Argentini, niti ne zaobsega celotne politične emigracije, temveč se osredotoči na ideologijo vodilnih oseb ali organizacij na kulturnem, družbenem, političnem, (verskem?) področju. Ta ideologija naj bi imela odločilno vlogo pri usmeritvi in delovanju naših ustanov. Zanimivo bi bilo registrirati, kakšen odstotek članov politične emigracije je več ali manj pod vplivom te ideologije.

Iz konteksta predavanja se zrcali misel, da ta naša ideologija ni bila najbolj uspešna; ni bila zmožna zaobseči čim večje število možnih članov slovenske emigracije. Temeljila je na podlagi kategoričnih (nepreverenih trditev), zato ni imela ne razumevanja kot tudi ne najbolj primerne odgovora na osnovne naravne težnje, potrebe in želje slovenske mladine v Argentini.

Misli o naši emigraciji v tem predavanju so bile s strani predavatelja takrat pred skoraj dvema letoma organizirano, logično, bogato in trdno razvite. Skoraj vsaka misel, poglavje ali točka, ki je bila pozneje objavljena, bi zaslužila okroglo mizo ali predavanje sama zase. Zorni kot se prepleta s pojmi s teološkega, etičnega, sociološkega, zgodovinskega in logičnega vidika. Ravno zaradi tega je tako bogat. Kot je razvidno v njegovem članku, predavatelj izhaja iz misli, da nihče nima vse resnice v zakupu, da je pot do resnice samotna in drzna, da resnica ni ljubljena, nasprotno, včasih je boleča. S tem se strinjam. S svojimi mislimi je predavatelj dr. Gogala hotel in hoče še danes osvetliti in sodelovati pri iskanju resnice. Mislim, da smo danes vsi panelisti istega mnenja.

Dodala pa bi še to, da je praktično nemogoče biti pri tem povsem objektivni, v kolikor je človek nepopoln in s tem pogojeno in omejeno bitje. Kaj hočem s tem povedati: da ima znanstvenik najprej v mislih neko teorijo in potem išče dokaze, da jo potrdi; a jih ne išče kjerkoli, ve že približno, kje jih lahko najde. Pravtako zgodovinar ali analist zgodovine ali družbe ne

išče na slepo: ima že neko pogojenost, neko ideologijo, da ve, kaj hoče poiskati, kaj hoče poudariti. S tem pa že ni več objektivno, ima že neki predznak. Zato si bomo predavatelji in esejisti vedno izbirali tiste svetopisemske citate, tiste filozofe ali po filozofih določene misli, ki bodo potrjevale naše trditve, ideje ali razlage dogodkov.

Kot je že znano, velik del nesoglasja ali debat na kateremkoli področju nastane ne zaradi dejstev samih na sebi, temveč zaradi pomena, ki ga ima določena beseda za tistega, ki jo uporablja. Za določene pojme so bile izbrane različne besede, tako pri predavatelju kot med nami ali pri kritiki dr. Jožeta Ranta. V besedilu na primer izstopajo besede: etnija, narod, država, državljanstvo, emigracija, etnogeneza. Kaj kdo pojmuje pod tem, je lahko velika razlika. To so besede, a važni so pojmi!

Druga stvar: ne dr. Gogala ne tisti, ki sodelujemo na tem večeru, ne obsojamo delovanja naše skupnosti, temveč jo ocenjujemo. Smisel teh razmišljanj je pogled naprej, osvetlitev prihodnosti emigracije, spremeniti, kar je treba spremeniti, in obnoviti oblike, metode ali način našega delovanja, predvsem v naših organizacijah. Marsikatero napako ali pomanjkljivost med nami bi bilo treba pripisati tistemu velikemu smislu, ki ga je imela slovenska skupnost za organizacijo. Organizacije so v bistvu dobre, imajo pa tudi marsikaj negativnega. Dr. Ahčin je že pred leti pisal marsikaj o tem. Ne morem mimo ugotovitve, da smo mnogokrat v naši emigraciji ohranjali organizacije in jih ohranjamo še danes zaradi organizacij samih, ne glede na to, koliko te služijo človeku, kar je njihov prvi namen.

Opombe ali pripombe k eseju naj bi bile sprejete na isti dobronamerni način, kot so bile izrečene, in niso znak očitka ali nehvaležnosti do tistih, ki so se posvetili javnemu delu in prevzemajo še danes vodilna mesta v naših organizacijah in ustanovah. Še zdaleka pa tudi ne razodevajo zatajitve, opustitve ali izdaje določenih važnih vrednot naše skupnosti.

Po drugi strani ne izključujem nezaželene možnosti, da bi kakšna trditev ali sodba teh, ki danes sodelujemo, lahko bila anahronična, to je, da bi si danes razlagali ali osvetljevali v luči sedanjih razmer in situacij dogodke iz prejšnjih obdobj v naši skupnosti in v skupnosti svetovne družbe. Položaj teh situacij se ni naenkrat spremenil, spreminjal se je stalno, in morda je današnje vrednotenje stanja in okoliščin deloma anahronično, ko gledamo nazaj. Osebo pripominjam, da kadarkoli

sem poslušala ali brala razpravljanje v zvezi z našo realnostjo, življenjem v Sloveniji ali med slovensko emigracijo v Argentini, skratka teme, ki se dotikajo področja sociologije, mi je nehote prišla na misel neka anekdota iz srednje šole v zvezi z zgodovino znanosti. Na vprašanje, zakaj v nekaterih državah znanost ni tako napredovala kot v drugih, je nekoč opazovalec, ki sicer ni izključeval drugih možnosti, v bistvu rekel takole: Tam, kjer so ljudje pazljivo opazovali naravo in skušali razbrati njene zakone, je znanost napredovala. Tam, kjer so se pa bali gledati naravo takšno, kot je, in so filozofsko dopovedovali, kakšna bi narava morala biti, ni bilo možnosti napredka na področju znanosti. Po dveh stoletjih, odkar je bilo to rečeno, imam vtis, da v naši skupnosti mnogokrat ponavljamo isto napako, kar nam je bilo v škodo in nam bo še, če bomo šli po tej poti. Konkreten primer: nekdo pri Kulturni akciji predava o filozofiji. V debati nekdo drug ostro napade določeno tezo s teološkega vidika. Drugič: neki predavatelj govori o sociologiji in doživi oster napad s filozofskimi argumenti. Ta zadeva gre še dalje. Izgleda, da je najvažnejši končni argument "naše" ideologije naravno pravo, misleč, da ima ta beseda neko nad-avtoriteto. Mislim, da nimamo mnogokrat najmanjšega pojma o tem, kaj pomenita besedi "naravno pravo".

Po navadi v naši skupnosti mislimo, da vsi govorimo o isti stvari, a ni tako. Zaključek je, da bi morali razlikovati področja in uspeh bi bil zelo pozitiven. Razvoj človeka v družbi (tukaj ne mislim zoološko, temveč sociološko) vzamemo mnogokrat s filozofskega vidika. Človek mora biti tak in tak, emigracija mora biti takšna in takšna, Slovenija mora biti takšna in takšna! Da povem še bolj slikovito: Slovenec se mora poročiti s Slovenko. Ta mora, mora, mora, ki se ponavlja, smo spremenili v etično zahtevo, v etični zakon, v etično kategorijo, kar absolutno ni res. Posledice tega mišljenja so usodne. Medtem pa naša mladina živi v svetu, v katerem je danes najhujša zmeta ravno obratno stališče; ljudje živijo tako, torej je to moralno.

Vsa ta zmeda nastaja, ker ne pomislimo, o čem govorimo. Če opazujemo, kako so nastali narodi, kako se razvija družba in zgodovina, stojimo pred sociološko realnostjo. V nje ozadju je božja volja. Tukaj ni govora o morali. Na primer: odkritje Amerike in vse, kar je sledilo skozi 500 let, je sociološki pojav. Če pa govorimo, kako se mora posameznik vesti po moralnih zakonih, se vključimo na drugo področje, ki je področje etike.

Kaj vse so posamezniki zagrešili v tistih 500 letih, da nadaljujem primer, je pa druga, moralna zadeva. Slovenci v Argentini smo oboje pomešali, vse je eno in isto.

Če že postajamo kritični, bi omenila še drugo napako, ki nam ni omogočila, da bi se približali kolikor je možno resnici in realnosti. Nismo bili pozorni na to, kaj je vsebina, kaj je smisel neke ideje, ampak mnogokrat na njenega avtorja. Vladalo je mnogo, premnogo predsodkov. Konkretni primeri: Kdo je to rekel? Kako zanimivo! - Slišal sem, da je ta in ta napisal... Kakšna neumnost! Predaval bo ta in ta. Ne grem, je kreten! - Boš prišel na predavanje tega in tega? To bo čudovito. - Najbolj boleče in tragično pri vsej tej zadevi je, da razen iz oddaljenosti, ki jo nudi članek, tudi podpisan, ne prihajamo do dialoga v medsebojnem odkrivanju in izmenjavi pogledov in misli v prid te skupnosti. Zakaj? Ker so tisti, ki v ozadju ustvarjajo ali so ustvarjali javno mnenje, premalo pripravljeni na razgovor. Da ne govorim o tistih osebah v naši skupnosti, po večini zelo talentiranih, "odmaknjenih" od vseh organizacij, ki so bili glavni protagonisti javnega mnenja v naši emigraciji. Člani nikjer, a so dajali "pametne" nasvete vsem.

Dodala bi še nekaj opomb. Glede 1. dela sestavka dr. Gogale (Država, naravna ali umetna družba? Pomen države za človeka in narod). Predavatelj negativno ocenjuje članek, ki je bil objavljen v Svobodni Sloveniji, Avtor tega članka trdi, "da so pravice naroda starejše od držav, v katerih živimo. Lahko trdimo, da nismo nikdar živeli na račun teh držav". Strinjam se z dr. Gogalo, da te misli v članku razodevajo nepoznanje zgodovine, razvoja družbe, naše mladine in naše realnosti. Država ni nekaj abstraktnega, državo sestavljamo mi, naša država, naša prihodnost in naša realnost je in bo po vsej verjetnosti tukaj v Argentini. Ni treba, da Argentina za nas nekaj naredi, mi smo del te države. Hvaležna sem - in to povem s tega mesta, da živim v Argentini, ki je nudila imigrantom odprtost in svoboščine kot nikjer na svetu. Za to realistično gledanje, za to, da smo mi danes tukaj, se moramo zahvaliti Argentini, ampak ne neki abstraktni Argentini, temveč tisti, ki jo gradimo vsi tisti, ki živimo na njenem ozemlju. Mislim, da nam je ta dežela dala toliko, da se moramo v prvi vrsti zahvaliti Bogu.

Zakaj je bilo vse to povedano? Lahko bi rekla, ker ne smemo gledati samo na preteklost, ampak tudi na prihodnost. Vživimo

se v našo mladino, ki je bila rojena tukaj v Argentini, razumimo jo. Sprejmimo njih realnost, ki je ta, da imajo slovenske korenine, a niso isto kot naši dedje, niso isto kot naši starši in ne bodo isto kakor mi. Njihove težnje so drugačne. Sodelujmo z njimi pri odkrivanju resnice, skratka spoštujmo jih kot osebe, nudimo jim razumevanje, dialog, naše izkušnje pa nasvet, kadar je potrebno.

Posredujmo naši mladini smisel za svobodo, kreativnost, pluralizem, poustvarjanje: skratka življenje s posebno oznako, ki jo imajo potomci Slovencev, rojeni tukaj v Argentini. Bog nam daj srečo!

STONE RODE

“Zato si iskreno pogledjmo v oči in se prijateljsko pogovorimo”. Tako je zaključil Dr. Gogala svoje predavanje. V tem duhu je torej nocoj primerno začeti.

Ob ponovnem prebiranju predavanja Dr. Gogale sem se znašel v objemu utesnjujočih občutkov. Boleče je segati po preteklosti in hladno presojati o ideologiji, načelih in smernicah, ki so tako tesno povezane z našo preteklostjo. Pogojevale so vsakega posameznika v skupnosti in vplivale še posebno na generacije rojenih v Argentini.

Sprašujem se, če je res mogoče, da bi nocoj storili skupnosti kaj dobrega. Zdrava debata je seveda bogata vaja v pluralnosti. Poslušanje in spoštovanje različnih mnenj sta lahko pričetek nove poti. Besedo “skupnost” nocoj namenoma uporabljam, ker bi rad poudaril, da je ona v svojem bistvu široko občestvo Slovencev v Argentini, združenje raznolikih posameznikov slovenskega porekla, njihovih potomcev in družin in ne le naziv za sistem, preko katerega smo organizirano povezani v enoto. Je torej nocoj mogoče, da pomagamo skupnosti, da storimo kaj v dobro naših ljudi?

S predavateljem ugotavljam, da je bilo v raznih govorih, člankih in okroglih mizah, v zadnjih letih podanih mnogo lepih misli o ideologiji, načelih in smernicah, o preteklosti, sedanjosti in bodočnosti naše skupnosti. Kljub temu vprašanjem še nismo našli zadovoljivega odgovora. Še vedno se sučemo, kot v zača-

ranem krogu, iz katerega ne najdemo izhoda. Bo nocojšnja debata korak naprej?

Pred leti sem se tudi jaz večkrat oglasil. Čutil sem potrebo in dolžnost, da skromno pripomorem k prenovi skupnosti. Moje misli so žele nekaj kritik, malo manj odobravanj in končno utonile v pozabi. Če so takratne besede še predstavljale mnenje določenega dela slovenske mladine, so ti, pred vami prebrani stavki, izraz posameznika.

Pred 8. leti je bilo sodelovanje mladine še mnogoštevilno. Novih idej in pobud takrat ni manjkalo. Veliko mladih se je takrat z zanimanjem javno izražalo o problematiki skupnosti. Kot primer lahko omenim vsaj deseterico mladih iz različnih okrajev, ki so, preko Mladinske vezi, vsak iz svojega zornega kota, z iskreno zavzetostjo obravnavali ta vprašanja. Bogate, tudi kritične misli, so bile, žal, preslišane.

Kaj lahko nocoj storimo v dobro naših ljudi?

Da presodimo preteklost?

Da preverimo in očistimo svojo ideologijo?

Imamo danes še skupno ideologijo?

Če je več nimamo, naj torej presodimo ideologijo iz naše preteklosti?

Kako lahko pomagamo pri iskanju smeri?

Iz predavanja Dr. Gogale sta razvidni utemeljenost in dobronamernost njegovih misli. Strinjam se, v glavnem, z njegovimi ugotovitvami. Menim pa, da analiza ni popolna, če presojamo zgolj ideje, načela in smernice, ki so sestavljale - ali še sestavljajo - takoimenovano ideologijo naše skupnosti in ne upoštevamo okoliščin, v katerih so te nastale in se razvijale. S povezovanjem iz konteksta vzetih gesel lahko zgradimo brezhibno miselno ogrodje za marsikatero predpostavko.

S tem nočem zagovarjati napake in zmote skupnosti. Zmota in prav tako vsako napako, ki jo v življenu storimo smo dolžni, kolikor je v naši moči popraviti ali pa vsaj preveriti, da je ne bomo ponavljali v bodočnosti. Prav ta, je po mojem mnenju, osrednji cilj naše debate. Prav je, da se vprašamo če je bil človek središče našega delovanja, če je bil človek res cilj in ne sredstvo. Prav je, da preverimo naš odnos do države v kateri živimo, do družbe, katere člani smo in do naroda, kateremu pripadamo. Prav je, da se vprašamo kakšno mesto je imela politika v sistemu naših vrednot.

“Ljubezen do Resnice ne gre nikoli brez drznosti”, pravi De Lubac. V debati pa je prav, da iz ljubezni do bližnjega upoštevamo naročilo kardinala Newmana: “Nikoli ne smemo preveč vneto vsiljevati resnice takim, ki ne uporabljajo tega, kar že imajo. (...) Izrabljajmo vsako priložnost, da ljudem koristimo, toda varujmo se, da bi poskušali preveč naenkrat!

Omenimo svetopisemske nauke le ob primernem času in le toliko, kolikor jih lahko ta ali oni prenese! Ne povejmo vsega hkrati, raje kaj skrijmo pred svetom!

Še manj se prerekajmo! Saj svete resnice ponižujemo, če jih jemljemo za predmet običajnega razpravljanja. (Parochial and Plain Sermons 1868, 307-308)

Kdo smo? Kam gremo?

Bili so časi, ko smo kot organizirana skupnost na ta vprašanja enotno odgovarjali. Nocoj imamo oči uprte v platno vsakdanjosti. Zamanj iščemo sledi, ki bi nas ponovno povedle do jasnosti. Znamenja časa so v sencah lažnih prividov težko zaznavna.

Bil je jekleni čas, ko smo strnjeni odgovarjali izzivu. “Stati inu obstati” v begunstvu in izseljenstvu. “Stati inu obstati” za svobodo, vero in slovenstvo. Vztrajali smo v osnovnih vrednotah in odgovarjali tudi politično. Za Slovenijo smo skupno utripali v taboriščih po Italiji in Avstriji. Isti odnos do Slovenije smo kasneje, razpršeni po svetu, gojili naprej. Usoda nam je jasno pokazala poslanstvo. Vedeli smo, kam gremo že ob pričetku begunske poti. Ni prišla v poštev dinamika življenja in novega okolja, ki se je v nas tiho naseljevala in nas spreminjala. Skozi leta smo se ohranjali za Slovenijo v upanju, da se morda nekoč vrnemo.

Ko je ogroženost prenehala, ko je komunistična diktatura prešla in je Slovenija počasi začela dobivati demokratično podobo, smo se tudi mi, po skoraj petdesetih letih, znašli pred seboj in ugotovili, da ne vemo kdo smo. Da so leta tekla mimo nas. Da se je mnogo mladih od nas oddaljilo. Da starejši za vedno odhajajo.

Kakšen odnos smo imeli do mešanih zakonov? Ni bilo med nami mesta zanje? Kako smo ravnali s tistimi, ki so imeli malo drugačna načela, politično usmeritev ali morda različen odnos do vere? Kje je generacija žena in mož, ki je danes blizu štiri-desetih let? Zakaj ni nikogar izmed njih na tej strani mize?

Skupnost doživlja krizo. V krizi je sistem, ki je bil do sedaj med nami v veljavi. Kriza predstavlja nevarnost a je obenem tudi priložnost za prenovitev in rast. Napake in zmote iz preteklosti naše skupnosti je temeljito analiziral Dr. Gogala. Njene vrline lahko spoznamo, če se ozremo na bogate sadove, katere še danes uživamo. Organizirana skupnost mora prekoračiti ovire na poti in priti do nove podobe.

Morda se življenje seli iz raznih organizacij v okrajne domove, ki povezujejo preko družabnosti. Morda je potrebno okrepiti Zedinjeno Slovenijo, to krovno ustanovo Slovencev v Argentini, preko neposredne vključenosti domov v njeno ogrodje. Vprašanj je veliko. Rešitve in odgovori bodo sad le vzajemnega dela v prid naših ljudi.

Stojimo pred novimi izzivi. Imamo še veliko življenjske moči. Bog daj, da bi ta debata izzvala prve korake na novi poti.

VINKO RODE

Naj na začetku priznam, da me je predavanje dr. Gogale prevzelo, me navdušilo in me na splošno prepričalo, da odkriva zelo resne in tudi temeljne resnice o naši skupnosti. Na splošno sem se strinjal z vsebino, posebno z ugotovitvijo, da imamo tudi mi našo ideologijo - in da skozi njen filter presojava naše razmere in na tej podlagi načrtujemo našo domačo politiko. Dve postavki se mi zdita temeljni v njegovih izvajanjih: da smo v daljnem sorodstvu z nacionalnim socializmom v kolikor malikujemo narodnost, in druga, da smo zapadli enoumju, ne teoretsko, kjer ga seveda zavračamo, ampak dejansko, nehote in nevede, v praksi.

Ko sem potem bral dr. Rantovo razpravo kjer polemizira z dr. Gogalo (Medd. XXIX-1995 1-2 str. 155), posebno kar se tiče pojmov naroda in države, sem delno podvomil o trdnosti teoretskih temeljev prvega eseja. Tudi osebno sem se spominjal klasičnega razlikovanja med pojmom Gemeinschaft in Gesellschaft, ki jih je razvil nemški sociolog *Tönnies*: *občestvo* in *družba*; *comunidad* in *sociedad*. Prvo je naravno, kot družina in tudi narod; v njej/njem se rodimo, na-rodimo. Druga je sad racionalne volje, torej odločitve; sem bi spadala država.

Rantova analiza jasno pokaže, da je zadeva dosti bolj zapletena kot na videz izgleda. A njegova polemika je zgolj teoretska: opredeljuje pojme in njih zveze. V ostalem pravi, da se strinja skoro v vsem z dr. Gogalo. V čem? Menim, da glede konkretne analize naše skupnosti, namreč, da smo si izdelali naš zasebni filter, da smo slepi za nekatere reči, druge pa nam filter malo pretvarja.

Ali res podcenjujemo državo, v kateri živimo, in malikujemo narodnost, kateri pripadamo, ali iz katere izhajamo? In da smo zašli v tem v enoumje in včasih v podrejanje osebe?

Pretirano posploševanje je krivično. Morda bi res našli posameznike, ki so se oddaljili od skupnosti z občutkom, da jih je le-ta izrabljala, a sem prepričan, da so izjeme. Velika večina naših ljudi visoko ceni skupnost, domove, organizacije, saj so jim edino te nudile možnost za duhovno in družabno udejstvovanje. Čeprav obstoja nevarnost za izrabljanje, je vendar res, da je bila slovenska skupnost za večino naših ljudi nadomestek daljne domovine, torej domovina v malem v dobi brezdomstva in brezdomovinstva, občestvo, kjer je človek na svojem med svojimi, kjer je nekdo: oseba, kjer se mu nudijo pogoji za lastno udejanjanje.

Torej, za prvo in drugo generacijo je bil kult slovenstva razumljiv in tudi upravičen. Domotožje domovino idealizira. Šele ko neko vrednoto izgubiš jo znaš zares ceniti. Morda je bilo v tem pogledu kaj pretiravanja, posebno še zato, ker domovine nismo svobodno zapustili, ampak po krivici in travmatično. Mislim, da je naše begunstvo narekovalo idealizacijo domovine; ne bi rekel, da je bilo malikovanje. To je čisto drugačen primer kot nacističen. Je le domotožen odnos do očetnjave.

Vendar to velja le za nas, priseljence. Drugačen je položaj naših otrok, tu rojenih. Tu se pa domovinska čustva normalno delijo. Prva generacija bo verjetno občutila pripadnost deljeno na pol in pol, naslednje pa že vedno bolj na škodo slovenstva. Tu je na mestu vprašanje, če nismo bili kot skupnost do mladine vsaj brezobzirni, ko smo jo vpregali v naše politično poslanstvo, kot da bi bilo to edino zveličavno, medtem ko nismo bili dovolj pozorni na njihovo novo okolje, z lastnimi vplivi, izzivi in vabami. In na možnost novih poslanstev.

Tu je potem včasih prišlo do izkoreninjenosti ("tujini dve, domovine pa nobene") in do negativnih posledic ghetta: zaprtosti,

ozkosti, zatohlosti in brezizhodnosti. Ne trdim, da je bilo vedno tako, ampak predlagam, da si v tej smeri izprašamo vest.

V čem je zaprtost? V enoumju, v nestrpnosti do drugače mislečih, drugače čutečih, drugače govorečih, drugače vernih. Ako si malo bolj samsvoj in svobodomiseln te že postrani gledajo. Ta naš mikrokozmos, naš svet v malem je pa le premajhen, da bi mogel zadovoljiti vse naše potrebe: družabnost, šport, kulturno in versko udejstvovanje in druge. Zakaj bi si po nepotrebnem zapirali vrata v svet? Ali okna v širša obzorja?

V vsem tem je seveda tudi ozkost, ako so naša obzorja skrčena na "otok" sredi tujega morja. Morje, ki nas ogroža, da nas preplavi.

Iz omenjenih postavk sledi, da moramo stalno paziti, da vzdušje med nami ne postane zatohlo. Če namreč manjka svežega zraka, ki so nove ideje, novi podvigi, novi zagoni z novimi generacijami, je to znak, da je v naših ustanovah že mrtvilo. Ko opažamo, da ni mladih v naše vrste, bi morali sumiti, da je vsaj deloma zaradi navedenih okoliščin. Primer SKA je le eden izmed mnogih. V odsekih, ki predpostavljajo obvladanje slovenščine se že pozna kriza.

Naša skupnost, taka kot danes obstoja, če hočete kot "slovenski argentinski čudež", stoji pred novimi izzivi. Prilagoditi se bo morala novim razmeram (notranjim). Odpreti se mora ideološko, politično, jezikovno. Pluralistična mora postati, bolj spoštljiva mora biti do drugačnosti, saj je le-ta ena od temeljnih človekovih pravic.

Par let je že preteklo od katoliškega shoda. Spomnim se referata, kjer je bilo govora o bodočnosti našega slovenstva. Predlagan je bil lik argentinskega Slovenca, ki se čuti tako Slovenca kot Argentina: dvojna pripadnost, dvojna lojalnost. A čudno, iz tega dejstva avtor ni izvajal enakih pravic za obe pripadnosti. Argentinstvo naj bi ostalo v abstraktni sferi: med nami ni imelo pravic. Mislim, da je to, sicer nehotena, a očitna nedoslednost. Ako sprejemamo dejstvo, da so naši otroci dvokulturni, da imajo dve domovini, originarno in dejansko, da čutijo dve lojalnosti, potem moramo biti toliko širokogrudni, da damo obema enake pravice in možnosti: v kulturnem, političnem, idejnem in jezikovnem oziru.

Tu je pa verjetno naš gordijski voz: ne moremo ga razvozlati, ne upamo si ga presekat. Naš véliki strah: ako pade ta okop, potem je po nas! A to je snov za poseben premislek.

Naj za konec pojasnim še tole, da ne bo kdo mislil, da ne cenim požrtvovalnosti garačev v našem "vinogradu".

Občudujem delo, ki so ga opravili in ga še opravljajo naši kulturni delavci, šolniki, duhovniki, organizatorji in navadni delavci. O tem ne teče debata. Pokazati sem hotel le na nekatere nedoslednosti, zato, da se popravijo. Opozoriti na premike v naših bazah, zato, da jih naša domača politika ne spregleda. Kar se je storilo za ohranjanje slovenstva je pohvalno in občudovanja vredno. A žal mi je tistih, ki so odšli iz našega občestva zaradi neke vrste dogmatizma, narodnostnega in političnega. Morda bi jih z bolj odprto politiko ne bili odbili. Pravim, morda, ker koncem koncev je človeško odločanje nepredvidljivo, svobodno. Vsakdo ima pravico do lastne poti, pravico tudi, da po ovinkih doseže cilj, ki se morda nam predstavlja v ravni črti. Tudi v iskanju je rast.

PROF. TINE VIVOD

Kot ljudje smo vpleteni v svet, v zgodovino, v določeni družbeni sistem, v določeno državo in narodnost. Nihče ne more uiti tem danostim. Samo v tem okviru se lahko uresničimo kot ljudje, samo tu lahko uresničimo smisel svojega življenja. Človek se uresničuje samo, če izkorišča možnosti, ki mu jih nudi njegovo življenjsko okolje. Četudi smo vrženi v civilizacijo, ki je malo primerna za uresničevanje krščanskega ideala, v družbeni sistem, ki je morda nenaklonjen do krščanstva, nam je nemogoče pretrgati vse vezi, ki nas nanj vežejo.

Delati moramo na mestu, kamor nas je postavila Previdnost. Na kratko rečeno: tu, kjer se nahajamo, je naša dolžnost ljubiti Boga in ljubiti bližnjega. V tem je vsa postava. Če ne ljubiš tega brata, ki ga vidiš, kako boš ljubil Boga, ki ga ne vidiš? Tu ni nič nevtralnega. Vse kar storimo pripada ali božjemu mestu ali sovražnikovemu mestu. Tretjega mesta ni. Nič ni tuje božjemu kraljestvu, nič, kar bi moglo pospešiti rast božjega mesta. V slehernem človeškem naporu lahko v jedru odkrijemo voljo, da uresniči neko vrednoto, ki je odsev večnih vrednot.

Vzemimo za primer politično dejavnost. Zdrava politična dejavnost je v delu za več pravičnosti, za več miru med ljudmi;

v tem, da sloga zmaguje nad razdori, red nad samovoljnostjo, skupna blaginja nad sebičnostjo, sreča nad trpljenjem.

V veri vemo, da ni naključje, če smo se pojavili v določenem zgodovinskem trenutku in smo zaradi tega soočeni s temi in temi problemi. Bog je izrecno hotel za slehernega izmed nas ta položaj in te probleme. S tem da smo postavljeni v ta položaj, nam je že tudi odmerjena naloga, ki jo moramo izpolniti. Ta naloga je tako velika in pomembna, da je nimamo pravice zapustiti.

To je treba močno poudariti, kajti konservativna ali boljše reakcionarna miselnost je speljala kristjane v defenzivo, tako da dostikrat niso znali drugega kot tožiti. Namesto da bi bili usmerjeni v prihodnost, v pričakovanje novega, imamo pogled obrnjen v preteklost in se oklepamo tega, kar je bilo. Želimo si nazaj, kjer je bilo bolje in lepše. Kot da bi bilo kdaj lažje biti kristjan, kot da bi bili časi, ko se človeku ni bilo treba bojevati sredi hudih dni. Ne! Bog nas je hotel postaviti prav v ta zgodovinski trenutek, in nas je hotel imeti v tem položaju. Hotel nas je postaviti v ta družbeni, kulturni in politični položaj in tu moramo opraviti nalogo, ki nam jo je zaupal. Kljub vsem neuspehom in razočaranjem se ne bomo ustavili. Problemi so tu in nas izzivajo.

Stvarnost, v kateri živimo in v katero moramo posegati s svojo dejavnostjo, je tako zapletena, da ne moremo meriti vsega pomena naših posegov, naših dejanj. To je pač naš delež v sedanjem stanju.

Vera nam ne odvzame tega bremena in kljub razodetju in cerkvenim smernicam se moramo odločati v polmraku. Večkrat smo razklani med nasprotujočimi si klici, ki so vsi enako močni. Vendar vemo, da nismo prepuščeni samim sebi. Vselej lahko računamo na milost in pomoč Svetega Duha.

Vsak ima na razpolago skupnost.

Na prelomnici se nahaja ves svet, ne samo naša emigracija oz. slovenska skupnost v Argentini. Lahko rečemo, da si vsak posameznik stavi vprašanja, ki si jih do nekaj let nazaj še ni staval. Ko govorim o slovenski skupnosti, mislim na vse člane predvojne in povojne skupnosti.

Nahaja se pod drobnogledom delo te skupnosti in analiza oz. ocenjevanje iz vseh strani je na vrstnem redu.

Danes nismo slučajno tukaj zbrani. Kraj kjer smo, je sad dela in truda pridnih rok. Petdeset let dela in pričevanja. Ni ga med nami, ki bi se od tega dela osebno gmotno okoristil. Nasprotno! Vsi smo na nek način proizvajalci in odkupčevalci. Ustvarjalci in slušatelji, učenci in učitelji. Vsak v svojem se dopolnjujemo.

Enako nevarno je, da zaradi prevelike bližine vidiš le drevesa in ne gozda, kakor da iz prevelike daljave vidiš le gozd, a ne razločiš dreves.

Smo slovenska postojanka v Argentini. Veliki narodi se trudijo, da bi imeli svoje postojanke po vsem svetu in temu prilagajajo zakonodajo, šolstvo, kulturo, šport in miselnost svojih ljudi, vsaj izobražencev. V pravnem smislu smo tudi manjšina in kot taka imamo do tukajšnjega naroda dolžnosti, istočasno pa nas varujejo pravice, ki so nam dodeljene zavestno ali podzavestno od strani argentinskega naroda in države. Nismo edini primer manjšin. V drugem pogledu pa kot skupnost spadamo v mozaik argentinske realnosti, kjer so narodne skupnosti spoštovane in cenjene. Hvaležni smo za to.

Argentini smo veliko dolžni. Veliko smo pa tudi Argentini dali. Sami predsedniki države in politični voditelji so nas večkrat spodbujali, naj ohranjamo svoje tradicije in navade, svoj jezik in pesmi, vero in pridnost -porque un buen Esloveno es también un buen Argentino-. No reneguéis de vuestra identidad (Frondizi, podobno Menem, itd).

Kar se tiče samokritičnosti bi lahko rekel, da je treba prebrati, kar se je v pol stoletja samokritično napisalo o nas samih tukaj, in ne vem, ali ima smisel spet obravnavati že davno obdelane debate samo zato, da bi dokazovali dovolj demokratičnosti.

Kdorkoli vidi napake, naj jih pove in napiše. Napiše naj pa tudi konkretne predloge za reševanje problemov in se zarine z obema rokama v delo na kateremkoli področju, za katerega se počuti zmožnega. Ne zavračam kritičnih pogledov. Ampak ti so sterilni, če jim ne dodamo konkretnih predlogov, programov. Res je, da smo večkrat kaj predlagali, nakazali, svetovali, pa ni bilo odgovora, odziva. Prosim vse tiste, ne odnehajte! Morda niste zadosti prepričani o predlogih in komaj čakate na negativen odgovor... Če enkrat ne gre, bo pa drugič in tretjič...

Sem argentinski državljan in prav tako slovenski. Ljubim eno in drugo državo, različno sicer. A predvsem ljubim bistvo enega

in drugega. Ko sem v Sloveniji, lahko rečem, da otožno gledam po Andih, in ko sem v Argentini, po slovenskih gričkih in jasad, smehu in petju, plesu in zvokih starih melodij. Sem dvoje, sem oboje in sem več. V najboljšem pomenu besede. Ne gledam vzvišeno. Želim, da bi moji otroci tudi čutili to. Do tega imava pravico z ženo. To pravico najine družine mora država priznavati, saj je družina "družba z lastnimi in prvotnimi pravicami; država ima obveznosti, da se v odnosu do družine vede po načelu subsidiarnosti, dopolnilnosti. Po tem načelu država ne more in ne sme odtegovati družinam tistih nalog, ki jih morejo le-te posamič ali pa svobodno med seboj povezane prav dobro izvrševati, temveč jih mora kolikor je mogoče podpirati in spodbujati" (Familiaris consortio).

Posamezni primeri, omenjeni kot zgled, ne morejo biti splošen zaključek.

Kot primer bi rad poudaril, da so uspešni člani slovenske skupnosti tudi v argentinskem življenju uspešni in družbeno priznani.

Nismo brez napak. Prvič, ker smo ljudje, in potem ker vsak, ki dela, se zmoti. S tem ne odobravam napake, a vendar spet opominjam na moč prepričanja in izvrševanje demokracije. Koliko je v nas moči za konkretno "opozicijo?" Na primer: dve listi na občni zbor! Vodstvo pa vendar mora biti in ni kriv "totalitarizma" kdor dela, ampak tisti, ki mu ni mar, da pride do t. im. totalitarizma. Želim "veliko opozicije" na vseh področjih. To bi bil razveseljiv znak.

Ne strinjam se in se takrat tudi nisem z besedami "da so mladi nekrvave žrtve iste revolucije" in večkrat sem omenil, da se mi zdi blagoslov, da živimo v Argentini. Da je bilo objavljeno, se mi zdi spet izraz demokratičnosti.

Glede povezanosti z argentinsko dejavnostjo lahko rečem, da je integracijski pojem življenja dobro zakoreninjen med nami. Ne strinjam se s trditvijo, da izvršujemo prisilno-asimilacijo nad lastnimi otroki, ker poznam otroke in ker vem, da je to skoraj nemogoče. Spet posamezni primer ne določa splošnega stanja, ki ga tudi poznam.

Mladina se oddaljuje: predvsem ker smo starejši popustili ali odstopili od "življenja vrednot" in ker smo najprej sami podlegli v potrošniški družbi.

Oddaljuje se argentinska, slovenska in paradoks je v tem, da nam Argentinci zavidajo naše organizacije, naše razvejano življenje in nas jemljejo za zgled. Lahko povem konkretne primere.

Priznam pa, da je mladini posvečeno premalo profesionalnega dela in predvsem vzgoje za življenje, ki naj bi odigralo vlogo v široki orientaciji mladostnika.

Priprave za zakon se vršijo v enem mesecu. Priprava za zobozdravnika pa v petih letih...

Mladi se odtujujejo v določeni dobi in potem se vračajo, ko imajo spet svojo družino in otroke vozijo v šole. Otrok je vsako leto več v šolah!

S tem nočem zanikati tematike. Nasprotno, posvetiti bi morali tej temi najspodobnejše ljudi.

DA NE BI OSTAL BREZ PREDLOGOV, KOT ZA ZAKLJUČEK predlagam:

1. splošno analizo našega organiziranega življenja.
2. splošno štetje.
3. preobrazbo ZS v federacijo.
4. vključiti KA in ZSMŽ v ZS.
5. akcijo za dvojezično šolo.
6. ustanovitev skavtizma.
7. pritegniti k večjemu sodelovanju staronaseljence.
8. časopisi naj izidejo (SS in Oznanilo) kot dopolnilo.
9. ustanovitev društva prijateljev Slovenije-Argentine.
10. profesionalizirati delo po domovih (folklor, šport).

Najlepše se zahvaljujem za možnost, ki nam jo je dal dr. Gogala za razmišljanje in se oproščam kakor on. Tudi jaz sem skušal iskreno si pogledati v oči in bi se še naprej prijateljsko pogovarjal.

EL ZORZAL

Con acento medido encanta
la caída de la tarde pródiga.

El paso de los ciclos se encauza
bajo su guía melódica.

Trinando convoca el pájaro
otra primavera inédita.

Su hondo silbido despierta
sueños y nostalgias edénicas.

Su canto apacienta la tarde
con cadencias de salmodia.

Rendido se entrega el día
al mar infinito del tiempo -
en el incendio del crepúsculo.